

บทที่ ๒

อนุสาศนีปาฏิหาริย์

พระพุทธองค์สามารถสั่งสอนให้สัตว์โลกบรรลุธรรมโดยเพียงแต่ได้ฟัง ก็เพราะพระองค์มีวิชาอนุสาศนีปาฏิหาริย์นั่นเอง การเผยแผ่วิชาอนุสาศนีปาฏิหาริย์นั้นอย่างไร ไม่ทราบได้แต่การเรียนวิชานี้มีอยู่แน่นอน ปัจจุบันนี้ ผู้ที่ทำปาฏิหาริย์ได้อย่างพระพุทธองค์นั้น มีหรือไม่มี ใครทำได้บ้าง ไม่สามารถล่วงรู้ได้ในปัจจุบัน แต่สามารถศึกษา ความหมายและความเป็นมาของอนุสาศนีปาฏิหาริย์ การใช้อุสาศนีปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา รูปแบบการใช้อุสาศนีปาฏิหาริย์ วิธีใช้อุสาศนีปาฏิหาริย์และความสามารถในการใช้อุสาศนีปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ดังนี้

๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของอนุสาศนีปาฏิหาริย์

ในบทนี้ผู้วิจัยจะรวบรวมความหมายอนุสาศนีปาฏิหาริย์จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาและความหมายของอนุสาศนีปาฏิหาริย์ซึ่งมีนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาได้แสดงไว้ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ทั้งนี้เพื่อมุ่งค้นคว้าองค์ความรู้ด้านวิชาการทางพระพุทธศาสนานำมาพัฒนาให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ขึ้นและเห็นว่า จากการศึกษาเรื่องความหมายอนุสาศนีปาฏิหาริย์ในบทนี้ มีผู้ให้ความหมายของอนุสาศนีปาฏิหาริย์ไปหลายๆ มุมมองซึ่งผู้วิจัยสามารถจับประเด็นหลักได้ว่าเป็นไปตามปัญญาของแต่ละท่าน หลังจากนั้นจะศึกษาความเป็นมาของอนุสาศนีปาฏิหาริย์ว่ามีกำเนิดมาจากพระสูตรไหน และคำสอนอย่างไรจึงได้ชื่อว่าอนุสาศนีปาฏิหาริย์ได้ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายของอนุสาศนีปาฏิหาริย์

ก่อนจะศึกษาเรื่องความหมายของอนุสาศนีปาฏิหาริย์นั้น ผู้วิจัยใคร่ขออธิบายว่าความหมายของศัพท์ของอนุสาศนีปาฏิหาริย์นั้นเป็นศัพท์สนธิกันระหว่าง อนุสาศนี บทหนึ่ง และปาฏิหาริย์ บทหนึ่ง เมื่อสนธิเชื่อมเข้าด้วยกันจึงมีรูปเป็นอนุสาศนีปาฏิหาริย์ เพื่อความกระชับชัดในเรื่องนี้ผู้วิจัยจึงทำการเสนอให้เห็นความหมายของแต่ละคำดังนี้

๑. ความหมายของอนุสาศนี

คำว่า อนุสาศนี แปลตามอักษรว่า “การตามสอน” หรือ “การพรั่าสอน” ซึ่งสื่อความหมายว่า หากครูหรืออาจารย์จะสอนศิษย์ให้มีความรู้ความเข้าใจ เชี่ยวชาญหรือประสบความสำเร็จในเรื่องใดๆ ก็จะต้องติดตามสอนเรื่องนั้นๆ แก่ศิษย์อยู่เรื่อยๆ หรือเป็นนิตยกาล ย้ำแล้วย้ำ

อีก เน้นแล้วเน้นอีก เพื่อให้ศิษย์มีความรู้ ความเข้าใจ เชี่ยวชาญ และประสบความสำเร็จในเรื่องนั้นให้
 จงได้ซึ่งลักษณะการกระทำของครูเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงความรักความเมตตาที่มีต่อศิษย์ และ
 สะท้อนถึงคุณธรรมของครูตามหลักกัลยาณมิตตธรรม ๗ ประการ^๑ คือ ๑) ปิโย น่ารัก มีนิสัยหรือ
 มารยาทน่ารัก^๒ ๒) ครุ นำเคารพ วางตนน่าเคารพ ๓) ภาวนีโย น่ายกย่อง มีคุณธรรมน่ายกย่อง ๔)
 วตฺตา รู้จักพอ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ ๕) วจนฺทโม อดทนต่อถ้อยคำ ๖) คมฺภีรญฺจ กล้า กตฺตา) กล่าว
 ชี้แจงเรื่องต่างๆ ได้ลึกซึ้ง^๓ ๗) โน อฏฺฐาเน นิโยชเย ไม่ชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย

พระพุทธเจ้าในฐานะพระบรมครูหรือองค์บรมศาสดาก็เช่นเดียวกัน ย่อมปรารถนาให้พระ
 สาวกประสบความสำเร็จในเป้าหมายสูงสุดของชีวิตในพรหมจรรย์หรือพระศาสนาของพระองค์
 พระองค์จึงทรงตามพร่ำสอน ย้ำแล้วย้ำให้มีสติสัมปชัญญะ ในอิริยาบถต่างๆ บ้าง ทรงพร่ำสอนให้ใช้
 เสนาสนะที่เป็นสัปปายะต่อการปฏิบัติและเป็นอยู่อย่างไม่ประมาทบ้าง ทรงพร่ำสอนให้ตรัสรู้แต่
 เรื่องที่เป็นกุศลธรรมบ้าง ทรงพร่ำสอนให้พิจารณาเห็นไตรลักษณ์บ้าง ทรงพร่ำสอนให้บำเพ็ญมหาสติ
 ปัญญา ๔ บ้าง ซึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา มีปรากฏหลายแห่งที่
 พระพุทธเจ้าทรงย้ำว่า คำสอนที่พระองค์ทรงเน้นสอนแล้วสอนอีก พร่ำสอนแล้วสอนอีก มีเรื่องใดบ้าง
 เมื่อตรัสสอนแล้วก็ทรงยืนยันว่า คำสอนนี้เป็นคำสอนที่ทรงเน้นและพร่ำสอนซึ่งคำสอนลักษณะ
 ดังกล่าวนั้นสะท้อนถึงความหมายของอนุสาสนี ได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ ต่อไปนี้

๑. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการเจริญสติสัมปชัญญะให้รู้ตัวเสมอ ดังปรากฏใน
 คัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรคว่า “เธอทั้งหลายจงมีสติสัมปชัญญะในอิริยาบถใหญ่และอิริยาบถย่อยต่างๆ
 คือการคู้เข้าเหยียดออก การครองสังฆาฏิ การอุ้มบาตร การห่มผ้าอุตตราสงค์ การฉันทิม เคี้ยว นอน
 ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น การพูด หรือแม้แต่การนิ่ง ภิคุชทั้งหลาย นี่คือการพร่ำ
 สอน(อนุสาสนี)ของเราต่อเธอทั้งหลาย”^๔

๒. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการเจริญสติไม่ให้ประมาทดังปรากฏในคัมภีร์อัง
 กุตตรนิกาย ติกนิบาต^๕ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก^๖ คัมภีร์มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก^๗
 คัมภีร์สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค^๘ และคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค ว่า “ภิคุชทั้งหลาย ไฉน
 โคนไม้ ไฉนเรือนว่าง ภิคุชทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงอย่าประมาท จงอย่าเดือดร้อนในภายหลังเลยนี้

^๑ ทุตยमितตสูตร : อก.สutt. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

^๒ หมายถึง มีศรัทธา คือ สุตะ จาคะ วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา (อ.ฎีกา. ๓/๓๗-๔๗/๒๐๓).

^๓ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเรื่องฉาน วิปัสสนา มรรค ผล นิพพาน อก.จตต.อ. ๓/๓๗/๑๗๙.

^๔ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๑๑๓.

^๕ อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๗๓/๑๐๐.

^๖ ม.ญ. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๓๙.

^๗ ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๘๐.

^๘ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๗๔/๔๔๑.

เป็นคำพร่ำสอน (อนุสาสนี) ของเรา”^๙ พระพุทธเจ้าตรัสสอนย้ำให้ภิกษุทั้งหลายใช้เสนาสนะที่เป็นสัปปายะต่อการปฏิบัติและมีความเป็นอยู่อย่างไม่ประมาท

๓. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการสำรวมอินทรีย์ดังปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า “เราทั้งหลายจักเป็นผู้คุมครองทวารแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายแล้ว ไม่ร่วบถื้อ จักปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ เราขอเตือนเธอทั้งหลาย เมื่อกิจที่ควรทำให้ยิ่งขึ้นไปยังมีอยู่ ประโยชน์จากความเป็นสมณะที่เธอทั้งหลายปรารถนา อย่าได้เสื่อมไปเลย”^{๑๐}

๔. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการพิจารณาเบญจขันธ์ว่าขันธ์ ๕ ล้วนอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ทั้งสิ้น ดังปรากฏในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็นอนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัญญาเป็นอนัตตา สังขารเป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา อคฺคิเวสสนะ พระผู้มีพระภาคทรงมีคำพร่ำสอนเป็นอันมากต่อสาวกทั้งหลายอย่างนี้แล”^{๑๑}

๕. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ดังปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นกายพิจารณาเห็นกายในกาย พิจารณาเป็นเวทนาในเวทนา พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรม มีความเพียร(อาตาปี) มีสัมปชัญญะ(สัมปชานะ) มีสติ(สติมา) ย่อมจะกำจัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้”^{๑๒}

๖. พระพุทธเจ้าทรงพร่ำสอนเกี่ยวกับการควบคุมจิตให้ตรึกให้นึกถึงแต่กุศลธรรมคือมุ่งออกจากกาม ไม่พยาบาทปองร้ายใคร ไม่เบียดเบียนใคร ไม่โลภอยากได้อยากมีอยากเป็น ให้ใส่ใจถึงทางบรรลุมรรคผลนิพพานเท่านั้น ความข้อนี้ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เอวํ วิตถุเกถ มา เอวํ วิตถุกยิตวา เอวํ มนสิกรโธ มา เอวํ มนสา กริตถ อิทํ ปชหถ อิทํ อุปสมปชช วิหรธาติ อิทํ วุจจติ ภิกขเว อนุสาสนีปาฏิหาริย์”^{๑๓}

๒. ความหมายของปาฏิหาริย์

^๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๓๐/๒๑๐.

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๒๑/๔๕๕.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๓.

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๐๓/๒๔๑.

^{๑๓} พ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๗๒๑/๖๑๘.

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ให้ความหมายของคำว่า ปาฏิหาริย์ ว่า การบำเพ็ญให้เกิดคุณธรรมหรือเกิดการบรรลุนิพพานจนคุณธรรมนั้นส่งผลให้บรรลุนิพพานเป็นที่สันนิษฐานได้ เช่นที่ยกตัวอย่างว่า

เนกขัมมะ (การออกจากกาม) เป็นเหตุให้ละกามฉันทะ (ความพอใจในกามคุณ) ได้ในขั้นนี้เรียกว่า อิทธิปาฏิหาริย์

เมื่อบุคคลมีเนกขัมมะซึ่งเป็นเหตุให้มีจิตหมดจด มีความดำริไม่ขุ่นมัวในขั้นนี้เรียกว่า อาเทศนาปาฏิหาริย์

การเข้าถึง การเจริญ การตั้งสติเข้าถึงเนกขัมมะอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ขั้นนี้เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์^{๓๔}

๓. ความหมายของอนุสาสนีปาฏิหาริย์โดยภาพรวม

ในส่วนนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความหมายของอนุสาสนีปาฏิหาริย์โดยภาพรวมเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่ชัดเจนขึ้น จึงทำการค้นหารากศัพท์ของอนุสาสนีปาฏิหาริย์มาศึกษาให้เกิดความเข้าใจเพื่อไม่เป็นการสับสนต่อเนื้อหางานวิจัยโดยมีเป้าหมายที่รู้วิเคราะห์ ว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์โดยภาพรวมมีรูปร่างอย่างไร การหาความจริงจากรูปร่างที่วิเคราะห์ดังกล่าวนั้นจะเป็นเป็นการตีความเนื้อหาในงานวิจัยเล่มนี้ให้เข้าใจง่าย สามารถมองเห็นเนื้อหาชัดเจนขึ้น พร้อมทั้งเนื้อหาอ้างอิงจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาและเนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนาดังนี้

๓.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “อนุสาสนีปาฏิหาริย์” เป็นคำภาษาบาลี แปลทับศัพท์จากคำว่า “อนุสาสนีปาริหาริย์” คำนี้เป็นศัพท์สมาส ประกอบขึ้นจากการนำคำภาษาบาลี ๒ ศัพท์มาต่อกัน คือ “อนุสาสนี+ปาฏิหาริย์” แต่ละคำมีความหมายดังต่อไปนี้

(๑) อนุสาสนี มาจาก “อนุ” บทหน้า “สาส” ธาตุในอรรถว่า สอน, สั่งสอน ลง ยุ ปัจจย วิเคราะห์ว่า อนุสาสนียเตติ อนุสาสนี^{๓๕} จากนั้นลง “อิ” เครื่องหมายของอดีตติลิงค์ สำเร็จรูปเป็น “อนุสาสนี”

(๒) ปาฏิหาริย์ แปลได้ ๖ ความหมาย คือ ๑) ความอัศจรรย์, สิ่งที่น่าอัศจรรย์ ๒) อำนาจที่สามารถนำไปเสียซึ่งเกียรติยศซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระศาสนา^{๓๖} ๓)

^{๓๔} ขุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๓๑/๕๘๘.

^{๓๕} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : เรืองปัญญา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕. คำนี้มีที่มาและการใช้คล้ายกับคำว่า อนุสัญญา (อนุ บทหน้า, สาส ธาตุ, ติ ปัจจย, แปลง “ติ” เป็น “ัญ” , ลบ ส แปลง อา เป็น อิ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕.

^{๓๖} ภควโต จ สาสนสส จ ปฏิปกเข ตติเถย หรตติ ปาฏิหาริย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๘.

อำนาจที่นำไปเสียซึ่งปรปักษ์^{๑๗} ๔) พลังที่ไปในปรปักษ์ (ทำให้ปรปักษ์ครั่นคร้าม)^{๑๘} ๕) ปฏิปักษ์ คจฉ ตติ ปาฏิหาริย์ ๖) พลังที่ย้ายปรปักษ์ไป^{๑๙} สำหรับปาฏิหาริย์ที่เรียงต่อท้ายคำว่าอนุสาสนีในที่นี้ ใช้ในความหมายแรก คือ แปลว่า ความอัศจรรย์ หรือ เป็นอัศจรรย์

เมื่อรวมทั้ง ๒ คำประกอบกันเข้าเป็น “อนุสาสนีปาฏิหาริย์” จึงแปลว่า “คำสอนเป็นอัศจรรย์”

๓.๒ ความหมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา คำว่า อนุสาสนี หรืออนุสาสนีปาฏิหาริย์ใช้ในความหมายคล้ายกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) คัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย เถรคาถา ใช้คำว่า “อนุสาสนี” พร้อมกับคำว่า อนิสฺสุทฺธิ และ โอวาโท ดังความตอนหนึ่งว่า “บทว่า เอสา เม อนุสาสนี ความว่า การพรั้งสอนว่า ท่านทั้งหลาย จงไม่ประมาทในทานและศีลเป็นต้น นี่เป็นคำพรั้งสอน คือเป็นโอวาทของเรา”^{๒๐}

(๒) คัมภีร์อรรถกถาพุทธวงศ์ ใช้คำว่า “อนุสาสนี” ในความหมายว่า “อนุสาสนีปาฏิหาริย์” ดังความตอนหนึ่งว่า บทว่า อนุสาสนี ก็คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ อธิบายว่า โอวาทอันเกื้อกูลแก่อริยาบถของมหาชนนั้น ๆ^{๒๑}

๓.๓ ความหมายที่ปรากฏในหนังสือวิชาการทางพระพุทธศาสนา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุสาสนีปาฏิหาริย์ หมายถึง คำสอนเป็นจริง สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริงเป็นอัศจรรย์ ได้แก่ คำสอนที่จูงใจผู้ฟังให้นิยมคล้อยตามได้โดยสามารถชี้แจงแยกแยะหัวข้อธรรมให้ พิสดารด้วยอุปมาอุปมัยที่ผู้ฟังเข้าใจง่าย และเห็นจริงคฤหาญของคว่าอยู่ ทำให้ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้วได้แสดงตนเป็นสาวก และรับคำสอนไปปฏิบัติตามจนได้บรรลุประโยชน์ตามสมควรแห่งการปฏิบัติของแต่ละบุคคล อีกอย่างหนึ่ง หมายถึง คำสั่งสอนอันอาจจูงใจคนให้นิยมเชื่อถือไปตามได้อย่างน่าอัศจรรย์ใน ๓ นั้นพระพุทธองค์ทรงรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์ และทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์”^{๒๒}

พระมหาสุวรรณ ปภังโกโร อธิบายไว้ว่า “อนุสาสนี ก็คือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง เพราะเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงประจำ

^{๑๗} ปฏิปักษ์ ทรตติ ปาฏิหาริย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๘.

^{๑๘} ปฏิปักษ์ คจฉตติ ปาฏิหาริย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๘.

^{๑๙} ปฏิปักษ์ มหิตตวา คจฉตติ ปาฏิหาริย์. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗๘.

^{๒๐} เอสา เม อนุสาสนีติ ทานสึลาทีสุ น ปมชชาติ เอสา มมอนิสฺสุทฺธิ โอวาโท. ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗.

^{๒๑} อนุสาสนีติ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ตสฺส ตสฺส อชฌาสนานุกุลโมวาโทติ อตฺถโก. ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๑๑/๖๕๘, พุทธ.อ. (ไทย) ๒/๑๐๗.

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. ฟรินดิง แมส

ชื่อว่า อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโอวาทอันเกื้อกูล
เหมาะแก่ อธิษฐานของมหาชนนั้นๆ

อนึ่ง เมื่ออุปกิเลสของตนถูกจัดแล้ว การกำจัดอุปกิเลสในสันดานของบุคคลอื่นก็ย่อม
มี เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า มีปาฏิหาริย์

อีกอย่างหนึ่ง พราหมณ์ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์เป็นไฉน พราหมณ์ ภิกษุบางรูปในธรรม
วินัยนี้ พร่ำสอนอยู่อย่างนี้ว่า จงตรึกร้อยอย่างนี้ อย่าได้ตรึกร้อยอย่างนี้ จงมนสิการอย่างนี้ อย่าได้มนสิการ
อย่างนี้ จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่ พราหมณ์ นี้เรียกว่า อนุศาสน์ปาฏิหาริย์^{๒๓}

วคิน อินทสระ ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ หมายถึง การสอนเป็น
อัศจรรย์ คำสั่งสอนอันอาจจูงใจคนให้นิยมเชื่อถือไปตามได้อย่างน่าอัศจรรย์ เป็นปาฏิหาริย์อย่าง ๑
ในบรรดาปาฏิหาริย์ ๓ ได้แก่ อิทธิปาฏิหาริย์ อาเทศนาปาฏิหาริย์ และอนุศาสน์ปาฏิหาริย์”^{๒๔}

ทรงวิทย์ แก้วศรี ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ หมายถึง คำสอนเป็นจริง
สอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลสมจริง เป็นอัศจรรย์-marvel of teaching) ใน ๓ อย่างนี้
พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์ และสรรเสริญอนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ว่าเป็นเยี่ยม”^{๒๕}

วีระ บารุรักษ์ ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิด
(Mental Attitude) หรือสภาพจิตใจที่เป็นกุศล คุณธรรมเป็นพื้นฐานของการแสดงออก เน้นการ
กระทำพฤติกรรม หรือกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และผู้อื่น สภาพจิตใจที่เป็นกุศลที่เรียกว่า
“คุณธรรม” นี้ เกิดขึ้นได้เพราะจิตรู้จักความจริง (Truth) ความดี (Goodness) และความงาม
(Beauty)”^{๒๖}

สงวน สุทธิเลิศอรณ อ้างถึงใน วุฒิพงษ์ สุขงาม และคณะ ให้คำนิยามไว้ว่า
“อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ แยกศัพท์ดังนี้ อนุ+สาสน+ปาฏิหาริย์ อนุแปลว่า บ่อย ๆ สาสน หมายถึง คำสั่ง
สอน ปาฏิหาริย์ หมายถึง สิ่งที่น่าอัศจรรย์, ความอัศจรรย์ รวมกันเข้าเป็น อนุศาสน์ปาฏิหาริย์
หมายถึง คำพร่ำสอนน่าอัศจรรย์ เป็นความดี ความงามของบุคคลที่กระทำไปด้วยความสำนึกในจิตใจ
โดยมีเป้าหมายว่าเป็นการทำความดี หรือเป็นพฤติกรรมที่ดี เป็นที่รักของสังคม”^{๒๗}

เรวัต สดมณี ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ แยกศัพท์ดังนี้ อนุ+สาสน+ปาฏิ
หาริย์ อนุแปลว่า บ่อยๆ สาสน หมายถึง คำสั่งสอน ปาฏิหาริย์ หมายถึง สิ่งที่น่าอัศจรรย์, ความ

^{๒๓} พระมหาสุวรณ์ ปภังโกโร ดร., คู่มือทางพันธุฯ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามลดาจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๒๔} วคิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๕.

^{๒๕} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของ
พระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๒๖} วีระ บารุรักษ์, หลักอนุศาสน์ปาฏิหาริย์, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. ฟรินติง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๖๓), หน้า ๑๓๑.

^{๒๗} สงวน สุทธิเลิศอรณ, คุณธรรมตามหลักอนุศาสน์ปาฏิหาริย์, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. ฟรินติง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า
๑๐-๑๑.

อัครจริย รวมกันเข้าเป็น อนุศาสนีปาฏิหาริย์ คือ คำพร่ำสอนนำอัครจริย หรือ จริยธรรม อันพึงประพฤติ พึงปฏิบัติ พึงดำเนินกับคำว่า ธรรมซึ่งมีความหมายหลายอย่าง ความหมายอย่างหนึ่ง ก็คือ หลักการดังนั้นจึงอาจหมายถึงหลักที่พึงประพฤติปฏิบัติหรือหลักดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้ ดังนั้นในความหมายเบื้องต้น หมายถึง ศีลธรรมหรือกฎศีลธรรมซึ่งเป็นธรรมะขั้นต้นของการดำเนินชีวิต แต่ความหมายของจริยธรรมมีความหมายยิ่งกว่าศีลธรรม หากยังหมายถึงหลักการดำเนินชีวิตที่จะต้องพัฒนาไปตามลำดับจนถึงขั้นพ้นทุกข์ หมดกิลเลสทั้งปวง สู่ถึงธรรมที่เรียกว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์นั่นเอง”^{๒๘}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสนีปาฏิหาริย์ หมายถึง พุทธวิธีสอนสรุปความได้ว่า ในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับ ๓ ส่วนด้วยกัน คือ

(๑) หลักเกี่ยวกับเนื้อหาที่สอน ได้แก่ ต้องสอนสิ่งที่รู้เห็นหรือเข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกไปตามลำดับ สอนด้วยของจริง สอนตรงตามเนื้อหา สอนมีเหตุผล สอนเท่าที่จำเป็นจะต้องรู้ และสอนสิ่งที่มีความหมายและมีประโยชน์แก่ผู้เรียน

(๒) หลักเกี่ยวกับตัวผู้เรียน ได้แก่ พระพุทธองค์จะทรงสอนใคร ทรงดูผู้รับการสอนหรือผู้เรียนก่อนว่า บุคคลนั้นๆ เป็นบุคคลประเภทใด มีปัญญาระดับใด นอกจากดูระดับสติปัญญาแล้ว ยังตรวจดูด้วยว่าเขามีความพร้อมหรือไม่ จากนั้น ในบางครั้งก็จะสอนให้เขาทำด้วยตนเอง ผู้เรียนจะต้องมีบทบาทร่วมด้วย ผู้สอนจะต้องเอาใจใส่นักเรียนที่มีปัญหาเป็นพิเศษ

(๓) หลักเกี่ยวกับตัวการสอน ได้แก่ ต้องสร้างความสนใจ สร้างบรรยากาศให้ปลอดโปร่ง มุ่งสอนเนื้อหา สอนอย่างตั้งใจ และใช้ภาษาให้เหมาะสมกับภูมิของผู้ฟัง”^{๒๙}

พระมหาเสริมชัย ชยมงคล ให้คำนิยามไว้ว่า อนุศาสนีปาฏิหาริย์ หมายถึง การสอนให้เห็นจริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัครจริยกล่าวคือคำสอนที่เป็น สัจธรรม อันทำให้ผู้อื่นรู้แจ้งเห็นจริงในพระสัทธรรมซึ่งจัดเป็นอภิญญาคือความรู้ยิ่งหรือวิชาคือความเห็นแจ้งอันช่วยในการชี้แนะสั่งสอนอบรมกล่อมเกลাজิตใจทั้งของตนเองและผู้อื่นให้เข้าถึงพระรัตนตรัย จนสามารถกำจัดกิเลส อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เหตุแห่งทุกข์ทั้งหลายและได้บรรลุมรรคผล นิพพานที่สิ้นสุดแห่งทุกข์ทั้งปวง อนุศาสนีปาฏิหาริย์นี้เองที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องว่าประเสริฐกว่าประณีตกว่า ทรงคุณค่ากว่าอิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะอนุศาสนีปาฏิหาริย์เป็นธรรมเครื่องช่วยทั้งตนเองและผู้อื่นให้รู้จักกระทำตนให้เป็นที่พึงแห่งตนเพื่อความเป็นอิสระคือหลุดพ้นจากสังโยชน์คือกิเลสเครื่องร้อยรัดให้ติดอยู่กับโลก และให้พ้นทุกข์ได้จริง แต่การแสดงอนุศาสนีปาฏิหาริย์นั้นต้องมีใช้แสดงเพื่อแสวงหาลาภ สักการะ สรรเสริญ หรือเพื่อสนองกิเลสตัณหาของผู้ใดทั้งสิ้น”^{๓๐}

^{๒๘} เรวดี สดมณี, จริยธรรมกับอนุศาสนี, (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙.

^{๒๙} ดุราลัยเอียดใน เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐),

^{๓๐} พระมหาเสริมชัย ชยมงคล, **ทางมรรคผลนิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท เอช ที พี เพรส จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๒๖-๕๔๐.

เชวง เดชะกไศวะ ให้คำนิยามไว้ว่า “อนุศาสนิปาฏิหาริย์ หมายถึง การสอนแบบ อนุศาสนิปาฏิหาริย์ เป็นการบรรยายหรือการแสดงแบบธรรมดา โดยไม่ต้องใช้ฤทธิ์เดช หรือการดักใจ ช่วยแต่อย่างใด ในการสอน พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีอนุศาสนีนานที่สุดและได้ผลดีที่สุด เพราะ พระพุทธเจ้าไม่ได้มีฤทธิ์เพียงอย่างเดียว แต่เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาธิคุณ คือ มีปัญญา เป็นเลิศ ความรู้ทั้งมวลอยู่ในศูนย์กลางธรรมกายอรหัตของพระพุทธองค์ ด้วยปัญญอัน เฉียบแหลมของพระองค์นั้น ทำให้ทรงรู้ว่าจะต้องใช้ธรรมะบทใดมาแสดง พร่ำสอนเหล่าสาวกให้ได้ บรรลุธรรมตาม”^{๓๑}

รศ. ชูศักดิ์ ทิพย์เกษรและคณะ ให้คำนิยามไว้ว่า อนุศาสนิปาฏิหาริย์ หมายถึง คำ สอนของพระพุทธเจ้าที่สอนสาวกให้รู้ว่ามีโทษ สิ่งใดไม่มีโทษ สิ่งใดควรเจริญ ไม่ควรเจริญ สิ่งนี้ เป็นกุศล สิ่งนี้เป็นอกุศล หนทางนี้คือทางดับกิเลส คืออริยมรรค เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ การสอนด้วยพระธรรมที่เป็นสัจจะนี้เองที่สามารถให้สาวก หรือ ผู้ที่ได้ฟัง ละสละ ขัดเกลา กิเลส และมีปัญญาถึงการดับกิเลสได้ นี่คือนิพพานสูงสุด เพราะว่ากิเลสเป็นสิ่งที่ละเอียด การละ กิเลสได้จนหมดสิ้นด้วยพระธรรมจึงเป็นสิ่งที่เปี่ยมปาฏิหาริย์สูงสุด^{๓๒}

สรุปความว่า คำสอนที่ชื่อว่า อนุศาสนิปาฏิหาริย์นั้นต้องเป็นเรื่องสติ คำว่าสติที่ได้ชื่อ ว่าเป็นอนุศาสนิปาฏิหาริย์ได้นั้นจะต้องเป็นสติไปในกาย เวทนา จิต ธรรม สติคือคำสอนที่แนะนำให้ ใช้บ่อยๆ เนื่องจากพระพุทธศาสนาสอนเรื่องสตินั่นเอง จึงสามารถสรุปว่า มนุษย์จะหลุดพ้นจากทุกข์ ได้ก็ด้วยการเจริญสติ อบรมสติ เท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงเข้าใจได้ว่า อนุศาสนิปาฏิหาริย์ก็คือการนำสติไป พร่ำสอน หรือไปใช้บ่อยๆ จนจิตเกิดความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ

๒.๑.๒ ความเป็นมาของอนุศาสนิปาฏิหาริย์

ความเป็นมาของอนุศาสนิปาฏิหาริย์ ปรากฏอยู่ในแก้วกฐสูตร^{๓๓} ว่าด้วยการแสดงธรรมแก่ บุตรคฤหบดีชื่อแก้วกฐะพระผู้มีพระภาคประทับ ณ ป่ามะม่วงของปาวาริกะ ใกล้เมืองนาพันทา ณ ที่ นั้น บุตรคฤหบดีชื่อแก้วกฐะเข้าไปเฝ้า ขอให้ทรงชวนภิกษุผู้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ให้แสดง ก็จะมีคน เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พระองค์มิได้แสดงธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านจงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์แก่คฤหบดีผู้หนึ่งผู้สาว แม้ครั้งที่ ๒ ครั้งที่ ๓ บุตรคฤหบดีชื่อ แก้วกฐะ ก็ยัง ยืนยันจะให้ทรงชวนภิกษุผู้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ได้ให้แสดง ก็จะมีคนเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคยิ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงชี้แจงว่า ปาฏิหาริย์ที่ทรงทำให้แจ้งด้วยความรู้ยิ่งด้วยพระองค์เองและประกาศ แล้ว มีอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑. อิทธิปาฏิหาริย์ แสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์. ๒. อาเทศนาปาฏิหาริย์ ดักใจ หายใจได้เป็นอัศจรรย์. ๓. อนุศาสนิปาฏิหาริย์ สอนสอน มีเหตุผลดี เป็นอัศจรรย์.

^{๓๑} เชวง เดชะกไศวะ, พระพุทธศาสนาชีวิต-โครลิจิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท เอช อาร์ พรินต์ , ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๓.

^{๓๒} ชูศักดิ์ ทิพย์เกษรและคณะ, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๓.

^{๓๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓ .

แล้วทรงอธิบายวิธีแสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ และสรุปในที่สุดว่า คนที่ไม่มีความเชื่อความเลื่อมใสก็อาจกล่าวได้ว่า ฤกษ์ที่แสดงฤทธิ์ได้นั้น เพราะมีคัมภีร์วิชา วิชาของคัมภีร์^{๓๔} อาเทสนา ปาฏิหาริย์ ดักใจทายใจของคนได้ คนที่ไม่มีความเชื่อ ความเลื่อมใส ก็อาจกล่าวได้ว่า ฤกษ์ที่ดักใจทายใจได้นั้น ก็เพราะมีมณีกาวิชา^{๓๕} ครั้นแล้วทรงแสดงถึงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คือการสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ว่าควรประพฤติปฏิบัติอย่างไร ตลอดจนการปฏิบัติได้ผลในศีล ๓ ประเภท ในฉนวน ๔^{๓๖} ในวิชา ๘ แล้วทรงเล่าถึงภิกษุรูปหนึ่งข้องใจในปัญหาที่ว่า ธาตุ ๔^{๓๗} เป็นต้น จะดับโดยไม่เหลือในที่ไหน ภิกษุรูปนั้นเที่ยวตระเวนถามเทวดาต่างๆ จนกระทั่งถึงท้าวมหาพรหมก็ตอบไม่ได้ ในที่สุดท้าวมหาพรหมขอให้มาถามพระพุทธเจ้า ซึ่งตรัสสอนเป็นใจความรวบยอดว่า ดับวิญญานเสียได้ ธาตุ ๔ เป็นต้น ก็ดับไม่เหลือในที่นั้นเป็นการแสดงว่าฤทธิ์ช่วยแก้ปัญหาไม่ได้ แต่คำสั่งสอนสำคัญกว่า

สาเหตุแห่งความเชื่อในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์มีความสำคัญน้อยกว่าคุณธรรมและความดีงามของจิตใจ ในความเชื่อของแต่ละศาสนานั้นมักจะหลีกเลี่ยงไม่พ้นเรื่องราวของปาฏิหาริย์ต่างๆ ทั้งของบุคคลผู้เป็นศาสดาหรือสาวกก็ตาม เรื่องราวบางอย่างก็เป็นสิ่งที่ยากต่อการพิสูจน์หาความจริง ในบางยุคบางสมัยตัวบุคคลผู้เป็นสาวกในแต่ละศาสนานี้ ก็มีบางคนใช้เรื่องราวของอำนาจอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ เหล่านี้ มาเป็นอำนาจโดยอาศัยอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธาของบุคคลทั่วไป ซึ่งบางกรณีก็มีการบิดเบือนข้อเท็จจริง ใช้อำนาจทางการศาสนาความเชื่อความศรัทธาอันนี้ ลงโทษหรือทำร้ายบุคคลที่เป็นปฏิปักษ์ต่อตนเอง หรือ อาศัยการกล่าวร้ายป้ายสี บุคคลที่ไม่เป็นที่พอใจของตน ด้วยอำนาจของกิเลสตัณหาส่วนบุคคล หรืออาจจะเป็นการทำร้ายผู้คนโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์เพราะการขาดปัญญารู้เห็น ในสิ่งที่ถูกที่ชอบอันสมควร

ในความเห็นของผู้วิจัยแล้ว ได้รับรู้มาว่า การจะแสดงปาฏิหาริย์หรือฤทธิ์จำพวกอภิญาต่างๆ ได้นั้น โดยพื้นฐานแล้ว บุคคลนั้นจะต้องได้สมาธิได้มาก่อน^{๓๘} แล้วจึงอาศัยจิตที่มีกำลังของสมาธินั้นโน้มน้อมไปเพื่อการหยั่งรู้หรือการ แสดงฤทธิ์ต่างๆ ซึ่งการรับรู้นั้นก็ละเอียดแม่นยำแตกต่างกันไปตามกำลังของสมาธิและความบริสุทธิ์ของจิตใจ รวมทั้งข้อจำกัดบางประการด้วย ยกตัวอย่างเช่น หากให้คน ๑๐ คนเดินเข้าไปในห้องๆ หนึ่งแล้วดูสิ่งของลักษณะของห้องนั้นแล้วออกมาเล่าให้คนที่อยู่ภายนอกฟังว่ามีอะไรบ้าง ทั้ง ๑๐ คนอาจจะออกมาเล่าถึงสิ่งของและลักษณะของห้องแตกต่างกันไป อาจมีทั้งสิ่งที่เหมือนกันและไม่เหมือนกัน น้อยคนนักที่จะสามารถจดจำและสังเกตรายละเอียดของสิ่งของรวมถึงสภาพของห้องนั้นได้ครบถ้วนทุกรายละเอียด การหยั่งรู้จำพวกเรื่องราวในอดีต เรื่องราวในอนาคต กฎแห่งกรรม อดีตชาติของตนเองหรือบุคคลอื่นนั้น ก็เช่นเดียวกัน

^{๓๔} ดูรายละเอียด วิชาคัมภีร์ หมายถึง วิชาที่ฤาษีคัมภีร์เป็นผู้ทำ อีกหนึ่ง หมายถึง วิชาที่เกิดขึ้นในแคว้นคัมภีร์ซึ่งฤาษีท่านก้อยู่มาก ที่.ส.อ. ๔๘๔/๓๒๓.

๓๕

ดูรายละเอียดวิชามณีกา ได้แก่วิชาจินตมณี ผู้รู้วิชาจินตมณี สามารถรู้ใจคนอื่นได้ ที่.ส.อ. ๔๘๕/๓๒๓.

^{๓๖} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๖๗-๔๗๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๓๗} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๙๖/๒๑๙.

^{๓๘} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๔.

ปัญหาที่ว่า อะไรเป็นมูลเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำตอบในปัญหานี้ คงเป็นเรื่องทิฐิ ความเห็นเฉพาะตัวของพราหมณ์เกวัญผู้มีความเห็นว่า การแสดงฤทธิ์น่าจะนำมาซึ่งความรุ่งเรืองแก่พระพุทธศาสนา แต่เพราะเกวัญมีปัญหาหน่อยไม่สามารถมองเห็นอนาคตอย่างลึกซึ้งได้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรื่องทิฐิ และสัมมาทิฐิ^{๓๙} ให้พราหมณ์เข้าใจ

ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องฤทธิ์ที่มีความสำคัญน้อยกว่าอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เนื่องจากญาณหยั่งรู้จำพวกนี้นั้นมี โอกาสสูงที่การรู้การเห็นจะสามารถคลาดเคลื่อนไปได้ หากจิตของผู้รู้ผู้เห็นนั้นยังไม่บริสุทธิ์ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหว เพราะในขณะที่ของการเห็นนั้น หากจิตกระเพื่อมแม้เพียงนิดเดียว ก็อาจทำให้สิ่งที่เห็นคลาดเคลื่อนบิดเบือนไปได้แล้ว อุปมาเหมือน ฝืนของน้ำที่นิ่งสนิท หากมีไม้หรือสากเสียมลงไป ก็อาจทำให้ฝืนของน้ำกระเพื่อม ทำให้ภาพเงาบนฝืนของน้ำถูกบิดเบือนไปได้หรือ ฤทธิ์จำพวกอิทธิปาฏิหาริย์ เหาะเหินดินอากาศก็เช่นเดียวกัน ในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีตัวอย่างที่ไม่ได้อยู่แล้ว นั่นคือ พระเทวทัต ที่ใช้ฤทธิ์เพื่อหลอกลวงทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูเกรงกลัวปนเลื่อมใสศรัทธาในอำนาจของฤทธิ์นั้น ที่สุดแล้วดังคำพังเพยที่ว่า “คบคนพาลพาลพาไปหาผิด”^{๔๐} ก็ส่งผลให้พระเจ้าอชาตศัตรูต้องกระทำปิตุฆาต มีอันต้องเสื่อมจากมรรคผลที่ท่านควรจะได้ไปในที่สุด ภายหลังพระเจ้าอชาตศัตรูมีโอกาสดำเนินเข้าสู่พระพุทธเจ้าและได้ฟังธรรม ภายหลังฟังธรรมจบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า หากพระเจ้าอชาตศัตรูไม่ได้กระทำปิตุฆาตแล้วไซ้ ท่านก็จะสำเร็จมรรคผลบรรลุเป็นพระโสดาบัน บุคคลมีอันไม่ตกต่ำเป็นธรรมดาใน ขณะนั้นเลย แต่เนื่องจากท่านได้กระทำปิตุฆาตอันเป็นอนันตริยกรรม เป็นกรรมที่ขัดขวางมรรคผลนิพพานไปแล้ว จึงทำให้ท่านไม่ได้บรรลุมรรคผล แต่ในภายหลังท่านก็ดำรงตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดี ทำนุบำรุงดูแลพระภิกษุสงฆ์สาวก รวมถึงช่วยอำนวยความสะดวกเป็นประธานฝ่ายฆราวาสในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ ที่มีพระมหากัสสปะเป็นประธาน จึงทำให้ช่วยลดหย่อนวิบากกรรมของท่านไปได้ส่วนหนึ่ง

ส่วนผู้ใดแม้จะไม่ได้มีอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์อันใด แต่ตั้งใจประพฤติตนอยู่ในศีลในธรรม มีจิตใจที่ดีงาม มีคุณธรรมสูง มีสัมมาทิฐิ^{๔๑} เชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษ บุญกุศลรวมถึงเทวดาที่ดีมีอำนาจมากย่อมคอยตามช่วยเหลือคุ้มครองปกป้องรักษา บุคคลเหล่านั้นเอง การเป็นคนดีประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมอยู่นั้น จึงมีแต่ผลดีไม่มีผลเสีย แต่หากบุคคลใดเมื่อมุ่งเน้นในเรื่องความดีงามของจิตใจเป็นหลักสำคัญแล้ว จะเกิดมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ หรือ มีอำนาจจิตใดๆ เกิดขึ้นมาบ้าง ก็จะเป็นเหมือนกับผลพลอยได้ หรือ เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับในการช่วยเหลือบุคคลที่เป็นคนดี ช่วยทำให้บุคคลที่เป็นมิชฌาทิฐิ มีจิตใจไม่ดีไม่งาม ได้หันมากลับตัวกลับใจเป็นคนดีมีสัมมาทิฐิได้^{๔๒} ดังจะเห็น

^{๓๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๔๘๔/๒๑๔.

^{๔๐} ดูรายละเอียดคำปรารภของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, มงคลดิลกที่ปณี (ปฐโม ภาค), (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๔๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๗/๓.

^{๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙/๑๐๓/๓๙.

ได้จากตัวอย่างการแสดงฤทธิ์ของพระพุทธเจ้า ที่โดยส่วนใหญ่แล้ว พระองค์จะแสดงฤทธิ์หรือใช้ให้สาวกท่านใดแสดงฤทธิ์ก็เมื่อทรงเล็งเห็นแล้วว่า มีบุคคลที่มีอุปนิสัยที่จะได้บรรลุมรรคผลอยู่

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง เป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นคำสอนของบุคคล ผู้ที่ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาตลอดระยะเวลาสี่อสงไขยแสนกัป ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นานมาก เพื่อที่ตรัสรู้ธรรมตามความเป็นจริงและไม่ใช่ว่าเพียงเพื่อตรัสรู้ เฉพาะพระองค์เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น แต่ทรงมีพระมหากรุณาที่จะทรงแสดงพระธรรมให้สัตว์โลก ได้เข้าใจพระธรรม ตามพระองค์ด้วยดังนั้นพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง จึงทำให้ผู้ได้ฟัง ได้ศึกษาจากที่เคยเต็มไปด้วยกิเลส นานาประการ สามารถรู้แจ้งอริยสัจจธรรมทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค^{๔๓} ถึงความเป็นพระอริยบุคคล

จากการศึกษาความหมายและความเป็นมาของอนุสาสนีปาฏิหาริย์พอจะจับใจความได้ว่า มีต้นกำเนิดมาจากการแสดงฤทธิ์ต่างๆ เข้ามาผสมผสานจนแยกไม่ออกว่าอันไหนของแท้และเป็นของปลอมเพื่อให้เกิดความรู้ใหม่ๆ ขึ้นผู้วิจัยจึงชี้ให้เห็นว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์มีกำเนิดเกี่ยวข้องกับอะไรบ้างดังนี้

๒.๑.๓ ความสัมพันธ์ระหว่างอนุสาสนีปาฏิหาริย์กับปาฏิหาริย์อื่นๆ

อนุสาสนีปาฏิหาริย์อาศัยคุณธรรมเกิด เพราะความสัมพันธ์ของคุณธรรมและอนุสาสนีปาฏิหาริย์เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เพราะ คุณธรรมและค่านิยมของบุคคลนั้น คือการยอมรับว่าสิ่งใดดี สิ่งใดชั่ว สิ่งใด ไม่สำคัญนั่นเอง ซึ่งจะต้องมีการปลูกฝังกันตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่ บุคคลอาจ เห็นผิดเป็นชอบ หรือที่เรียกว่าเห็นกงจักรเป็นดอกบัว หรือตรงข้ามก็ได้ ย่อมขึ้นอยู่กับ การเรียนรู้ในอดีต และปัจจุบันของเขา นอกจากนั้น การที่บุคคล จะมองเห็นว่าสิ่งใดสำคัญมากหรือน้อย ก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตาม สถานการณ์ และยุคสมัยด้วย เช่นการอนุรักษ์ธรรมชาตินั้น เป็นคุณธรรมและ ค่านิยมของคนในยุคปัจจุบัน และอนาคต แต่ไม่ชัดเจนในอดีต แต่เดิมนั้นมักมี ผู้เข้าใจว่า ถ้าบุคคลมีคุณธรรม และค่านิยมที่เหมาะสมแล้วจะเป็นผู้มีพฤติกรรม ทางจริยธรรมอย่างเหมาะสมด้วย แต่จากการศึกษาวิจัยทางอนุสาสนีปาฏิหาริย์ พบว่า การที่บุคคลรู้ว่าอะไรดี อะไรเหมาะสม และสำคัญนั้นไม่เพียงพอที่จะทำให้เขามี พฤติกรรมตามนั้นได้ คนที่ทำผิดกฎหมาย เช่นการที่คนไปลักขโมย หรือทำร้ายผู้อื่นนั้นเขามีได้ทำไปเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่เขาทำผิดทั้งๆ ที่รู้ว่า เป็นความผิด จะเห็นได้จากการที่เขาต้องปกปิด และหลบซ่อน เพราะกลัวจะถูกจับไปลงโทษ ฉะนั้น การปลูกฝังคุณธรรม และค่านิยมให้แก่เยาวชน จึงไม่เพียงพอที่จะทำให้เกิดการทำความดี ละเว้นชั่วได้อย่างจริงจัง ต้องมีหลักการสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ามาช่วยเสริม”^{๔๔}

จะเห็นว่า จริยธรรมเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติที่ดี ถูกต้อง โดยมีคุณธรรมที่ได้สะสมอยู่ในใจเป็นรากฐาน เรียกว่ามีอินทรีย์แก่กล้า พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์โปรดให้บรรลุมรรคผล แต่การที่มีคุณธรรมในใจ มีค่านิยมดี ๆ ไม่เพียงพอที่จะทำให้บุคคลเกิดการทำความดี ละเว้น

^{๔๓} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔๕/๑๒๗, ส.ม. ๑๙/๑๖๕/๕๒๘.

^{๔๔} ดวงเดือน พันธุนานาวิณ, ความสัมพันธ์ของคุณธรรมและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : วิจิตรพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๖.

ความชั่วได้อย่างจริงจัง จึงต้องนำวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าเข้ามาเป็นหลักปฏิบัติ เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ โดยประเมินค่าความคิดว่า เรามีความรู้อยู่ในระดับไหน^{๔๕}

อนุสาสนีปาฏิหาริย์อาศัยฤทธิ์เกิด ความสัมพันธ์ของอนุสาสนีปาฏิหาริย์กับปาฏิหาริย์อื่นๆ จึงเป็นอำนาจลึกลับมหัศจรรย์มีทั้งคุณแลโทษ เกินวิสัยสามัญมนุษย์นั้นแม้ได้ตรัสเรียกว่า ทิพยอำนาจ โดยตรงก็ตาม ก็ได้ทรงกล่าวถึงอำนาจนั้นไว้แล้วอย่างพร้อมมูล และตรัสบอกวิธีปลูกสร้างอำนาจนั้นขึ้นใช้อย่างดีด้วย เป็นการเพียงพอที่เราจะสันนิษฐานว่า พระบรมศาสดาได้ทรงบรรลุอำนาจนั้นทุกประการ และทรงใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลมาแล้วในสมัยทรงพระชนม์อยู่ พร้อมทั้งโทษที่เกิดจากฤทธิ์และอนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่มีฤทธิ์เป็นบาท^{๔๖} ความข้อนี้มีหลักฐานในพระไตรปิฎกมากมาย ผู้วิจัยจะนำอนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่อาศัยฤทธิ์ พร้อมทั้งสังเกตการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์อันมีฤทธิ์เป็นเหตุเป็นอุทาหรณ์ ดังต่อไปนี้

๑) เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ๆ เสด็จไปโปรดภิกษุเบญจวัคคีย์ที่สวนกวาง อันเป็นที่พักของฤๅษี ณ เมืองพาราณสี แล้วเสด็จจำพรรษาที่นั่น.

๒) ในภายในพรรษา ท่านพระยศเถระเมื่อยังมีได้บวช บังเกิดความคิดเห็นขึ้นว่า ฆราวาสคับแคบวุ่นวายสุดที่จะทนได้ จึงหนีออกจากบ้านไปเฝ้าพระบรมศาสดาที่สวนกวางนั้น เดินบ่นไปตามทางว่า ที่นี้คับแคบ ที่นี้วุ่นวาย พระบรมศาสดาได้ทรงสดับ จึงทรงขานรับว่า ที่นี้ไม่คับแคบที่นี้ไม่วุ่นวาย เชิญมาที่นี้ เราจะแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระยศเถระก็เข้าไปตามเสียงที่ทรงเรียก เมื่อได้ถวายบังคมและนั่งเรียบร้อยแล้ว ก็ได้รับฟังพระธรรมเทศนาอันน่าจับใจ จนได้บรรลุดวงตาเห็นธรรมขึ้นในใจ ทันใดนั้นบิดาของท่านก็ติดตามไปถึง พระบรมศาสดาเกรงว่า เมื่อพระยศเถระกับบิดาได้เห็นกัน ก็จะเป็นอันตรายแก่ธรรมาภิสมัย จึงทรงทำ ติโรภาพปาฏิหาริย์ คือทรงทำฤทธิ์กำบังมิให้บิดากับบุตรเห็นกัน แล้วทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับอริยสัจ ๔^{๔๗} ให้ทั้งสองนั้นฟัง จนท่านพระยศเถระได้บรรลุถึงพระอรหัตผล ถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์แล้ว และบิดาของท่านได้บรรลุดวงตาเห็นธรรมแล้วจึงทรงคลายฤทธิ์ให้บิดากับบุตรเห็นกัน ทันใดนั้นบิดาของท่านพระยศเถระก็แจ้งให้ทราบวาทะทางบ้านพากันตามหาขอให้ท่านกลับบ้าน พระบรมศาสดาจึงชิงตรัสว่าเสียสละได้ฟังธรรม ถึงความเป็นผู้ไม่ควรแก่การครองเรือนแล้ว บิดาของท่านพระยศเถระจึงทูลอาราธนาพระบรมศาสดากับท่านพระยศเถระไปฉันที่เรือน ครั้นบิดากลับไปแล้ว ท่านพระยศเถระจึงทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา แล้วเป็นปัจฉาสมณะตามหลังพระบรมศาสดาไปฉันภัตตาหารที่เรือนของบิดาเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์แห่งอิทธิวิธี ชนิดที่เรียกว่า ติโรภาพ หรือที่สามัญชนเรียกว่า กำบังหรือหายตัว

จากข้อพิสูจน์เรื่องความสัมพันธ์กันระหว่างการใช้ฤทธิ์กับอนุสาสนีปาฏิหาริย์น่าจะเป็นสิ่งที่น่าสนใจกันบางเวลา แสดงกับบุคคลที่มีจิตแตกต่างกันไป สำหรับเรื่องพระยศและครอบครัวของท่าน

^{๔๕} ว. ชีรเมธี, เพื่อความก้าวหน้า, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์ปราม, ๒๕๕๕), หน้า ๘๕.

^{๔๖} ที.ส. (ไทย) ๙/๒๓๘/๗๙.

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕/๒๐.

ก็น่าจะมีบุญเก่ามาด้านนี้ด้วย^{๔๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้แสดงฤทธิ์ก่อนแล้วจึงตรัสอนุสาสนีปาฏิหาริย์ภายหลังทำให้ท่านยสบรรลุมรรคผลได้ซึ่งเป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง

๓) ความสัมพันธ์ของอนุสาสนีปาฏิหาริย์กับมนุษย คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอนาคตร้ายให้หายพศได้นั้นทรงใช้ปาฏิหาริย์บังคั่นก่อน แล้วจึงทรงใช้ปาฏิหาริย์เปลวเพลิงภายหลัง ที่ทรงแหวกน้ำจกรม้นั้น ทรงใช้ปาฏิหาริย์ติโรปาการภาพ คือทรงเนรมิตกำแพงขึ้นกั้นน้ำไว้ ที่เสด็จไปบิณฑบาตอุตตรกุรุทวีปนั้น ทรงใช้ปาฏิหาริย์เหาะไป ทรงทราบว่ามิเทวดามาเฝ้ายามทั้งสามของราตรีนั้น เป็นด้วยทิพพจักขุญาณ และ ทิพพโสตญาณ^{๔๙} ที่ทำให้พวกชฎิลผ่าพื้นไม่แตก ก่อไฟไม่ติดนั้น เป็นด้วยอริชฌานฤทธิ์ และจบลงด้วยการแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์เกี่ยวกับเรื่องชั้นธำเป็นเหมือนไฟ เพราะเป็นของร้อน หาแก่นสารมิได้ ในขณะที่ชฎิลทั้งหลายก็บรรลุมรรคผลยอมเป็นพระสาวกของพระพุทธเจ้า .

๔) ในสมัยพระธรรมวินัยกำลังแผ่ไปทั่วมัชฌิมชนบทนั้น พราหมณ์พาวรีซึ่งตั้งอาศรมอยู่ฝั่งน้ำโคธาวารี ในแดนทักขิณาบถ คือ อินเดียภาคใต้ ได้ทราบกิตติศัพท์ของพระบรมศาสดาว่า เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงผูกปริศนาให้ศิษย์ผู้ใหญ่ ๑๖ คนไปเฝ้าพุลลคาม เพื่อหยั่งภูมิของพระบรมศาสดาว่าจะจริงอย่างคำเล่าลือหรือไม่ เวลานั้นพระบรมศาสดาเสด็จประทับที่ป่าสาณเจตีย์ ประเทศโกศล มาณพศิษย์พราหมณ์พาวรีทั้ง ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวารไปถึงเข้าเฝ้าในเวลาเย็น ณ ร่มเงาป่าสาณเจตีย์นั้น พระบรมศาสดาทรงปฏิสนธินาถด้วยสัมโมทนิยกลาพอสสมควรแล้วจึงทรงแสดงพระปาฏิหาริย์^{๕๐} เป็นประเดิมก่อนเปิดโอกาสให้ถามปริศนา ด้วยทรงชมโฉมพาวรีพราหมณ์ ผู้เป็นอาจารย์ของมาณพเหล่านั้นก่อนว่า มีลักษณะของมหาบุรุษ ๓ ประการ และตรัสบอกความคิดของพาวรีที่ผูกปริศนามาถามว่ามีความประสงค์เช่นไร แล้วจึงเปิดโอกาสให้ถามปริศนาที่ละคนจนจบทั้ง ๑๖ คน ท่านเหล่านั้นก็เกิดอัศจรรย์ใจจนพองสยองเกล้า จนเกือบจะไม่ทูลถามปริศนา แต่พระบรมศาสดาเห็นว่าการแก้ปริศนานั้นจะเกิดสำเร็จประโยชน์ใหญ่หลวง จึงทรงบัญชาให้ถามปริศนาต่อไปแล้ว ทรงแก้ปริศนานั้นๆ ได้อย่างคล่องแคล่วไม่มีการขัดข้องอืดอาดในที่สุดแห่งการแก้ปริศนาของแต่ละท่าน ท่านเจ้าของปริศนาพร้อมด้วยบริวาร ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลทั้งหมด เว้นแต่ปิงคิยะ หลานท่านพาวรีเท่านั้น เพราะโทษที่มีใจหวั่นไหวถึงท่านพาวรีผู้เป็นลุง ทรงทราบลักษณะพาวรีพราหมณ์ด้วยทิพพจักขุญาณ ทรงทราบความคิดของพาวรีพราหมณ์ด้วยปรจิตตวิชาญาณ หรือที่เรียกว่า เจโตปริยญาณ^{๕๑} ทรงแก้ปริศนาได้คล่องแคล่วไม่ติดขัดนั้น เป็นด้วยพระปรีชาญาณหลายประการ มีพระปฏิสัมภิทาญาณ เป็นต้น.

^{๔๘} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๔/๘๑.

^{๔๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๐/๘๐.

^{๕๐} ชุ. ส. (ไทย) ๒๕/๕๒๔

^{๕๑} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๔๒/๘๐.

๕) สมัยหนึ่ง ทรงรับนิมนต์ของพกาพรหมแล้ว เสด็จไปพรหมโลก ทรงทรมานพกาพรหมด้วยอิทธิปาฏิหาริย์หลายหลาก^{๕๒} มีการเล่นซ่อนหาเป็นต้น แล้วทรงแสดงธรรมสั่งสอนให้พกาพรหมละพยศร้ายได้ด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์วิธีที่เรียกว่า ญาณคทา.

๖) สมัยหนึ่ง พระมหาโมคคัลลานะ ไปทำความเพียร ณ บ้านกัลลวาลมุตตคาม ถูกถีนมิทระครอบงำ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบด้วยเจโตปริยญาณ^{๕๓} จึงเสด็จไปด้วยพระมโนมัยกายทรงแสดงวิธีแก้ถีนมิทระแก่พระเถระ แล้วเสด็จกลับที่ประทับ.

๗) อีกครั้งหนึ่ง ทรงทรมานท่านพระองคุลิมาลเถระ เมื่อยังเป็นโจร ด้วยพระปาฏิหาริย์ทุเรภาพ คือ ทรงดำเนินโดยปกติ แต่ท่านพระองคุลิมาลตามไม่ทัน เห็นพระองค์อยู่ในระยะไกลอยู่เสมอ จึงตะโกนบอกให้หยุด ทรงตอบด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ไปว่า พระองค์หยุดแล้ว ท่านเองสิไม่หยุด พระองคุลิมาลร้องตะโกนไปว่า ตรัสมา เดี๋ยวอยู่แท้ๆ บอกว่าหยุดได้ ตรัสตอบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าทรงหยุดทำบาปแล้วต่างหาก ท่านเองสิไม่หยุดทำบาปใส่ตัว พระองคุลิมาลได้สติ จึงทั้งอาวุธเข้าไปเฝ้าทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระบรมศาสดาก็โปรดให้บรรพชาอุปสมบท แล้วพามาวัดพระเชตะวันในวันนั้น เรื่องนี้ทำให้เข้าใจความสัมพันธ์เรื่องฤทธิ์กับอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้ามีความเป็นไปอย่างบริสุทธิ์^{๕๔}

๘) อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นครั้งที่มีประวัติการณ์โด่งดังที่สุด คือ ครั้งทรงทำ ยมกปาฏิหาริย์เพื่อทรมานเดียริยนิครนถ์ ที่มาแข่งดีท้าทายด้วยประการต่างๆ ครั้งนั้นทรงทำที่กรุงสาวัตถี ณ ต้นมะม่วง ชื่อคณฺฑามพุกษ โดยแสดงพระองค์ให้มีหลากหลาย มีอริยาบถและทำกิจต่างๆ กันบ้างนั่ง บ้างนอน บ้างแสดงธรรม บ้างจงกรมกลางหาว และทรงทำท่อน้ำ ท่อไฟ และรังสีสลบสีให้พุ่งออกจากพระวรกายเป็นคู่ๆ แล้วเสด็จกลับพระองค์ไปในอากาศ ณ ยอดเขาพระสุเมรุ นัยว่าเสด็จไปจำพรรษา ณ ดาวดึงส์ ทรงแสดงพระอภิธรรมโปรดพระมารดา วันออกพรรษาจึงเสด็จลง ณ ประตูนครสังกัสสะทางทิศเหนือกรุงสาวัตถี แล้วทรงทำอวิภาพปาฏิหาริย์ คือทรงเปิดโลกให้คนและเทวดาเห็นกันได้ พระองค์เสด็จลงโดยบันไดแก้วที่เทวดานฤมิต มีพระอินทร์กับพระพรหมตามเสด็จทั้งสองข้าง ด้วยบันไดเงินและทอง มหาชนได้ประชุมกันต้อนรับโดยสักการะมโหฬาร นัยว่ามีผู้ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้ากันในครั้งนั้นมากมาย ประมาณเท่าเมล็ดทรายในแม่น้ำคงคา คนและเทวดาได้เห็นกันชัดแจ้งในครั้งนั้น เรื่องนี้ก็พอมองเห็นเหตุให้เกิดอนุสาสนีปาฏิหาริย์ได้อย่างละเอียด ระหว่างการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าที่มุ่งประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์โลกและได้ความองค์รู้ใหม่ๆ ขึ้นเช่นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ก็คือคำสอนที่ทำให้ผู้ฟังและผู้ปฏิบัติตามบรรลุมรรคผล ส่วนหัวข้อธรรมก็เป็นวิชาชาวที่ เกี่ยวกับอริยสัจจ ๔

^{๕๒} ที่.ส. (ไทย) ๙/๓๓๙/๒๗๓. , อ.จ.ด.ก. (ไทย) ๒๐/๕๐๐/๒๑๗.

^{๕๓} ที่.ส. (ไทย) ๙/๒๔๒/๘๐.

^{๕๔} ที่.ส. (ไทย) ๙/๔๘๖/๒๑๖.

จะเห็นได้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์^{๕๕} เป็นสิ่งที่ทำได้ยากที่สุด ไม่มีพระสาวกรูปใดทำได้ ไม่มีใครสามารถเป็นคู่แข่งได้ จึงเป็นปาฏิหาริย์ที่น่าอัศจรรย์ที่สุด

เรื่องดังกล่าวเหล่านี้เป็นเพียงส่วนน้อย ผู้วิจัยนำมาวิจัยพอเป็นอุทาหรณ์เท่านั้น ถ้าจะวิจัยเรื่องที่ทรงทำฤทธิ์เป็นบาทแล้วตรัสสอนสาสนีปาฏิหาริย์ในคราวต่างๆ ให้สิ้นเชิงแล้ว ก็จะกลายเป็นหนังสือวิจัยเล่มใหญ่ ซึ่งมีใช้จุดหมายของการทำวิจัยเล่มนี้

ในปาฏิหาริย์ทั้ง ๓ ประการนี้ ทรงสรรเสริญอนุสาสนีปาฏิหาริย์ว่าเป็นเยี่ยม เพราะยังยืนดำรงอยู่หลายชั่วอายุคน และสำเร็จประโยชน์แม้แก่คนรุ่นหลังๆ ส่วนปาฏิหาริย์อีก ๒ ประการนั้นเป็นประโยชน์เฉพาะแก่ผู้ได้ประสบพบเห็นเท่านั้น และเป็นสิ่งที่สาธารณะ แม้ชาวโลกบางพวกเขาก็ทำได้ เช่น ขวคันธาระ และชาวมณีปุระ เป็นต้น ที่เรียกกันในครั้งนั้นว่า คันธารวิชา มณีวิชาพระบรมศาสดาจึงไม่ทรงแสดงบ่อยนัก เว้นแต่จำเป็น และเห็นว่าสำเร็จประโยชน์จึงทรงทำอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ นัยว่าทรงห้ามพระสาวกมิให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์เช่นเดียวกัน แต่ก็ปรากฏว่ามีพระสาวกแสดงปาฏิหาริย์กันเรื่อยๆ มา ตั้งแต่สมัยพระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ จนถึงสมัยหลังพุทธปรินิพพานมานาน ที่ตรัสสั่งให้แสดงก็มี เช่น ทรงแนะอุปเทศแห่งฤทธิ์แก่พระมหาโมคคัลลานะ ให้ทรมานนันทโพนันทนาคราช และตรัสสั่งพระมหาโกณฑัญญะไปทรมานพญานาค ที่ทำปายาคะ เป็นต้น เมื่อคราวจะทำยมกปาฏิหาริย์ก็มีพระสาวกสาวิกาหลายองค์ขอแสดงฤทธิ์แทน แต่ไม่ทรงอนุญาต โดยทรงอ้างว่า เป็น พุทธวิสัย และ พุทธประเพณี

๒.๑.๓.๑ เรื่องที่ควรเข้าใจระหว่างอนุสาสนีปาฏิหาริย์กับฤทธิ์

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า การเกิดขึ้นของอนุสาสนีปาฏิหาริย์อาศัยคุณธรรมและจริยธรรมเกิดขึ้นที่กล่าวว่าอาศัยคุณธรรม จริยธรรมเกิดนั้น เนื่องจากพระพุทธเจ้าจะแสดงธรรมแต่ละครั้งต้องตรวจดูว่าใครเป็นผู้มีคุณธรรมและจริยธรรมควรบรรลุมรรคผลวันนี้ แล้วจึงไปแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์โปรดบางคราวอนุสาสนีปาฏิหาริย์อาศัยฤทธิ์เกิด เนื่องจากผู้ฟังมีคุณธรรมจริยธรรมดังกล่าวแต่มีศรัทธาเรื่องฤทธิ์ ก็ทรงแสดงฤทธิ์ก่อนแล้วจึงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ เหตุให้เกิดอนุสาสนีปาฏิหาริย์ดังกล่าวมีความสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงจำแนกเรื่องฤทธิ์พอเป็นเครื่องประดับความรู้เกี่ยวกับอนุสาสนีปาฏิหาริย์ดังนี้

อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นอภิญา คือความรู้ความสามารถพิเศษยอดเยี่ยมอย่างหนึ่ง มีชื่อเฉพาะว่า อิทธิวิธี หรืออิทธิวิชา (การแสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ)

แต่เป็นโลกียอภิญา คืออภิญญาระดับโลกีย์ ซึ่งพัวพันเกี่ยวเนื่องอยู่ในโลก เป็นวิสัยของปุถุชน ยังอยู่ในอำนาจของกิเลส เช่นเดียวกับโลกียอภิญาอื่นๆ ทั้งหลาย คือหุนิย์ ตาทิพย์ การรู้ใจผู้อื่น และระลึกชาติได้

^{๕๕} ม. ม. (ไทย) ๑๒/๕๙๐. , ม. ม. ๑๓/๔๗๙., ยมกปาฏิหาริยวัตถุ ธมมปทฎฐกถา ๖/

โลกียอภิญญา มีคนทำได้ตั้งแต่ก่อนพุทธกาล ไม่เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของพระพุทธศาสนา คือพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นหรือไม่ก็ตาม โลกียอภิญญาเหล่านี้ก็เกิดมิได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนา และไม่จำเป็นสำหรับการเข้าถึงพระพุทธศาสนา สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการเกิดของพระพุทธศาสนา และเป็นตัวพระพุทธศาสนา คือ การแสดงอนุศาสนิปาฏิหาริย์ทำให้ผู้ฟังเกิดความรู้ที่ทำให้ดับกิเลสดับทุกข์ได้ เรียกชื่ออย่างหนึ่งว่า อาสวักขยญาณ แปลว่าญาณที่พาอาสวะให้สิ้นไป จัดเข้าเป็นอภิญญาข้อสุดท้าย คือข้อที่ ๖ เป็นโลกุตระ

อภิญญา คืออภิญญาระดับโลกุตระ ซึ่งทำให้มีจิตใจเป็นอิสระปลอดโปร่งผ่องใส พ้นจากอำนาจครอบงำของเรื่องโลกๆ หรือสิ่งที่เปื้อนวิสัยของโลก ทำให้ปุถุชนกลายเป็นอริยชนโดยสมบูรณ์

โลกียอภิญญาทั้งหลายเสื่อมถอยได้ แต่โลกุตระอภิญญาไม่กลับถอย ได้โลกุตระอภิญญาอย่างเดียว ประเสริฐกว่าได้โลกียอภิญญาทั้ง ๕ อย่างรวมกัน แต่ถ้าได้โลกุตระอภิญญา โดยได้โลกียอภิญญาด้วย ก็เป็นคุณสมบัติส่วนพิเศษเสริมให้ดีพร้อมยิ่งขึ้น โลกุตระอภิญญาเท่านั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตที่ติ่งามของมนุษย์ซึ่งทุกคน ควรได้ควรถึง ส่วนโลกียอภิญญาทั้งหลาย มิใช่สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตที่ติ่งาม เป็นเพียงเครื่องประกอบเสริมคุณสมบัติ แต่แก่นแท้ในการทำให้ผู้ฟังเกิดเป็นอริยบุคคล หมดภิเลส ก็คืออนุศาสนิปาฏิหาริย์ ดังได้กล่าวแล้ว

๒.๑.๓.๒ อนุศาสนิปาฏิหาริย์ประเสริฐกว่าอิทธิปาฏิหาริย์

ในสมัยพุทธกาล เคยมีบุตรคฤหบดีผู้หนึ่งทูลขอให้พระพุทธเจ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เขากราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมืองนาลันทานี้เจริญรุ่งเรือง มีประชาชนมาก มีผู้คนกระจายอยู่ทั่ว ต่างเลื่อมใสในองค์พระผู้มีพระภาคขออัญเชิญพระผู้มีพระภาคเจ้าได้โปรดทรงรับสั่งพระภิกษุไว้สักรูปหนึ่งที่จะกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นธรรมเหนือมนุษย์ โดยการกระทำเช่นนี้ ชาวเมืองนาลันทานี้จักเลื่อมใสยิ่งนักในพระผู้มีพระภาคเจ้าสุดที่จะ ประมาณ" พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบบุตรคฤหบดีผู้นั้นว่า "นี่แน่ะแก้วมณี เรามิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้ว่า มาเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ ซึ่งเป็นธรรมเหนือมนุษย์ แก่คนหนุ่มสาวชาวคฤหัสถ์ทั้งหลาย"

พระองค์ได้ตรัสแสดงเหตุผลต่อไปว่า ในบรรดาปาฏิหาริย์ ๓ อย่างนั้น ทรงรังเกียจ ไม่โปรดไม่โปรดพระทัยต่ออิทธิปาฏิหาริย์ และอาเทศนาปาฏิหาริย์ เพราะทรงเห็นโทษว่า คนที่เชื่อก็เห็นจริงตามไป ส่วนคนที่ไม่เชื่อได้ฟังแล้ว ก็หาช่องขัดแย้งคัดค้านเอาได้ว่าภิกษุที่ทำปาฏิหาริย์นั้น คงใช้คันธารีวิทยา และมณีกาวิทยา ทำให้คนมัวหม่มเถียงทะเลาะกัน และได้ทรงชี้แจงความหมายและคุณค่าของอนุศาสนิปาฏิหาริย์ให้เห็นว่าเอามาใช้ ปฏิบัติเป็นประโยชน์ประจักษ์ได้ภายในตนเองจนบรรลุถึงอาสวักขัย อันเป็นจุดหมายของพระพุทธศาสนา^{๕๖}

นอกจากนั้นยังได้ทรงยกตัวอย่างภิกษุรูปหนึ่งมีฤทธิ์มาก อยากจะรู้ความจริงเกี่ยวกับจุดดับสิ้นของโลกวัตถุธาตุ จึงเหาะเที่ยวไปในสวรรค์ ดันดันไปแสวงหาคำตอบจนถึงพระพรหม ก็หาคำ

^{๕๖} ธี.สี. (ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓ .

เฉลยที่ถูกต้องไม่ได้ ในที่สุดต้องเหาะกลับลงมาแล้วเดินดินไปทูลถามพระองค์เพื่อความรู้จักโลกตามความเป็นจริง แสดงถึงความที่อิทธิปาฏิหาริย์มีขอบเขตจำกัด อัจจนและมีใช้แก่นธรรม

พระพุทธเจ้าทรงโปรดอนุสาสนีปาฏิหาริย์กว่าปาฏิหาริย์อื่นอีกสองอย่าง เพราะปาฏิหาริย์อื่นอีกสองอย่างไม่ใช่ตัวแท้ของพระพุทธศาสนาและไม่จำเป็นสำหรับการเข้าถึงพระพุทธศาสนาสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการเกิดของพระพุทธศาสนา และเป็นตัวพระพุทธศาสนา คือ ความรู้ที่ทำให้ดับกิเลสดับทุกข์ได้เรียกชื่ออย่างหนึ่งว่า "อัสวักขยญาณ"^{๕๗} แปลว่า ญาณที่ทำอาสวะให้สิ้นไป แต่มนุษย์จะสนใจปาฏิหาริย์ข้อ ๑-๒ มากกว่า^{๕๘}

การปฏิบัติตามหลักการและการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนาย่อมเป็นไปได้โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งเหนือวิสัยและอิทธิปาฏิหาริย์เลย พึงอ้างพุทธพจน์นี้

พระพุทธเจ้า ตรัสว่า “นี่แน่ะสุกขัตถ์เธอเข้าใจว่าอย่างไร เมื่อเราทำอิทธิปาฏิหาริย์ซึ่งเป็นธรรมของมนุษย์ยิ่งยวดก็ตาม ไม่ทำก็ตามธรรมที่เราแสดงแล้ว เพื่อประโยชน์มุ่งหมายใดจะนำออกไปเพื่อประโยชน์ที่มุ่งหมายนั้น คือ ความหมดสิ้นทุกข์โดยชอบได้หรือไม่”^{๕๙}

สุกขัตถ์ กราบทูลว่า “พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์ทรงกระทำอิทธิปาฏิหาริย์ที่เป็นธรรมของมนุษย์ที่ยิ่งยวดก็ตาม ไม่กระทำก็ตามธรรมที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้วเพื่อประโยชน์มุ่งหมายใด ก็ย่อมจะนำออกไปเพื่อประโยชน์ที่มุ่งหมายนั้น คือ ความหมดสิ้นทุกข์โดยชอบได้”^{๖๐} แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับฤทธิ์ด้านอื่นๆ คือ

๑.อิทธิปาฏิหาริย์ บางท่านประกอบฤทธิ์ต่างๆ ได้มากมายหลายอย่าง คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ทำให้ปรากฏก็ได้ ทำให้หายก็ได้ ทะลุผากำแพง ไปได้ไม่ติดขัดเหมือนไปในที่ว่างก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงแมลงในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้เดินบนน้ำไม่แตกเหมือนเดินบนดินก็ได้เหาะไปในอากาศเหมือนนกก็ได้ ไข่มือจับต้องลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ ซึ่งมีกำลังฤทธิ์เดชมากมายถึงเพียงนี้ก็ได้ใช้อำนาจทางกายจนถึงพรหมโลกก็ได้

๒.อาเทศนาปาฏิหาริย์ ภิกษุ ย่อมทลายใจ ทลายความรู้สึกในใจ ทลายความนึกคิด ทลายความไตร่ตรองของสัตว์อื่น บุคคลอื่นได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ อย่างนี้ว่าตามแกวฏฐสูตรในทีฆนิกาย ให้ความหมายละเอียดออกไปอีกว่า “บางท่านทลายใจได้ด้วยสิ่งที่กำหนดเป็นเครื่องหมาย (นิมิต) ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้ ใจของท่านเป็นไปโดยอาการอย่างนี้ จิตของท่านเป็นดังนี้ ถึงหากเธอจะทลายเป็นอันมาก ก็ตรงอย่างนั้นไม่พลาดเป็นอื่น”^{๖๑}

บางท่าน ไม่ทลายด้วยสิ่งที่กำหนดเป็นเครื่องหมายเลย แต่พอได้ฟังเสียงของมนุษย์ อมนุษย์ หรือเทวดาแล้ว ก็ทลายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้

^{๕๗} ดูรายละเอียดพุทธคุณ ๙ บท แต่ละบทมีอรรถาธิบายประการ วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๐๓-๑๑๘.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), เหนือสามัญวิสัย อิทธิปาฏิหาริย์ เทวดา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙),

หน้า ๕๖.

^{๕๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔/๓.

^{๖๐} อ้างแล้ว.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๗๘/๑๑๒.

บางท่านไม่ตายด้วยนิมิต ไม่ฟังเสียง.แล้วจึงตาย แต่ฟังเสียงวิตกวิจารณ์ของคนที่กำลังตรีกกำลังตรองอยู่ ก็ตายใจได้ว่า ใจของท่านเป็นอย่างนี้.

บางท่านไม่ตายด้วยนิมิต ไม่ฟังเสียง.แล้วจึงตาย แต่ใช้จิตกำหนดใจของคนที่เขาสมาธิ ซึ่งไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์แล้ว ย่อมรู้ชัดว่า ท่านผู้นี้ตั้งมโนสังขารไว้อย่างไรต่อจากความคิดนี้แล้วก็จะคิดความคิดโน้น ถึงหากเธอจะตายมากมายก็ตรงอย่างนั้น ไม่พลาดเป็นอื่น” อาเทศนาปาฏิหาริย์นี้ ดูคล้ายเจตปริยญาณหรือปรจิตตวิชานน์ แต่ไม่ตรงกันทีเดียว เพราะยังอยู่ในขั้นตายยังไม่เป็นญาณ

๓.อนุสาสนีปาฏิหาริย์ บางท่านย่อมพร่ำสอนอย่างนี้ว่า จงตรีกอย่างนี้อย่าตรีกอย่างนี้จงมนสิการอย่างนี้ อย่างมนสิการอย่างนี้ จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เกิด

สรุปความว่า อนุสาสนีปาฏิหาริย์ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อพระนิพพาน ทำให้ผู้ฟังเกิดปัญญา สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นความจริงได้ ส่วนอธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ทั้งสอง เหมาะสมบางโอกาส บางเวลาเท่านั้น ถ้าจะให้ทั้งปาฏิหาริย์ทั้งสองมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ย่อมไม่ใช่สิ่งที่ดีงามสำหรับพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าย่อมมองเห็นสิ่งที่สำคัญ นั่นคือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ คำสอนอันทำให้ผู้ฟังเกิดความอัศจรรย์ใจพาผู้ฟังเข้าสู่มรรคผลนิพพาน

๒.๑.๔ คุณของอนุสาสนีปาฏิหาริย์กับโทษที่เกี่ยวข้องกับเรื่องฤทธิ์

สำหรับปุถุชน ฤทธิ์อาจเป็นโทษได้ทั้งแก่ผู้มีฤทธิ์เอง และแก่คนที่มาเกี่ยวข้องกับผู้มีฤทธิ์ ปุถุชนผู้มีฤทธิ์อาจจะเกิดความเมาฤทธิ์ ในลักษณะต่างๆ เช่น เกิดมานะว่าเราทำได้ในสิ่งที่คนอื่นทำไม่ได้ คนอื่นทำไม่ได้อย่างเรา มีความรู้สียกตนข่มผู้อื่น กลายเป็นอัสติบุรุษไป หรืออาจเกิดความหลงใหลมัวเมาในลาภสักการะที่เกิดจากฤทธิ์นั้น นำฤทธิ์ไปใช้เพื่อก่อความชั่วความเสียหายอย่างพระเทวทัต เป็นต้น

อย่างน้อยการติดใจเพลินอยู่ในฤทธิ์นั้น ก็ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติเพื่อบรรลุคุณธรรมที่สูงขึ้นไป ไม่อาจชำระกิเลสทำจิตใจให้บริสุทธิ์ได้ และเพราะฤทธิ์ของปุถุชนเป็นของเสื่อมได้ แม้แต่ความหวั่งกังวลมัวยุ่งกับการรักษาฤทธิ์ ก็กลายเป็นปลิโพธ คืออุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถใช้ปัญญาพิจารณาตามวิธีของวิปัสสนาอย่าง ได้ผลดี ท่านจึงจัดเอาฤทธิ์เป็นปลิโพธอย่างหนึ่งของวิปัสสนา (เรียกว่าอิทธิปปลิโพธ)^{๒๒} ซึ่งผู้จะฝึกอบรมปัญญาพึงตัดเสียให้ได้

ส่วนปุถุชนที่มาเกี่ยวข้องกับผู้มีฤทธิ์ ก็มีทางประสบผลเสียจากฤทธิ์ได้เป็นอันมากผลเสียข้อแรกทีเดียวก็คือ คนที่มาเกี่ยวข้องกับอาจตกไปเป็นเหยื่อของผู้มีฤทธิ์หรือหลอกลวงว่ามีฤทธิ์ซึ่ง มีอกุศลเจตนา นำเอาฤทธิ์มาเอ่ยอ้างเพื่อแสวงหาลาภสักการะ อย่างไรก็ตามในเรื่องนี้มีข้อพึงสังเกตว่าตามปกติผู้มีฤทธิ์ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติชอบ จะใช้ฤทธิ์ในกรณีเดียวเมื่อมีเหตุผลอันสมควรเป็นสื่อนำไปสู่การแนะนำสั่งสอน สิ่งที่ต้องตั้งคืออนุสาสนีปาฏิหาริย์ ถ้าไม่มีเหตุผลเกี่ยวกับการแนะนำสั่งสอนธรรมะแล้วผู้มีฤทธิ์จะใช้ฤทธิ์ทำไม

^{๒๒} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๘๖.

นอกจากเพื่อผูกคนไว้กับตนเป็นสะพานทอดไปสู่ชื่อเสียงและลาภ ผล

ดังนั้น จึงควรยึดถือเป็นหลักไว้ทีเดียวว่า การใช้อิทธิปาฏิหาริย์ จะต้องมือนุสาสนีปาฏิหาริย์ตามมาด้วย ถ้าผู้ใดอ้างหรือใช้อิทธิปาฏิหาริย์โดยมิใช่เป็นเพียงบันไดที่จะนำไปสู่ อนุสาสนีปาฏิหาริย์ ฟังถือไว้ก่อนว่า ผู้นั้นปฏิบัติผิดในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ เขาอาจมีกุศลเจตนาหลอกลวง มุ่งแสวงหา ลาภสักการะ หรืออย่างน้อยก็เป็นผู้มัวเมาหลงใหลเข้าใจผิดในเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์นั้น

หลักการนี้ผ่อนลงมาใช้ได้แม้กับพฤติกรรมเกี่ยวกับเรื่องของขลังสิ่ง ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆไป โดยอาจให้ยึดถือกันไว้ว่า ผู้ใดนำของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งลึกลับต่างๆ มาใช้ในการเกี่ยวข้องกับประชาชน โดยมีได้นำประชาชนไปสู่ความรู้ความเข้าใจในธรรม มิได้ของขลังเป็นต้นนั้นด้วยการแนะนำสั่งสอนให้เกิดปัญญาคือความเข้าใจถูก ต้องเกี่ยวกับความจริงความตั้งงามที่ควรรู้และควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อช่วยนำเขาให้ค่อยๆ ก้าวพ้นเป็นอิสระออกไปได้จากของขลังสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้น ฟังถือว่าผู้นั้นเป็นผู้ปฏิบัติผิดและนำประชาชนไปในทางที่ผิด

อนึ่ง แม้ในกรณีที่ได้ตกไปเป็นเหยื่อของผู้วดอ้างฤทธิ์ การไปมัววุ่นวายเพลิดเพลนหรือ ผักเฝือกกับอิทธิปาฏิหาริย์ทั้งหลาย ก็เป็นการไม่ปฏิบัติตามหลักการของพระพุทธศาสนาอยู่ในตัวแล้วตั้งหลายแง่

แง่ที่หนึ่ง... ในเมื่ออิทธิปาฏิหาริย์ไม่ใช่สาระสำคัญของพระพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับจุดหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ช่วยให้มนุษย์หลุดพ้นจากกิเลส การไปผักเฝือกในเรื่องเช่นนี้ ย่อมเป็นการพร่ำเวลาและแรงงานที่ควรใช้สำหรับการปฏิบัติธรรมให้หมดไปในทาง ที่ผิด

แง่ที่สอง... คนที่ไปเกี่ยวข้องกับผู้อ้างฤทธิ์หรืออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มักมุ่งเพื่อไปขอความช่วยเหลือ หวังอำนาจดลบันดาลให้เกิดโชคลาภเป็นต้น การปฏิบัติเช่นนี้ย่อมไม่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาที่เป็นกรรมวาท กิริยวาท และวิริยวาท สอนให้คนหวังผลสำเร็จจากการลงมือทำด้วยความเพียรพยายามตามเหตุตามผล การมัวหวังผลจากการอ้อนวอนขอความช่วยเหลือจากอำนาจดลบันดาล อาจทำให้กลายเป็นคนมีนิสัยเฉื่อยชา กลายเป็นคนงอมืองอเท้าอย่างน้อยก็ทำให้ขาดความเพียรพยายาม ไม่รีบเร่ง ลงมือทำสิ่งที่ควรจะทำ ไม่เร่งเว้นสิ่งที่ควรงดเว้น ขัดกับหลักความไม่ประมาท

นอกจากนั้น ถ้าจะผักเฝือกกับอิทธิปาฏิหาริย์ ก็ควรฝึกตนให้ทำปาฏิหาริย์นั้นได้เองจะดีกว่า (แต่ก็ยังขัดกับหลักการแง่ที่หนึ่งข้างต้นอยู่ดี) เพราะการผักเฝือกหวังผลจากอิทธิปาฏิหาริย์ของผู้อื่น หรือจากอำนาจดลบันดาลทั้งหลาย เป็นการพึ่งพิงภายนอก ทำให้ชีวิตขึ้นต่อสิ่งอื่นมากยิ่งขึ้น แทนที่จะอาศัยอำนาจภายในตนเองน้อยลง และเป็นตัวของตัวเองมากยิ่งขึ้น จึงอาจทำให้กลายเป็นคนมีชีวิตที่เลื่อนลอย มักเป็นอยู่ด้วยความพ้อฝัน เป็นคนขาดประสิทธิภาพ ขาดอำนาจและความมั่นใจในตนเอง ขัดต่อหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนาที่สอนให้พึ่งตนเอง สอนให้ทำตนให้เป็นที่พึ่งได้ หรือสามารถพึ่งตนได้ และสอนมรรคาแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ซึ่งในขั้นสุดท้ายให้ข้ามพ้นได้แม้กระทั่งศรัทธาที่มีเหตุผล ไปสู่ความเป็นอยู่ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ ไม่ต้องอิงอาศัยแม้กระทั่งพระศาสดา เริ่มต้นมรรคาจากการอิงอาศัยปัญญาส่องนำขององค์พระศาสดาผู้เป็นกัลยาณมิตร ไปสู่การยืนได้ลำพังตน โดยไม่ต้องอาศัยการประคับประคองของพระศาสดา

เมื่อพิจารณาในแง่ผลต่อคนที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับฤทธิ์แล้ว คราวนี้ลองมาพิจารณาดูแนวปฏิบัติจากพระจริยาวัตรของพระบรมศาสดาและพระสาวก ทั้งหลายผู้เรืองฤทธิ์ ว่าท่านใช้ฤทธิ์ หรือปฏิบัติต่ออิทธิปาฏิหาริย์กันอย่างไร

สำหรับองค์พระพุทธเจ้าเอง ปรากฏชัดจากพุทธดำรัสที่อ้างแล้วข้างต้น ว่าทรงรังเกียจ ไม่ทรงโปรดทั้งอิทธิปาฏิหาริย์และอาเทศนาปาฏิหาริย์ แต่ทรงสนับสนุนอนุสาสนีปาฏิหาริย์ และทรงใช้ปาฏิหาริย์ข้อหลังนี้อยู่เสมอ เป็นหลักประจำแห่งพุทธกิจ^{๒๓} หรือว่าให้ถูกแท้ คือเป็นตัวพุทธกิจทีเดียว ทั้งนี้ ด้วยเหตุผลดังได้แสดงแล้วข้างต้นแต่ก็ปรากฏอยู่บางคราวว่ามีกรณีที่ทรงใช้ อิทธิปาฏิหาริย์บ้างเหมือนกัน และเมื่อพิจารณาจากกรณีเหล่านั้นแล้ว ก็สรุปได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้อิทธิปาฏิหาริย์เฉพาะในกรณีที่ทรงทราบผู้มีฤทธิ์ ผู้ถือฤทธิ์เป็นเรื่องสำคัญ หรือผู้ถือตัวว่าเป็นผู้วิเศษ ให้ละความหลงใหลมัวเมาในฤทธิ์ พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า ใช้ฤทธิ์ปราบฤทธิ์ เพื่อให้ผู้ชอบฤทธิ์หรือล้าพองในฤทธิ์ ตระหนักในคุณค่าอันจำกัดของฤทธิ์ มองเห็นสิ่งอื่นที่ต้งามประเสริฐกว่าฤทธิ์ และพร้อมที่จะเรียนรู้หรือรับฟังสิ่งอันประเสริฐนั้น ซึ่งจะทรงชี้แจงสั่งสอนแก่เขาด้วยอนุสาสนีปาฏิหาริย์ต่อไป ตรงกับหลักที่กล่าวข้างต้นว่าใช้อิทธิปาฏิหาริย์ประกอบอนุสาสนีปาฏิหาริย์ แต่เป็นการใช้ประกอบในขอบเขตจำกัดอย่างยิ่ง คือเฉพาะในกรณีที่ผู้รับคำสอนฝึกฝนในฤทธิ์หรือเมาฤทธิ์แสดงทิฐิमानะต่อพระองค์เท่านั้น เช่น เรื่องการทรมานพระพรหม เป็นต้น

ส่วนพระมหาสาวกทั้งหลาย ก็มีเรื่องราวเล่ามาบ้างว่า ใช้ฤทธิ์ประกอบอนุสาสนีแก่ผู้ฝึกฝนในฤทธิ์ เช่น เรื่องที่พระสารีบุตรสอนหมู่ภิกษุศิษย์พระเวททัตด้วยอาเทศนาปาฏิหาริย์ควบ กับอนุสาสนีปาฏิหาริย์ พระมหาโมคคัลลาน์สอนด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ควบกับอนุสาสนีปาฏิหาริย์ ส่วนการทำอิทธิปาฏิหาริย์เพื่ออนุเคราะห์ช่วยเหลือ มีเรื่องเล่ามาบ้างน้อยเหลือเกิน แต่กรณีที่ขอร้องให้ช่วยเหลือด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ ไม่พบในพระไตรปิฎกเลยแม้แต่แห่งเดียว จะมีผู้ขอร้องพระบางรูปให้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์บ้าง ก็เพียงเพราะอยากดูเท่านั้น และการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้ชาวบ้านดู พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้แล้ว ดังได้กล่าวข้างต้น

ในที่นี้ขออย่าขอดูคิดตามหลักพระพุทธศาสนาไว้อีกครั้งหนึ่งในชีวิตที่ เป็นจริง ในระยะยาว หรือตามปกติธรรมดาของมนุษย์ มนุษย์ก็ต้องอยู่กับมนุษย์ และเป็นอยู่ด้วยเหตุผลสามัญของมนุษย์เอง จะมัวหวังพึ่งอำนาจภายนอกที่มองไม่เห็น ซึ่งไม่ขึ้นกับตนเองอยู่อย่างไร ทางที่ดีควรจะหันมาพยายามฝึกหัดตนเองและฝึกปรือกันเอง ให้มีความรู้ความสามารถชำนาญชำนาญในการแก้ปัญหาตามวิถีทางแห่งเหตุผลอย่าง สามัญของมนุษย์นี้แหละ ให้สำเร็จโดยชอบธรรม ความสามารถที่ทำได้สำเร็จอย่างนี้ ท่านก็จัดเป็นฤทธิ์อย่างหนึ่ง และเป็นฤทธิ์ที่ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา มีทั้งอามิสฤทธิ์ และ ธรรมฤทธิ์ โดยถือธรรมฤทธิ์เป็นหลักนำ

สรุป ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า การให้คำนิยามของท่านนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาให้ความหมายของอนุสาสนีปาฏิหาริย์ไปตามภูมิธรรมและระดับปัญญา แต่เมื่อได้ศึกษาถึงเรื่องราวความเป็นมาของอนุสาสนีปาฏิหาริย์พบว่า เกวัฏฐะปรารธนาจะให้พระผู้มีพระภาค

^{๒๓} ที.ล. (ไทย) ๙/๔๘๑/๒๑๓.

เจ้าแสดงฤทธิ์ เพราะพราหมณ์เข้าใจว่า พระพุทธศาสนา จะรุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ แต่พระพุทธเจ้าทรงเห็น ภัยที่จะเกิดจากฤทธิ์จึงกล่าวว่า ฤทธิ์ไม่สามารถรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้นาน เหตุผลข้อใหญ่ที่แสดง ถึงขอบเขตจำกัดหรือจุดติดตันของอิทธิปาฏิหาริย์ ตลอดถึงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง ทำให้ไม่สามารถเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวข้องกับความหมายของพุทธธรรม และไม่เป็น สิ่งจำเป็นสำหรับดำเนินพุทธมรรคา ไม่อาจเป็นที่พึ่งอันเกษมหรือปลอดภัยได้เหมือนการแสดงหลัก อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สารณทำให้ผู้ฟังบรรลุมรรคผลได้ ที่เป็นเช่นนั้นนี้มีเหตุผล ๒ ประการคือ ๑. ทางปัญญา อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น ไม่อาจทำให้เกิดปัญญาหยั่งรู้สัจธรรม เข้าใจสภาวะธรรม ทั้งหลายตามความเป็นจริงได้ ตัวอย่างเรื่องพระภิกษุมิฤทธิ์ที่เหาะไปหาคำตอบเกี่ยวกับสัจธรรมทั่ว จักรวาล จนถึงพระพรหม ผู้ถือตนว่าเป็นผู้สร้างผู้บันดาลโลก ก็ไม่สำเร็จ และเรื่อง ฤๅษีมิฤทธิ์เหาะไป ดูที่สุดโลกพิภพจนหมดอายุก็ไม่พบ เป็นตัวอย่าง ๒. ทางจิต อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นต้น ไม่อาจกำจัดกิเลส หรือดับความทุกข์ได้จริง จิตใจมีความขมขื่น กัดกรุ่น ร่ำร้อน ถูกโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำ ก็ไม่สามารถแก้ไขให้หลุดพ้นเป็นอิสระได้ แม้จะใช้ฌานสมาบัติข่มระงับไว้ ก็ทำได้เพียงชั่วคราวกลับ ออกมาสู่การเผชิญโลก และชีวิตตามปกติเมื่อใด กิเลสและความทุกข์ก็หวนคืนมารังควานได้อีกเมื่อนั้น ยิ่งกว่านั้น อิทธิปาฏิหาริย์อาจกลายเป็นเครื่องมือรับใช้ กิเลสไปก็ได้ ดังเรื่องพระเวททัตเป็นตัวอย่าง ส่วนหลักธรรมที่ประเสริฐกว่าฤทธิ์นั้นก็คือ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์นั่นเอง แต่การแสดงอนุศาสน์ ปาฏิหาริย์นั้น ทรงใช้ลีลาการแสดงแตกต่างกันไปตามสังคมนั้นๆ ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

๒.๒ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

การสอนตามหลักอนุศาสน์ปาฏิหาริย์นั้นทรงแสดงครอบคลุมถึง การประพฤติปฏิบัติใน ภาพรวมของคนในสังคม หรือแยกแสดงเป็นประเภทต่างๆ เช่น อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับภิกษุ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับแก่นักบวช อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับฆราวาส อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับ เทวดา เป็นต้น ซึ่งการใช้อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับคนเหล่านี้ มีเหตุผลและเป็นที่ยอมรับของคนใน สังคมในสมัยพุทธกาลและพระผู้มีพระภาคเจ้าเองก็ทรงใช้หลักธรรมวินัยที่เหมาะสมกับคนในสังคมนั้นๆ ตามฐานะของเขา ธรรมวินัยที่ใช้พร่ำสอนคนเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในมรรคผล ทำให้เขา ยอมรับนับ ถือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะตลอดชีวิต เรียกว่า การใช้อนุศาสน์ปาฏิหาริย์ ส่วน การใช้อนุศาสน์ปาฏิหาริย์และผู้รับอนุศาสน์ปาฏิหาริย์จะได้ผลมากน้อยเพียงใดนั้นสามารถศึกษา ตามลำดับดังนี้

๒.๒.๑ อนุศาสน์ปาฏิหาริย์สำหรับนักบวช

คำสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่มาก แต่หากได้พิจารณาจากคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยมองจาก พัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คำสอนในพระสูตรกลุ่มแรกๆ คือ อัมมจักรกัปวัตตนสูตร อนัตต ลักขณสูตร เหตุการณ์ในเรื่องนี้ ทำให้เกิดพระรัตนตรัย ขึ้นในโลก ซึ่งเนื้อหาของเรื่องจะครอบคลุมถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างไรนั้น ผู้วิจัยจะทำการศึกษาหาความจริงจากการใช้อนุศาสน์ ปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงตัดสินพระทัยที่จะประกาศคำสอน ทรงเล็งเห็นว่าควรจะไปโปรด ปัญจวัคคีย์ซึ่งเป็นนักบวชกลุ่มแรก จึงเสด็จไปที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงกรุงพาราณสีแล้ว ครั้งแรก ปัญจวัคคีย์แสดงอาการกระด้างกระเดื่อง แต่เมื่อทรงเตือนให้นึกถึงว่า เมื่อก่อนพระองค์ไม่เคยตรัสบอกเลยว่าตรัสรู้ บัดนี้ได้ตรัสรู้แล้ว จึงตรัสบอกแล้วควรตั้งใจฟัง พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดง อนุสาสนีปาฏิหาริย์ชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรมีใจความสำคัญ คือ ๑. ทรงชี้ทางที่ผิด อันได้แก่กาม สขัลลิกานุโยค (การประกอบตนให้ชุ่มอยู่ด้วยกาม) และอัตตกิลมณานุโยค(การทรมานตนให้ลำบาก) ว่าเป็นส่วนสุดที่บรรพชิตไม่ควรดำเนิน แล้วทรงแสดงมัชฌิมาปฏิปทา(ข้อปฏิบัติสายกลาง) ได้แก่ มรรคมิถุงค์ ๘^{๖๔} ว่าพระองค์ตรัสรู้แล้ว เป็นไปเพื่อพระนิพพาน. ๒. ทรงแสดงอริยสัจสี่ คือ ทุกข์, เหตุให้ทุกข์เกิด, ความดับทุกข์, ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยละเอียด^{๖๕} ๓. ทรงแสดงว่าทรงรู้ตัว อริยสัจสี่ ทรงรู้หน้าที่ อันควรทำในอริยสัจสี่ และทรงรู้ว่าได้ทรงทำหน้าที่เสร็จแล้ว จึงทรงแนะพระ หฤทัยว่าได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว (อันแสดงว่าทรงปฏิบัติจนได้ผลด้วยพระองค์เองแล้ว) เมื่อจบพระธรรมเทศนา พระโกณฑัญญะได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ขอบวชก่อน ต่อมา พระวชิระกับ พระภัททิยะ สดับพระธรรมเทศนา ได้ดวงตาเห็นธรรมและได้ขอบวช ต่อมา พระมหานามะกับ พระอัสสชิ สดับพระธรรมเทศนาได้ดวงตาเห็นธรรม และได้ขอบวช เป็นอันได้บวชครบทั้งห้ารูป

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงอนุสาสนีปาฏิหาริย์ชื่ออนัตตลักขณสูตร แก่ภิกษุ ปัญจวัคคีย์นั้นมีใจความสำคัญคือ ๑. ชันธ ๕ มีอะไรบ้าง รูป(ร่างกาย)เวทนา (ความรู้สึกสุขทุกข์หรือ เหนย ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร(ความคิดหรือเจตนา) และวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา หู เป็นต้น) ไม่ใช่ตนสมควรเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์^{๖๖} ถ้าเป็นตนก็จะบังคับบัญชาให้เป็นอย่างนี้ไม่เป็น อย่างนั้นได้ เพราะไม่ใช่ตนจึงบังคับบัญชาไม่ได้. ๒. ตรัสถามชันธ ๕ โดยให้ตอบเป็นข้อ ๆ ว่า ชันธ ๕ (มีรูป เป็นต้นนั้น) เที่ยงหรือไม่เที่ยง ตอบว่า ไม่เที่ยง. สิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือสุข ตอบว่า เป็นทุกข์. สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะตามเห็นว่า นั่นของเรา เราเป็น นั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา ตอบว่า ไม่ควร. ๓. ตรัสสรุปชันธ ๕ ว่า เพราะเหตุนั้น ควรเห็นด้วยปัญญา อันชอบว่า รูป เป็นต้น นั้น ทุกชนิดไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา ๔.ตรัส แสดงผลการรู้ชันธ ๕ ตามความเป็นจริง ว่า อริยสาวกผู้เห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในรูป เป็นต้นนั้น เมื่อเบื่อหน่ายก็คลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจึงหลุดพ้น เมื่อหลุดพ้นก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว. รู้ว่าสิ้น ชาติ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำหน้าที่เสร็จแล้ว ไม่ต้องทำหน้าที่อะไรเพื่อความเป็นอย่างนี้อีก. ภิกษุปัญจ วัคคีย์มีจิตหลุดพ้นจาก อาสวะ ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน. ครั้งนั้น มีพระอรหันต์ในโลก ๖ องค์ (ทั้ง พระพุทธเจ้า)

อนุสาสนีปาฏิหาริย์ดังกล่าวจึงเป็นชุดเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ของ พุทธศาสนา คือมี พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เกิดขึ้นในโลก ดังนั้น อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือคำสอน

^{๖๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๙๐/๒๐๔-๑๐๖.

^{๖๕} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖๖/๓๐๐.

^{๖๖} ที.ปา.. (ไทย) ๑๑/๓๐๙/๒๘๒.

เป็นอรรถที่กล่าวมา ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึง ความสำคัญหลักอริยสัจ ๔ ความสัมพันธ์ของอริยสัจ ๔ กับขันธ ๕ ไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปาทกตั้งนี้

๑) ความสำคัญหลักอริยสัจ ๔ (จากธัมมจักกัปปวัตตนสูตร) มีเนื้อหาหลักซึ่ง คืออริยสัจ หรือ จตุราริยสัจ หรืออริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนหนึ่งของพระโคตมพุทธเจ้าแปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มีอยู่สี่ประการ^{๖๗} คือ

๑. ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้น ได้แก่ ชาติ (การเกิด) ชรา (การแก่ การเก่า) มรณะ (การตาย การสลายไป การสูญสิ้น) การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมหวังในสิ่งนั้น กล่าวโดยย่อ ทุกข์ก็คืออุปาทานขันธ หรือขันธ ๕

๒. ทุกขสมุทัย คือ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา-ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้ทางกามารมณ์, ภวตัณหา-ความทะยานอยากในภพ ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วยภวทิฐิหรือสัสสตทิฐิ และ วิภวตัณหา-ความทะยานอยากในความปราศจากภพ ความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วยวิภวทิฐิหรืออุจเฉททิฐิ

๓. ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ ดับตัณหาทั้ง ๓ ได้อย่างสิ้นเชิง

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ แนวปฏิบัติที่นำไปสู่หรือนำไปถึงความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคอันมีองค์ประกอบอยู่แปดประการ คือ ๑. สัมมาทิฐิ-ความเห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ-ความดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา-เจรจาชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ-ทำกรงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ-เลี้ยงชีพชอบ ๖. สัมมาวายามะ-พยายามชอบ ๗. สัมมาสติ-ระลึกชอบ และ ๘. สัมมาสมาธิ-ตั้งใจชอบ ซึ่งรวมเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" หรือทางสายกลาง มรรคมีองค์แปดนี้สรุปลงในไตรสิกขา ได้ดังนี้ ๑. อริสัสสิกขา ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ๒. อริจิตสิกขา ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ และ ๓. อริปัญญาสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ อริยสัจ ๔ นี้ เรียกสั้น ๆ ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค^{๖๘}

อริยสัจ ๔ มีความสัมพันธ์กับกิจในอริยสัจ คือสิ่งที่ต้องทำต่ออริยสัจ ๔ แต่ละข้อ ได้แก่

ปริยญา-ทุกข์ ควรรู้ คือการทำความเข้าใจปัญหาหรือสภาวะที่เป็นทุกข์อย่างตรงไปตรงมาตามความเป็นจริง เป็นการเผชิญหน้ากับปัญหา

ปหานะ-สมุทัย ควรละ คือการกำจัดสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เป็นการแก้ปัญหาคาใจที่เหตุต้นตอ

สัจฉิกิริยา-นิโรธ ควรทำให้แจ้ง คือการเข้าถึงภาวะดับทุกข์ หมายถึงภาวะที่ไร้ปัญหาซึ่งเป็นจุดมุ่งหมาย

ภาวนา-มรรค ควรเจริญ คือการฝึกอบรมปฏิบัติตามทางเพื่อให้ถึงความดับแห่งทุกข์

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๔/๓๗๘.

^{๖๘} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๔/๒๗๒.

หมายถึงวิธีการหรือทางที่จะนำไปสู่จุดหมายที่ไร้ปัญหา^{๖๙}

กิจทั้ง ๔ นี้จะต้องปฏิบัติให้ตรงกับมรรคแต่ละข้อให้ถูกต้อง การรู้จักกิจในอริยสัจนี้ เรียกว่ากิจญาณ กิจญาณเป็นส่วนหนึ่งของญาณ ๓ หรือญาณทัสสนะ (สังญาณ, กิจญาณ, กตญาณ) ซึ่งหมายถึงการหยั่งรู้ครบสามรอบ ญาณทั้งสามเมื่อเข้าคู่กับกิจในอริยสัจทั้ง ๔ จึงได้เป็นญาณทัสสนะมี อาการ ๑๒ ดังนี้

๑. สังญาณ หยั่งรู้ความจริงสี่ประการว่า ๑.นี่คือทุกข์ ๒. นี่คือเหตุแห่งทุกข์ ๓. นี่คือความดับทุกข์ ๔. นี่คือทางแห่งความดับทุกข์

๒. กิจ ญาณ หยั่งรู้หน้าที่ต่ออริยสัจว่า ๑.ทุกข์ควรรู้ ๒. เหตุแห่งทุกข์ควรละ ๓. ความดับทุกข์ควรทำให้ประจักษ์แจ้ง ๔. ทางแห่งความดับทุกข์ควรฝึกหัดให้เจริญขึ้น

๓. กตญาณ หยั่งรู้ว่าได้ทำกิจที่ควรทำได้เสร็จสิ้นแล้ว คือ ๑. ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว ๒. เหตุแห่งทุกข์ได้ละแล้ว ๓. ความดับทุกข์ได้ประจักษ์แจ้งแล้ว ๔. ทางแห่งความดับทุกข์ได้ปฏิบัติแล้ว^{๗๐}

๒) ความสัมพันธ์ของอริยสัจ ๔ กับ ขันธ์ ๕ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท (จากอนัตตลักษณะสูตร) ว่ามีความเกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ ขันธ์ ๕ แต่ละขันธ์มีสามัญลักษณ์ที่เหมือนกัน คืออนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ ซึ่งไตรลักษณ์อันเป็นสามัญลักษณ์แห่งขันธ์ ๕ นี้ บุคคลธรรมดาเห็นได้ยาก เนื่องจากความสับสนต่อแห่งขันธ์ ๕ ปิดบังอนิจจลักษณะแห่งขันธ์ ๕ ความยักย้าย เคลื่อนไหวแห่งขันธ์ ๕ ปิดบังทุกขลักษณะแห่งขันธ์ ๕ และความเป็นหน่วยรวมแห่งขันธ์ ๕ ปิดบังอนัตตลักษณะแห่งขันธ์ ๕ จากความเป็นที่รวมแห่งขันธ์ ๕ ที่ปิดบังอนัตตลักษณะแห่งขันธ์ ๕ นี้ หากพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่งจะเห็นได้ว่า แนวคิดเรื่องขันธ์ ๕ ซึ่งเป็นแนวคิดที่แยกส่วนองค์รวมแห่งชีวิตออกเป็นส่วนๆ ส่งเสริมการเข้าถึงอนัตตลักษณะ และนอกจากนี้แม้พระสูตรจะมีได้กล่าวถึงหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งคือหลักปฏิจจสมุปบาท ซึ่งขันธ์ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับหลักปฏิจจสมุปบาทอย่างมาก กล่าวคือองค์ธรรม ๑๒ ประการในปฏิจจสมุปบาทสามารถสงเคราะห์เข้ากับขันธ์ ๕ จึงทำให้ปฏิจจสมุปบาทแสดงให้เห็นถึงกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งขันธ์ ๕ ซึ่งกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันนี้ปรากฏทั้งในปฏิจจสมุปบาทแบบข้ามภพข้ามชาติและแบบปัจจุบันชาติจะเห็นได้ว่า หลักไตรลักษณ์มุ่งแสดงสามัญลักษณ์แห่งขันธ์ ๕ ในเมื่อกระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งขันธ์ ๕ สืบต่อแก่กันตามหลักธรรมปฏิจจสมุปบาท และในขณะเดียวกันหลักธรรมปฏิจจสมุปบาทได้มุ่งแสดงถึงกระบวนการปฏิบัติกร ร่วมกันแห่งขันธ์ ๕ สืบต่อแก่กันเป็นกระแส จนมองเห็นสามัญลักษณ์แห่งขันธ์ ๕ ในหลักธรรมไตรลักษณ์ จากความรู้นี้แสดงให้เห็นถึง ความเกี่ยวข้องแห่งทฤษฎี ขันธ์ ๕ กับหลักธรรมไตรลักษณ์ และปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นพื้นฐานในการเข้าใจความเกี่ยวข้องแห่งขันธ์ ๕ กับอริยสัจ ๔

ดังนั้น ขันธ์ ๕ มีความเกี่ยวข้องกับหลักอริยสัจ ๔ คือ อริยสัจ ๔ เป็นการจัดการขันธ์ ๕ ที่เป็นทุกข์ เพื่อบรรลุธรรม และเป็นจักรวัตรอันประเสริฐ^{๗๑} ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

^{๖๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๖๖/๕๒๙.

^{๗๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๔๕/๑๒๗.

ความ ทุกข์ทั้ง ๑๑ หัวข้อในทุกขอริยสัจเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ ผู้ฉลาดควรทำจิตในการกำหนดให้เหมือนเพชร^{๗๒} เมื่อสรุปแล้วมีสาเหตุมาจากอุปาทานชั้น ๕ จึงทำให้อุปาทานชั้น ๕ เป็นบทสรุปแห่งทุกขอริยสัจ และอุปาทานชั้น ๕ นี้ คือชั้น ๕ ที่เน้นถึงส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าอุปาทานและอาสวะ แต่อย่างไรก็ตามอุปาทานชั้น ๕ ยังคงสามารถสังเคราะห์เข้ากับชั้นทั้ง ๕ ดังนั้นทุกขอริยสัจจึงสามารถสังเคราะห์เข้ากับชั้นทั้ง ๕

ทุกขสมุทัย อริยสัจเป็นสาเหตุแห่งทุกขอริยสัจ โดยที่กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ที่นำไปสู่ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาทสายเกิดแสดงให้เห็นความเป็นไปแห่งทุกขสมุทัย อริยสัจอันได้แก่ ส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เรียกว่าตัณหา และชั้น ๕ ที่เป็นบ่อเกิดแห่งทุกขสมุทัยอริยสัจนี้

ทุกขนิโรธ อริยสัจเป็นภาวะที่ทุกขสมุทัยอริยสัจหมดไป โดยที่กระบวนการปฏิบัติกรร่วมกันแห่งชั้น ๕ ที่นำไปสู่ทุกข์ในปฏิจจสมุปบาทสายเกิดขณะเลิกปฏิบัติการ แสดงให้เห็นความเป็นไปแห่งทุกขนิโรธอริยสัจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเป้าหมายในการพัฒนาชั้น ๕ อันได้แก่ การบรรลุธรรมภาวะแห่งเป้าหมายในการพัฒนาชั้น ๕ นี้เป็นภาวะธรรมที่อยู่นอกเหนือชั้น ๕ จึงยากต่อการเข้าใจของบุคคลธรรมดา

ทุกข นิโรธมีนិปปิฎฐาทอริยสัจเป็นส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้น เป็นจุดเชื่อมต่อ และหลักการพัฒนาที่เหมาะสมที่จะทำให้ปรับเปลี่ยนกระบวนการทำงานร่วมกันแห่ง ชั้น ๕ ที่จะทำให้เกิดทุกข์นั้น ควรกำหนดรู้^{๗๓} พัฒนาจนถึงขั้นหยุดปฏิบัติการ ซึ่งมีผลทำให้นิโรธอริยสัจปรากฏ กล่าวโดยสรุปทุกขนิโรธมีนิปปิฎฐาทอริยสัจ คือส่วนหนึ่งแห่งสังขารชั้นที่เป็นหลักปฏิบัติการแห่งชั้น ๕ เพื่อบรรลุธรรม

สรุปความว่า การฟังธรรมเป็นสิ่งที่หาได้ยาก เนื่องจากผู้มีจิตยินดีในการฟังหาได้ยากและผู้แสดงธรรมก็หาได้ยาก ผู้ที่ฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าและบรรลุธรรมขั้นสูงสุดได้นับว่าเคยสร้างเหตุดีมาทั้งนั้น และพระผู้มีพระภาคเจ้าเองก็ฉลาดในการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์ ทรงมองเห็นอุปนิสัยของผู้ฟังแต่คนว่า เคยสร้างบารมีมาอย่างไร เคยฟังธรรมข้อไหน เคยภาวนาในหัวข้อธรรมไหน เคยบวชมาหรือไม่ ในเรื่องการใช้มนุสาสนีปาฏิหาริย์แก่นักบวชปัญจวัคคีย์ก็เช่นกันเป็นการให้ธรรมแสดงธรรมถูกจริต แก่ปัญจวัคคีย์ และการใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์พระผู้มีพระภาคเจ้าเองก็ตรงประเด็นเห็นได้ว่า การเริ่มแสดงธรรมจะเกี่ยวกับการประพุดของนักบวชซึ่งให้บวชที่ใจ ว่าให้เว้นเรื่องกามปฏิบัติให้ถูกตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่ทรมานตนเอง พอจิตของผู้ฟังเริ่มเกิดศรัทธาก็ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ตามลำดับ โดยยกเรื่องทุกข์มาตั้งเป็นอันดับแรกและจบลงด้วยข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ส่วนผู้ฟังที่เป็นคฤหัสถ์ก็ ใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์อีกลักษณะหนึ่ง

๒.๒.๒ อนุทสาสนีปาฏิหาริย์สำหรับฆราวาส

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๖๒.

^{๗๓} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๐๓/๑๗๒.

^{๗๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๓๘๐-๓๘๒.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นบรมครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงมีพระกรุณาธิคุณแก่สัตว์โลก พระองค์ย่อมมองเห็นประโยชน์ที่สัตว์ทั้งหลายควรจะได้รับ ถึงเป็นคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็ทรงเปิดโอกาสให้ผู้ผู้นั้นได้ดื่มอมตธรรม พระธรรมอันเป็นอนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์มีการเริ่มต้นแตกต่างจากนักบวช ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นได้แก่อนุปพพิกขา คือ พระธรรมเทศนาที่แสดงความลุ่มลึกลงไปโดยลำดับ เพื่อพอกอภัยาศัยของสัตว์ให้หมดจดและประณีตขึ้นไปเป็นชั้นๆ จากง่ายไปหายาก เพื่อเตรียมจิตของผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังอริยสัจ ๔ และถ้อยคำที่กล่าวโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป มี ๕ คือ

๑. ทานกถา ถ้อยคำที่พรรณานานาทาน ทาน แปล ว่า ให้ เป็นชื่อของวัตถุแปลว่าวัตถุที่ให้ เป็นชื่อของเจตนาแปลว่าเจตนาเป็นเหตุให้ ทางพระพุทธศาสนาแสดงทานด้วยมุ่งให้บุคคลทำการบริจาค เป็นการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ หรือ บูชา เป็นการเผื่อแผ่ความสุขให้แก่ผู้อื่นและด้วยมุ่งกำจัดโลภะคือความโลภ^{๗๔} มัจฉริยะคือความตระหนี่ในจิตใจของตนด้วย แต่ว่าทานในพระพุทธศาสนาที่จะมีผลมากนั้นต้องประกอบด้วยวัตถุสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือสิ่งที่ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ผู้รับตามสมควร ไม่ใช่เป็นสิ่งที่มิโทษ เจตนาสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยเจตนา คือมีเจตนาดี^{๗๕} ตั้งแต่เมื่อก่อนให้ ในขณะที่ให้ และในภายหลังที่ให้แล้ว กับปฏิกคากหสมบัติ ความถึงพร้อมด้วยปฏิกคากคือผู้รับ หมายถึงว่าผู้รับก็ต้องเป็นผู้สมควร เช่น เป็นผู้ที่ควรอนุเคราะห์ เป็นผู้สมควรสงเคราะห์ เป็นผู้ควรบูชาอย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ทานที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญจึงต้องเป็นทานที่เรียกว่า มีการเลือกให้ ไม่ใช่ให้โดยไม่เลือก คือต้อง เลือกวัตถุ เลือกเจตนา เลือกบุคคลผู้รับ กับต้องดูให้พอเหมาะสม ไม่ทำตนเองให้ต้องลำบากเพราะการให้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงทานกถา พรรณานาทานนี้เป็นข้อที่ ๑

๒. สีลกถา ถ้อยคำที่พรรณนาศีล และคำว่า ศีล ตามศัพท์แปลว่า ปกติ หมายถึง ความปกติทางกาย ปกติวาจา ปกติใจ ไม่ถูกกิเลสดึงไปให้ประพฤติดุจจริตต่าง ๆ ฉะนั้น จึงต้องมี วิริติเจตนา ความตั้งใจตงเว้นจากความชั่วนั้น ๆ จึงจะเป็นศีล ศีลในพระพุทธศาสนานั้นอย่างต่ำก็คือศีล ๕ ไม่แก่ เจตนางดเว้นจากภัยหรือเวร ๕ ประการ ฉะนั้น ศีลจึงเท่ากับเป็นความไม่มีเวร ไม่มีภัยเมื่อรักษาศีล^{๗๖} ก็เท่ากับว่า ทำอภัยทาน คือให้อภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย และตัวผู้มีศีลเองก็เป็นผู้ไม่ก่อภัยก่อเวรขึ้นแก่ตัวเองด้วย พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงศีลนี้ข้อที่ ๒

๓. สักคกถา ถ้อยคำที่พรรณนาสวรรค์ คำว่า สวรรค์ ก็ออกมาจากศัพท์บาลีว่า สคค แปลว่าที่เป็นที่ข่องเป็นที่ติด ก็ได้ ที่เป็นที่มโอรมนอันเลิศ ก็ได้ ตามที่เข้าใจกัน สวรรค์เป็นโลกอีกส่วนหนึ่งซึ่งบุคคลผู้ทำความดีจะพึงเข้าถึงในเวลาที่สิ้นชีวิตไปจากโลกนี้แล้ว^{๗๗} และในคัมภีร์ก็แสดงสวรรค์ไว้มาก เช่น สวรรค์กามาพจร ที่แปลว่า ชั้นที่ยังหยั่งลงในกาม ๖ ชั้น แต่สวรรค์ดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องที่มี

^{๗๔} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๓/๔๖.

^{๗๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๐/๔๗.

^{๗๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๔/๔๘.

^{๗๗} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๗/๑๓๗-๑๓๘.

แสดงไว้ในตำราเก่าก่อนพระพุทธศาสนา และมาถึงพระพุทธศาสนาก็ยังมีติดมาในคัมภีร์พระพุทธศาสนา แต่ก็ติดมาไม่หมด คือติดมาบางส่วน

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสวรรค์ในปัจจุบัน คือ ได้ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่ง มีความว่า สวรรค์ชั้น ๖ ชั้น อันเราเห็นแล้ว คือ สวรรค์เกิดขึ้นทางอายตนะ ที่ให้เกิดผัสสะ ได้แก่

ในที่ใด มีรูปที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงเห็นได้ด้วยตา ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๖ ผัสสายตนะชั้นรูป

ในที่ใด มีเสียงที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงได้ยินด้วยหู ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๕ ผัสสายตนะชั้นเสียง

ในที่ใด มีกลิ่นที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงสูดได้ด้วยจมูก ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๔ ผัสสายตนะชั้นฉานะ

ในที่ใด มีรสที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงลิ้มได้ด้วยลิ้น ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๓ ผัสสายตนะชั้นชีวหา

ในที่ใด มีโณภูัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงกระทบได้ด้วยกาย ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๒ ผัสสายตนะชั้นกาย^{๗๘}

ในที่ใด มีธรรมคือเรื่องราวต่าง ๆ มีเรื่องรูป เรื่องเสียง เป็นต้น ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ที่จะพึงรู้ได้ด้วยใจ ที่นั่นเป็นสวรรค์ชั้น ๑ ผัสสายตนะชั้นธรรมะ คือชั้นเรื่องราว

ตามพระพุทธภาษิตนี้ เป็นอันทรงแสดงสวรรค์ ชี้ลงไปกลาง ๆ จะในเวลาไหน คือในบัดนี้ หรือในอนาคต ในโลกนี้ หรือในโลกหน้าก็ตามที่ เมื่อมีผลเป็นเช่นนี้อยู่ในที่ใด ในที่นั้นก็ถือว่าเป็นสวรรค์ เพราะจัดเป็นที่มีอารมณ์อันเลิศ มีอารมณ์ที่งดงาม และในขณะที่เดียวกันก็เป็นที่ยังที่ติดเป็น อย่างยิ่งด้วย คือว่าเป็นที่ปรารถนาพอใจอย่างยิ่ง สวรรค์ดังกล่าวมานี้ จำต้องอาศัยทาน อาศัยศีลเห็น ตู พิจารณาตามกระแสปัจจุบัน ก็จะเห็นเข้าเรื่องกันได้กับสวรรค์ ๖ ชั้น ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสนั้น คือ เมื่อต่างมีทานเฉลี่ยเผื่อแผ่ให้ความสุขแก่กันและกัน และมีศีลไม่เบียดเบียนกันและกัน ให้อภัยกันและ กัน ก็จะต่างมีความสุขด้วยกัน เมื่อมีความสุขด้วยกันอยู่ ก็จะมีความเจริญตา เจริญหู เจริญจมูก เจริญ ลิ้น เจริญกาย เจริญใจ ปราศจากความทุกข์ ที่เกิดจากความคับแค้น และที่เกิดจากการเบียดเบียนกัน ก็เป็นผลที่เรียกได้ว่าสวรรค์อยู่แล้ว สวรรค์นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นข้อที่ ๓.

๔. กามาทีนวกถา ถ้อยคำที่พรรณนาอาทีนพคือโทษของกาม คือโทษของกาม สวรรค์ได้ชื่อ ว่าเป็นกาม คือเป็นที่รักใคร่ ที่ปรารถนา ที่พอใจ เป็นอย่างยิ่ง คำว่า กาม นั้น เป็นวัตถุที่เป็นภายนอก ดังกล่าวนั้นส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งเป็นชื่อของกิเลสในใจของบุคคล^{๗๙} คือเป็นชื่อของความใคร่ ความ ปรารถนา ความพอใจ เมื่อมีความใคร่ ความปรารถนา ความพอใจ เป็นกิเลสภายในจิตใจ วัตถุข้าง นอกจึงได้พลอยเป็นกามไปด้วย แต่ถ้าจิตใจไม่มีกิเลสภายในอยู่ วัตถุข้างภายนอกก็เป็นวัตถุเฉย ๆ ไม่

^{๗๘} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๙๖-๖๑๒/๑๙๐-๑๙๕.

^{๗๙} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๘/๑๓๙-๑๔๐.

เป็นกามของผู้นั้น เหมือนอย่างบุคคลสามัญซึ่งมีกิเลสกามอยู่ในใจ^{๘๐} เมื่อไปในที่ไหน ในที่นั้นก็เป็นกามของเขา เพราะว่าเป็นที่รักใคร่ ปรรณนา พอใจ แต่พระอรหันต์จะไปในที่ไหน ในที่นั้นไม่เป็นกามของท่าน เพราะท่านไม่มีความรักใคร่ปรรณนาพอใจ สิ่งนั้น ๆ ก็คงเป็นวัตถุนั้น ๆ อยู่โดยธรรมชาติเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงกามจึงมีความหมายสอง หมายถึงวัตถุกายนอกก็ได้ หมายถึงกิเลสในใจก็ได้ แต่ว่าโดยปรกติเมื่อกล่าวอย่างสามัญ คำว่ากามเป็นชื่อของวัตถุกายนอก เพราะเป็นที่ใคร่ที่ปรรณนา ที่พอใจของบุคคลทั่วไป สวรรค์ แม้จะมีอารมณ์อันเลิศสักเท่าไร แต่ก็ยังเป็นกาม คือเป็นที่น่าสนใจปรรณนา น่าพอใจ และเป็นสิ่งที่ต้องมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป มีเกิด มีดับเหมือนอย่างวัตถุทั้งปวงในโลกถึงจะเปลี่ยนแปลงไปช้า ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยนแปลงไป ฉะนั้น เมื่อไปมีความรักใคร่ปรรณนา พอใจมาก เมื่อสิ่งเหล่านั้นเปลี่ยนแปลงไป ก็ยิ่งทำให้ต้องเป็นทุกข์มาก เพราะฉะนั้น อันนี้จึงชื่อว่า อาทินพ คือ โทษของกาม ผู้เห็นโทษในกาม มีธรรมไม่กำเริบ^{๘๑} ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้ให้เห็นเป็นข้อที่ ๔

๕. เนมขัมมานิสังสกา ถ้อยคำที่พรรณนาอานิสงส์ของเนกขัมมะ คือ การออกจากกาม การออกจากกามนั้น ออกทางกาย ได้แก่ การออกบวชประการหนึ่ง ออกทางใจ ได้แก่ การทำจิตใจให้เป็นสมาธิ จนสงบสงัดจากกาม จากอกุศลกรรมทั้งหลาย เป็นสมาธิในทรีย์ได้^{๘๒} อีกประการหนึ่ง เป็นเหตุทำให้จิตใจสงบและมีความสุข ตัดกังวลห่วงใยอันเกี่ยวกับกามด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงยกขึ้นโดยเป็นอานิสงส์ของเนกขัมมะเป็นข้อที่ ๕

เมื่อได้ทรงแสดงอนุปพพิกาทั้ง ๕ ประการนี้แล้ว ทรงพิจารณาเห็นว่า ผู้ฟังมีจิตชุ่มชื้นผ่องใส ปราศจาก นิวรณ์ คือ กิเลสเครื่องกั้นจิต มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใส สมควรที่จะรับพระธรรมที่สูงขึ้นไป เหมือนอย่างผ้าที่ซักให้สะอาดปราศจากมลทินต่าง ๆ ควรที่จะรับน้ำย้อมได้แล้ว จึงได้ทรงแสดงอริยสัจ ๔ คือ ทรงชี้ทุกข์ ชี้สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ชี้โรธ ความดับทุกข์ ชี้มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยนัยตั้งในปฐมเทศนานั้น อริยสัจ ๔ นี้ เรียกว่า สามุกกัสมิถัมมเทศนา คือ เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเอง เพราะได้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยปรกติเมื่อได้ทรงแสดงอนุปพพิกาและอริยสัจ ๔ แล้ว ผู้ฟังก็เกิดดวงตาเห็นธรรมบรรลุมรรคผล ที่ท่านแสดงว่าได้เป็นพระโสดาบันในพระพุทธศาสนา^{๘๓}

อนุปพพิกาและอริยสัจ ๔ นี้ ตามประวัติในพระพุทธศาสนาปรากฏว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่มนุษย์ซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ไม่ทรงแสดงแก่เทพยดาหรือภิกษุ และ ผู้ที่จะทรงแสดงนั้น เป็นผู้ที่มีจิตเลื่อมใส เบิกบาน ควรที่จะได้รับผลจากการฟัง ฉะนั้น จึงปรากฏว่าเมื่อได้ฟังจบลงแล้ว จึงได้รับผลคือได้ดวงตาเห็นธรรม

^{๘๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๙/๑๕๑.

^{๘๑} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๔/๑๔๙.

^{๘๒} อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๑๑๓/๒๐๕.

^{๘๓} อภ.ย. (ไทย) ๓๙/๕๗/๗๐.

ดวงตาเห็นธรรมนั้น ตามศัพท์เรียกว่า ธมมจักขุ ท่านแสดงไว้ตรงกัน คือเห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา เป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกัน^{๔๔} เมื่อเกิดความเห็นขึ้นอย่างนี้ เรียกว่า ได้ดวงตาเห็นธรรม หรือว่าเกิดธรรมจักขุ จะพึงเทศน์กันที่ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อเกิดดวงตาเห็นธรรม ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างนี้ พิจารณาดูก็น่าเข้าใจว่า คือ เห็นทุกข์นั่นเอง เห็นเกิดดับเรียกว่าเห็นทุกข์ หรือว่าเห็นทุกข์ คือ เห็นเกิดดับ โดยมาเห็นแต่เกิด อย่างเห็นชีวิตของเรา ในบัดนี้ เรารู้จักกันแต่เกิด แต่ยังไม่รู้สีกว่าจะดับ ดับนั้นเราคิดว่าอยู่ข้างหน้า คือว่ายังไม่มาถึง ในปัจจุบันก็คือเกิดและยังดำรงอยู่ ยังไม่เห็นดับเป็นคู่กันไป แต่ความเห็นที่จะเรียกว่าเห็นธรรมนั้น ต้องเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกัน เมื่อเห็นดับคู่ไปกับเกิดพร้อมกันแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้ง จะตั้งความชอบ ความชัง ไว้ที่ไหน ความชอบ ความชัง ที่เป็นกิเลสนั้นจะตั้งอยู่ได้ ต้องตั้งในสิ่งที่เราเห็นว่า ยังมีอยู่ ยังเป็นอยู่ คือในสิ่งที่ยังเกิดอยู่ แต่ถ้าเห็นว่าดับเสียแล้ว กิเลสก็ไม่มีที่ตั้งชอบก็ไม่มีที่ตั้ง เพราะไม่มีอะไรจะตั้ง เพราะเห็นว่าดับเสียแล้ว

สรุปความว่า การใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์เกี่ยวกับอนุพุพพิกาและจบลงด้วยอริยสัจ ๔ แก่คฤหัสถ์ นี้ มีการเริ่มใช้เมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ๆ ผู้ฟังได้ผลคนแรกคือ ยสกุลบุตร ครอบครวของท่านและสหายของท่านยสะ ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า โดยปรกตินบุคคล จะได้ดวงตาเห็นธรรม จะต้องเห็นได้ตลอด คือเห็นถึงความดับของปรมัตถ์ และเห็นให้ได้ในปัจจุบัน เมื่อเห็นถึงความดับของปรมัตถ์ ได้ในปัจจุบัน กิเลสไม่มีที่ตั้งนั่นแหละ จึงชื่อว่าได้ดวงตาเห็นธรรม และผู้ที่ฟังอนุพุพพิกาและจบลงด้วยอริยสัจ ๔ จะได้ดวงตาเห็นธรรมนี้ ท่านไม่ได้ฟังเพื่อมุ่งกำหนดว่า เทศน์ว่าอย่างไร เบื้องต้นแสดงอย่างไร ท่ามกลางแสดงอย่างไร ข้างท้ายแสดงอย่างไร คือไม่ได้มุ่งจะจำถ้อยคำ มุ่งแต่เพียงเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้ง การบรรลุในขั้นแรกในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเกิดดวงตาเห็นธรรมดังกล่าวมานี้ เมื่อได้ดวงตาเห็นธรรมในขั้นแรกนี้แล้ว พระพุทธเจ้าจึงจะทรงอบรมให้เกิดปัญญาสูงขึ้นไปอีกจนถึงที่สุด

๒.๒.๓. อนุสาสนีปาฏิหาริย์สำหรับเทวดา

คำสอนทางพระพุทธศาสนาได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหลักเหตุและผลกล่าวคือ ผลมาจากเหตุ และเหตุเป็นปัจจัยให้ได้รับผล ชาวพุทธศรัทธามองทุกอย่างด้วยเหตุผล ความเป็นเทวดาคือผล เกิดจากการสร้างเหตุไว้ดี ได้แก่ บุญ คือคุณความดี ดังนั้น ผู้วิจัยขอนำหลักธรรมที่เป็นเหตุสนับสนุนให้เกิดเป็นเทวดามาวิจยดังนี้

๒.๒.๓.๑ วัตตบท ๗

วัตตบท แปลว่า หลักปฏิบัติหรือข้อที่ถือปฏิบัติเป็นประจำที่ทำให้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ มีตำแหน่งที่สำคัญทางการปกครองอยู่ตำแหน่งหนึ่ง คือตำแหน่งพระราชาแห่งเทวดา ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ชื่อว่า ท้าวสักกะเทวราช การจะไปเกิดเป็นท้าวสักกะต้องบำเพ็ญวัตตบท ๗

^{๔๔} อภ.ป. (ไทย) ๔๐/๒๘/๑๖.

ประการให้บริบูรณ์ วัตตบท ๗ ประการจึงมีความสัมพันธ์กับการเกิดเป็นท้าวสักกะ เรื่องราวของ ท้าวสักกะเทวราชมีกล่าวถึงไว้ทั้งท้าวสักกะในอดีตและท้าวสักกะองค์ ปัจจุบัน ส่วนใหญ่ มีปรากฏอยู่ใน อรรถกถาชาดกและอรรถกถาธรรมบท สำหรับท้าวสักกะองค์ปัจจุบันมีเรื่องราวปรากฏอยู่ใน สักกสังยุตและปรากฏในอรรถกถาธรรมบท ในปฐมเทวสูตร สักกสังยุต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงวัตตบท ๗ ประการกับความเป็นท้าวสักกะให้ภิกษุฟังว่า

ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้สมათานวัตตบท ๗ ประการอย่าง สมบูรณ์ เพราะสมათานวัตตบท ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ วัตตบท ๗ ประการนั้นได้แก่ ๑. เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต ๒. เราพึงประพฤติดื้อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต ๓. เราพึงพูดจาอ่อนหวานตลอดชีวิต ๔. เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต ๕. เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทินอยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจํา มีมือชุ่มเป็นนิจ ยินดีในการ เสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต ๖. เราพึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ๗. เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดดับปล้นทันที^{๔๕}

คุณธรรมคือวัตตบท ๗ ประการ เป็นหลักปฏิบัติเพื่อไปเกิดเป็นท้าวสักกะ เป็นหลักคุณธรรม ที่ปฏิบัติกันมาตั้งแต่ก่อนที่ พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันของเราจะมาตรัสรู้ นอกจากวัตตบท ๗ ประการ แล้ว การทำบุญกุศลอื่นๆ ที่ทำให้ไปเกิดเป็นท้าวสักกะนั้นก็ปรากฏในชาดกต่างๆ เช่น ในวิธูรชาดก^{๔๖} ได้บรรยายถึงบุคคลทำบุญมีทานเป็นต้นแล้วปรารถนาเป็นท้าวสักกะก็ได้ตามที่ตนต้องการ เมื่อนำเรื่องราวในชาดกมาเทียบเคียงเช่นนี้ ก็เห็นว่า หลักวัตตบท ๗ ประการ หรือหลักบุญกิริยา วัตถุ ทั้ง ๓ ที่ชาวพุทธปฏิบัติมาสามารถทำให้ผู้ปฏิบัติไปเกิดเป็นท้าวสักกะได้เช่นกัน และการทำบุญ มีให้ทานเป็นต้นสามารถจัดเข้าในวัตตบท ๗ ประการได้ เพราะวัตตบท ๗ ประการก็จัดอยู่ในระดับ ทานและศีลซึ่งเป็นบุญกิริยาวัตถุในทางพระพุทธศาสนานั่นเอง

ข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวสักกะ โดยในพระไตรปิฎกไม่ปรากฏเป็นคำถามคำตอบ แต่มีปรากฏเป็นคำถามคำตอบอยู่ในอรรถกถาได้แก่ เรื่องท้าวสักกะจอมเทพ พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวสักกะจอมเทพและเหล่าเทวดาว่า “การให้ธรรมชนะการให้ ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง ความ ยินดีในธรรมชนะความยินดีทั้งปวง ความสันต์ดีหาชนะทุกข์ทั้งปวง”^{๔๗}

ผลที่ได้รับจากการฟังธรรมครั้งนี้ ในพระไตรปิฎกไม่ได้ระบุเอาไว้ แต่ในอรรถกถาธรรมบท ระบุถึงความเบื้องต้นปัญหา การตอบปัญหา ความหมายของหลักธรรมในการตอบ และผลที่ได้รับจาก การฟังพยากรณ์ปัญหาดังกล่าวเอาไว้ด้วย ผู้วิจัยขอนำเอาข้อความในอรรถกถาธรรมบทมานำเสนอ ดังนี้

เรื่องท้าวสักกะเทวราช ตามที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบท พระพุทธเจ้าตรัสแก่ท้าวสักกะ และเหล่าเทวดา ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร โดยมีเรื่องราวความเป็นมาว่า เทวดาที่

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ส .ส. (ไทย) ๕/ ๕๗/๓๗๕.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พุ .ชา.อ. (บาลี) ๔/๓/๓๕๓.

^{๔๗} พุ .ธ. (ไทย) ๕/๓๕๔/ ๔๔.

สวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ ระชุมกันตั้งปัญหาขึ้น ๔ ข้อว่า ๑. บรรดาทานทั้งหลาย ทานชนิดไหน บัณฑิตกล่าวว่าเยี่ยม ๒. บรรดาสถูปทั้งหลาย รสชนิดไหน บัณฑิตกล่าวว่ายอดเยี่ยม ๓. บรรดาความยินดีทั้งหลาย ความยินดีชนิดไหน บัณฑิตกล่าวว่าเลิศ ๔. ความสิ้นไปแห่งตัณหา บัณฑิตกล่าวว่าประเสริฐที่สุด เพราะเหตุไร ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้ ไม่มีเทวดาตนใดตอบได้ เทวดาทั้งหลายถามกันและกันอย่างนี้ ล่วงเลยไป ปี ๑ จึงพากันไปเฝ้าท้าวมหาราชทั้ง ๔ ก็ไม่สามารถตอบปัญหาได้ แต่ได้แนะนำให้ไปทูลถามท้าวสักกะ ด้วยว่าท้าวสักกะทรงดำริอรรถที่ขึ้นตั้งพันคิดแล้วย่อมทรงทราบโดยขณะเดียวเท่านั้น เมื่อท้าวสักกะทรงทราบเรื่องดังกล่าวจึงแนะนำให้ ไปทูลถามพระพุทธเจ้าเพราะปัญหานี้เป็นวิสัยของพระ พุทธเจ้าเท่านั้น จึงพาเหล่าเทวดาไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ พระเชตวันมหาวิหาร พระพุทธเจ้าทรงแก้ ปัญหาเหล่านั้นครบทั้ง ๔ ข้อ ตามลำดับว่า ๑. บรรดาทานทุกชนิด ธรรมทานเป็นเยี่ยม ๒. บรรดาสถูปทุกชนิด รสแห่งพระธรรมเป็นยอด ๓. บรรดาความยินดีทุกชนิด ความยินดีในธรรมประเสริฐ ๔. ความสิ้นแห่งตัณหา ประเสริฐที่สุดแท้ เพราะความเป็นเหตุให้สัตว์บรรลुพระอรหัต และตรัสเป็นคาถาไว้ว่า

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง รสแห่งธรรมชนะรสทั้งปวง
ความยินดีในธรรม ชนะความยินดีทั้งปวง
ความสิ้นตัณหา ชนะทุกข์ ทั้งปวง ฯ^{๔๔}

การให้ธรรมทานจัดว่าเป็นเยี่ยม ชนะการให้ทุกอย่าง คือประเสริฐกว่าถวายบิณฑบาตกว่า เภสัชทาน กว่าเสนาสนทาน กว่าปราสาทวิหารทาน คือบุคคลจะให้หรือเสียสละประโยชน์สุขส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขส่วนรวมได้ก็ต่อเมื่อได้ฟังธรรมจนรู้ว่าคุณประโยชน์ของการให้หรือการเสียสละมีอย่างไรเสียก่อนจึงจะให้หรือเสียสละได้ หากไม่ ได้ฟังธรรม การให้สิ่งอื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้รับแห่งพระธรรมเป็นยอดชนะรสทั้งปวง หมายถึง รสอื่นๆ เช่น สุราโภชน ของเทวดาทั้งหลายยังเป็นปัจจัยให้สัตว์ต้องเสวยทุกข์ในสังสารวัฏ ส่วนรสพระธรรมคือโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการและโลกุตระธรรม ๔ ประการ เป็นรสแห่งความสุขที่ประเสริฐสุด ความยินดีในธรรมประเสริฐ ชนะความยินดีทุกชนิด หมายถึง ความยินดีอื่นๆ เช่น ความยินดีในบุตรธิดา ทรัพย์ สตรี หรือการขับร้องประ โคมดนตรีทั้งหลายล้วนเป็นปัจจัย ให้เสวยทุกข์ในสังสารวัฏส่วนความอิมใจซึ่งเกิดขึ้น ฌายในของผู้แสดงก็ดี ผู้ฟังก็ดี ผู้กล่าวสอนก็ดีซึ่งธรรม ย่อมให้ผลเป็นความเบิกบานใจให้น้ำตาไหลให้เกิดขนชูชัน ความอิมใจนั้นย่อมทำที่สุดแห่งสังสารวัฏ มีพระอรหันต์เป็นปริโยสาน ความยินดีในธรรมเห็นปานนี้ประเสริฐกว่าความยินดีทั้งปวงความสิ้นตัณหาชนะทุกข์ทั้งปวง หมายถึง พระอรหันต์ซึ่งเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่ง ตัณหานั้นเป็นสภาวะที่ครอบงำตัดขาดทุกข์ในสังสารวัฏได้อย่างสิ้นเชิง เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ ปัญหาทั้ง ๔ ข้อนี้จบลง ธรรมาภิสมัยได้มีแก่สัตว์แปดหมื่นสี่พัน ท้าวสักกะได้ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลว่า ธรรมทานมีผลมากถึงเพียงนี้ทำไมพระองค์ จึงไม่รับสั่งให้ส่วนบุญแก่พวกข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งให้ภิกษุสงฆ์ประชุมกันแล้วตรัสว่า ตั้งแต่วันนี้เป็น

^{๔๔} พ.ธ. (บาลี) ๕/๓๕๔/๗๘, พ.ธ. (ไทย) ๕/๓๕๔/ ๔๔.

ต้นไป พวกเธอทำการฟังธรรมใหญ่อยู่ก็ดี การฟังธรรมตามปกติก็ดี กล่าวอุปนิสัณนภากัฏฐิ โดยที่สุด แม้การอนุโมทนา ฟังให้ส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งหลาย^{๘๙}

การตอบปัญหาดังกล่าวนี้นี้เป็นไปเพื่อสนองความอยากรู้เพื่อความหลุดพ้นและในการตอบปัญหานี้มีพระพุทธเจ้าเท่านั้นที่ตอบได้เพราะเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้ามิใช่วิชัยของท้าวสักกะหรือเทวดาอื่นๆ ที่จะตอบได้

๒.๒.๓.๒ เทวธรรม ๒

ยังมีหลักธรรมอันเป็นข้อปฏิบัติของเทวดาโดยตรงและเป็นข้อปฏิบัติให้ไปเกิดเป็นเทวดา หลักธรรมนี้ เรียกว่า เทวธรรม แปลว่า ธรรมของเทวดา หรือธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา ดังข้อความที่ปรากฏในขุททกนิกายชาดกว่า “สัตบุรุษทั้งหลายประกอบด้วยหิริโอตตปปะตั้งอยู่ในธรรมอันชาวท่านเรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก”^{๙๐}

หลักเทวธรรมดังกล่าว มีความหมายที่ขยายออกเป็นประเด็นใหญ่ๆ ได้ ๓ ประเด็นคือ

(๑) ผู้ที่เกิดเป็นเทวดาแล้วต้องปฏิบัติตนอยู่ในเทวธรรม คือ หิริ ความละอายบาปมีกายทุจริตเป็นต้น และโอตตปปะ ความกลัวต่อผลของบาปมีกายทุจริตเป็นต้น เพื่อทรงสถานะของความ เป็นเทวดาให้อยู่ได้นาน เพราะ ถ้าเทวดาขาดความละอายชั่วกลัวบาป กระทำชั่วขึ้นมา ก็จะต้อง เคลื่อนจากสวรรค์ไปเกิดในคติอื่น อรรถกถาได้แสดงเหตุที่ทำให้เทวดาเคลื่อนจากเทวโลกไว้ ๔ ประการคือ ๑. ด้วยความสิ้นอายุ ๒. ด้วยความสิ้นบุญ ๓. ด้วยความสิ้นอาหาร ๔. ด้วยความโกรธใน เหตุ ๔ ประการนั้น เทวดาที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชื่อว่า เคลื่อนด้วยความโกรธ เช่น เทพบุตรตนหนึ่งไม่ อดทนต่อสมบัติของผู้อื่นมีความโกรธเคืองแล้วจึงทำกาละ^{๙๑}

(๒) ผู้ประกอบด้วยเทวธรรมทั้ง คือ หิริและโอตตปปะตั้งอยู่ในธรรมอันชาว ท่านเรียกว่า ผู้มี เทวธรรม คือมนุษย์ทั้งหลายที่เป็นคนดี ดำรงตนอยู่ในเทวธรรมชื่อว่า ผู้มีเทวธรรม เป็นเทวดาในโลก มนุษย์ จะเห็นได้ว่าการจัดประเภทเทวดา ท่านจัดพระราชาเป็นเทพประเภทหนึ่งเรียกว่า สมมติเทพ เป็นเทวดาโดยสมมติ อีกประการหนึ่ง เทียบได้กับการจัดมารดาบิดาซึ่งเป็นมนุษย์แต่ประพฤติดพรหม วิหารธรรมต่อบุตร ท่านจัดว่า มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตรคือเป็นพรหมในโลกมนุษย์^{๙๒}

(๓) เทวธรรมเป็นหลักปฏิบัติที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ไปเกิดเป็นเทวดา พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ ว่า กุศลธรรมทั้งหลายมีหิริและโอตตปปะเป็นมูลชื่อว่า มีเทวธรรม เพราะมีความหมายว่าเป็นเหตุ แห่งกุศลสัมปทา แห่งการเกิดในเทวโลก และแห่งความหมดจด เหตุแห่งการเกิดในเทวโลกก็คือเหตุที่ ทำให้ไปเกิดเป็นเทวดา^{๙๓}

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๕๔-๖๐.

^{๙๐} พุ.ชา. (บาลี) ๗/๖/ , พุ.ชา. (ไทย) ๗/๖/๓.

^{๙๑} ดูรายละเอียดใน พุ.ธ.อ. (บาลี) / ๑๒-๑๓.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน มงคล. (บาลี) / ๙๔/ ๖๙- ๗๐.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน ที่.ป.อ. (บาลี) ๓/๓๐๔/ ๗ - ๗ , พุ.อิติ.อ. (บาลี) ๔ / ๗๙- ๘๓, พุ.เถร.อ. (บาลี) / ๐๘/ ๔๙๗, พุ.ชา.อ. (บาลี)

/ ๖/ ๘๕- ๘๘, พุ.ม.อ. (บาลี) ๕/๕๔-๕๗.

สรุปว่า หลักเทวธรรมนั้นทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับสิ่งที่พึงประสงค์ ๓ ประการคือ ๑. ทรงสถานะความเป็นเทวดาให้คงอยู่ได้นาน ๒. ผู้ปฏิบัติเทวธรรมชื่อว่าเป็นเทวดาในโลกมนุษย์ ๓. หลักเทวธรรมเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติได้ไปเกิดเป็นเทวดาจากการศึกษาหลักเทวธรรมจึงทราบได้ว่า ผู้ประพฤตินอกจิตสูงขึ้นไปเกิดเป็นเทวดาแล้วก็ยังต้องประพฤติธรรมเพื่อรักษาภาวะของตนไว้ไม่ให้ตกไปสู่ความหายนะโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็ คือต้องประพฤติ เทวธรรมอยู่ตลอดเวลาหลักเทวธรรมนี้ยังเป็นมูลเหตุกุศลสัมปทาแห่งการเกิดในเทวโลกและแห่งความหมดจดด้วย

๒.๓ รูปแบบการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์

พระพุทธเจ้าได้รับยกย่องว่า ทรงเป็น “พระบรมครู” หรือ “ศาสดาเอก” ในโลกเพราะพระองค์ทรงมีวิธีสอนที่ดีเยี่ยมทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง มีคำกล่าวว่า ถ้าพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมโปรดใคร เขาผู้นั้นย่อมได้บรรลุมรรคผลไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่ง ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ในที่นี้กล่าวถึง หลักการสอน วิธีสอนธรรม และเทคนิควิธีสอนธรรมของพระพุทธองค์โดยสังเขป

๒.๓.๑ รูปแบบการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า

รูปแบบการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้า ๓ วิธี^{๔๔} ซึ่งประกอบด้วยความกรุณาที่แสดงออกในทางการอบรมสั่งสอน ย่อมเป็นส่วนประกอบสำคัญให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนอย่างที่เราเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ซึ่งมี ๗ ประการ ดังต่อไปนี้ :-

๑. ปิโย – น่ารัก (ในฐานะเป็นที่วางใจและสนิทสนม)
 ๒. ครุ – นำเคารพ (ในฐานะให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ และปลอดภัย)
 ๓. ภาวนีโย – นำยกย่อง (ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง)
 ๔. ตตา – รู้จักพูด (คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี)
 ๕. วจนกฺขโม – อดทนต่อถ้อยคำ (พร้อมที่จะรับฟังคำซักถามต่างๆ อยู่เสมอ และสามารถรับฟังได้ด้วยความอดทนไม่เบื่อ)
 ๖. คมภีรณฺจ กถิ กตฺตา – (กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้)
 ๗. โน จมฺฐาเน นิโยชเย – (ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย)^{๔๕}
- พึงสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่าพระพุทธศาสนาถือว่าความสัมพันธ์ของผู้สอนที่มีต่อผู้เรียนนั้น อยู่ในฐานะเป็นกัลยาณมิตร คือ เป็นผู้ช่วยเหลือแนะนำผู้เรียนให้ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคแห่งการฝึกอบรม (พึงระลึกถึงฐานะของผู้สอนอันสัมพันธ์กับความตอนนี้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “อุกขาตาโร ตถาคตา –

^{๔๔} รองศาสตราจารย์ผจญ คำชูสังข์, รูปแบบการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๕๖.

^{๔๕} อัง. สุตต. (ไทย) ๒๓/๓๔/๓๓.

ตถาคตเป็นเพียงผู้บอกทางให้”^{๙๖} และเรื่องที่ทรงชี้แจงแก่พราหมณ์ว่าพระองค์เป็นเพียงผู้ชี้ทาง องค์คุณทั้ง ๗ นี้ เป็นคุณลักษณะที่ผู้สอนหรือครูผู้มีความกรุณาโดยทั่วไปจะมีได้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะพระพุทธเจ้าเท่านั้น

พระมหากรุณาธิคุณของพระพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์ชาวโลกนั้น แสดงออกในพุทธกิจประจำวันหรือกิจวัตรประจำวันของพระองค์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่า วันเวลาที่ผ่านไปแต่ละวันนั้น เป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนอื่นๆทั้งนั้น และให้เห็นการรู้จักทำงานเป็นเวลาของพระมหาบุรุษ พุทธกิจประจำวันนั้นแบ่งเป็น ๕ ดังนี้ :-

๑. **ปุเรกัตตกิจ** พุทธกิจภาคเช้าหรือภาคก่อนอาหาร ได้แก่ ทรงตื่นพระบรรทมแต่เช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดประชาชนในที่นั้นๆ เสด็จกลับพระวิหาร รอให้พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้ว เสด็จเข้าพระคันธกุฎี

๒. **ปัจฉากัตตกิจ** พุทธกิจภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาที่ ๑ เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ทรงโอวาทภิกษุสงฆ์ เสร็จแล้วพระสงฆ์แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรมในที่ต่างๆ พระองค์เสด็จเข้าพระคันธกุฎี อาจทรงบรรทมเล็กน้อยแล้วถึงระยะเวลาที่ ๒ ทรงพิจารณาตรวจดูความเป็นไปของชาวโลก ระยะเวลาที่ ๓ ประชาชนในถิ่นนั้นมาประชุมในธรรมสภา ทรงแสดงธรรมโปรด

๓. **ปุริมยามกิจ** พุทธกิจยามที่ ๑ (ของราตรี) หลังจากพุทธกิจภาคกลางวันแล้ว อาจทรงสนานแล้วปลีกพระองค์อยู่เจียะๆพักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์มาเฝ้า ทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ขอให้ทรงแสดงธรรมบ้าง ทรงใช้เวลาตลอดยามแรกนี้สนองความประสงค์ของพระสงฆ์

๔. **มัชฌิมยามกิจ** พุทธกิจในมัชฌิมยาม เมื่อพระสงฆ์แยกย้ายไปแล้ว ทรงใช้เวลาที่สองตอบปัญหาพวกเทพทั้งหลายที่มาเฝ้า

๕. **ปัจฉิมยามกิจ** พุทธกิจในปัจฉิมยาม ทรงแบ่งเป็น ๓ ระยะเวลา ระยะเวลาแรก เสด็จดำเนินจงกรมเพื่อให้พระวรกายได้ผ่อนคลาย ระยะเวลาที่ ๒ เสด็จเข้าพระคันธกุฎี ทรงพระบรรทมสืหาไสยาสน์อย่างมีพระสติสัมปชัญญะ ระยะเวลาที่ ๓ เสด็จประทับนั่งพิจารณาสอดส่องเลือกสรรว่า ในวันต่อไปมีบุคคลผู้ใดที่ควรเสด็จไปโปรดโดยเฉพาะเป็นพิเศษ เมื่อทรงกำหนดพระทัยไว้แล้ว ก็เสด็จไปโปรดในภาคพุทธกิจที่ ๑ คือ ปุเรกัตตกิจ^{๙๗}

การทรงให้ความสนพระทัยช่วยเหลือโปรดบุคคลผู้สมควร เป็นส่วนเฉพาะบุคคลๆ เช่นนี้ ผู้ได้รับการโปรดอาจเป็นคนชั้นสูง ชั้นต่ำ เป็นเด็ก เป็นผู้ใหญ่ก็ได้ทั้งสิ้น เช่น เสด็จไปโปรดลิงกาลมณพผู้ไหว้ทิศ (เสด็จไปโปรดเด็กชายมัลลกุณฑลที่กำลั้งนอนเจ็บหนัก (ธรรมบท ภาค ๑) เป็นต้น นอกจากนี้ ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของพระภิกษุสงฆ์ทั่วไป เช่น เสด็จไปเยี่ยมพระภิกษุป่วย และพยาบาลภิกษุป่วยไข้ที่ไม่มีคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง ความกรุณาเช่นนี้เป็นเหตุ นำความเลื่อมใสศรัทธา เป็นประโยชน์ในการสอน ทรงสอนคนได้โดยไม่ต้องใช้อำนาจบังคับ ไม่ต้องใช้การลงโทษ และทรงได้รับความ

^{๙๖} พุ.ธ. ๒๕/๓๐/๓๑.

^{๙๗} พุ.ปฎิ. (ไทย) ๓๑/๔๔๙/๓๒๙.

เคารพบูชาสูงสุดด้วยความจริงใจ ยกตัวอย่างให้เห็นได้ชัดจากคำรัสของพระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่งแคว้นโกศลที่เสด็จมาเฝ้าแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงสุดในพระพุทธเจ้าและทูลไว้^{๙๘}

พระองค์สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่ เราจะเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเราเอง อย่างพุทธพจน์ที่ว่า พระองค์ทรงมีพระเมตตา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย จึงตรัสพระวาจาตามหลัก ๖ ประการ คือ :-

๑. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๒. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๓. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – เลือการตรัส
๔. คำพูดที่ไม่จริง ไม่ถูกต้อง, ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๕. คำที่พูดจริง ถูกต้อง, แต่ไม่เป็นประโยชน์, ถึงเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – ไม่ตรัส
๖. คำพูดที่จริง ถูกต้อง, เป็นประโยชน์, เป็นที่รักที่ชอบใจของผู้อื่น – เลือกกาลตรัส^{๙๙}

ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล ไม่หยาบคาย ขวนให้สบายใจ สละสลวย เข้าใจง่าย อย่างที่ว่า “พระสมณโคดมมีพระดำรัสไพเราะ รู้จักตรัสถ้อยคำที่งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ ยังผู้ฟังให้เข้าใจเนื้อความได้ชัดเจน”^{๑๐๐}

ความยิ่งใหญ่และพระปรีชาสามารถของพระพุทธเจ้าในด้านการสอนนั้น ถ้าจะพูดให้เห็นด้วยอาศัยประจักษ์พยานภายนอกก็เป็นเรื่องไม่ยาก เพราะเพียงพิจารณาเฉินๆ จากเหตุผลต่างๆ ต่อไปนี้ ก็จะนึกได้ทันที คือ:-

๑. พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในยุคที่ชมพูทวีปเป็นถิ่นที่นักปราชญ์เต็มไปด้วยศาสตราจารย์เจ้าลัทธิต่างๆเป็นอันมาก แต่ละท่านล้วนมีชื่อเสียงและมีความ สามารถ ผู้ที่มาเผชิญพระองค์นั้น มีทั้งมาดีและมาร้าย มีทั้งที่มาแสวงหาความรู้ มาลองภูมิ และที่ต้องการมาข่มมาปราบ แต่พระองค์สามารถประสพชัยชนะในการสอนจนมีพระนามนำเด่นมาจนถึงปัจจุบัน

๒. คำสอนของพระองค์ขัดแย้งกับคำสอนในศาสนาเดิม และแย้งกับความเชื่อถือความประเพณีปฏิบัติที่แพร่หลายอยู่ในสังคมสมัยนั้น เช่น การทำลายความเชื่อถือเรื่องวรรณะ เป็นต้น ทรงจัดตั้งระบบคำสอนและความเชื่อถืออย่างใหม่ให้แก่สังคม การกระทำเช่นนี้ให้เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง ย่อมเป็นงานยากอย่างยิ่ง

๓. ขอบเขตงานสอนของพระองค์กว้างขวางมาก ต้องเสด็จไปสั่งสอนในหลายถิ่นแคว้น พบคนทุกชั้นในสังคม ซึ่งมีระดับความเป็นอยู่ ความเชื่อถือ การศึกษาอบรม นิสัยใจคอ และสติปัญญาแตกต่างกันทุกแบบทุกชนิด ทรงสามารถสอนคนเหล่านั้นให้เข้าใจได้และยอมเป็นศิษย์ของ พระองค์ นับแต่พระมหากษัตริย์ลงมาทีเดียว

^{๙๘} ฌปบทุฎกเถรา มกุฏกุนชลิ วตถุ. ๑/๒๓-๓๕.

^{๙๙} ม.ม.๑๓/๘๖/๘๗-๘๘. .

^{๑๐๐} ม.ม.๑๓/๘๖/๘๗-๘๘.

๔. พระพุทธศาสนาที่เจริญมาได้นับพันๆปี แพร่หลายเป็นที่นับถืออยู่ในประเทศต่างๆ และคณะสงฆ์ผู้สืบทอดพระศาสนา ซึ่งเป็นสถาบันใหญ่และสำคัญในสังคมดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน เป็นผลงานยิ่งใหญ่ของพระองค์ ยืนยันถึงพระปรีชาสามารถอย่างประจักษ์ชัดโดยไม่ต้องอธิบาย

๕. เนื้อพระธรรมคำสอน หลักการสอน และวิธีการสอนของพระพุทธองค์นั้น ปรากฏอยู่แล้วในพระไตรปิฎก และคัมภีร์อธิบายมีอรรถกถาเป็นต้นแล้ว แต่คัมภีร์เหล่านั้นมีเนื้อหามากมาย มีขนาดใหญ่โต เกินกว่าจะสำรวจเนื้อหารวบรวม ความ นำมาสรุปแสดงให้ครอบคลุมทั้งหมดในเวลาอันสั้น

การบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ที่นับว่าเป็นงานหลักก็คือ การแสดงธรรมหรือการเทศน์โปรดประชาชน การแสดงธรรมของพระพุทธองค์มีหลายวิธี และทรงมีหลักการในการแสดงธรรม พระอรรถกถาจารย์ท่านได้ศึกษาวิเคราะห์แล้วสรุปได้เป็น ๔ หลักการ เรียกว่า **สุดตนิกเขป** มีความหมายว่า สาเหตุแห่งการตั้งพระสูตร หรือว่าสาเหตุแห่งการทรงแสดงธรรม^{๑๐๑} คือ

๑. ทรงแสดงธรรมตามพระอัธยาศัยของพระองค์เอง (อัตตัชฌายะ) หมายความว่า เมื่อทรงเห็นว่าเรื่องใดจะเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อความประพฤติปฏิบัติของพุทธบริษัท ก็ทรงแสดงเรื่องนั้น หรือเทศน์เรื่องนั้นให้ฟัง ตามความเหมาะสมแก่โอกาสหรือสถานการณ์ ดังเช่น ทรงแสดงมหาสติปัฏฐานสูตรแก่หมู่ภิกษุ เป็นต้น มหาสติปัฏฐานสูตรว่าด้วยหลักใหญ่หรือหลักสำคัญในการปฏิบัติกรรมฐาน ๔ ประการ คือ หลักพิจารณากาย เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน หลักพิจารณาเวทนา เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน หลักพิจารณาจิตเรียกว่า จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และหลักพิจารณาธรรม เรียกว่า ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐานหลักปฏิบัติ ๔ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าเป็นทางอันเอก (เอกายนมรรค) เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเวชะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม และเพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง^{๑๐๒}

๒. ทรงแสดงธรรมตามอัธยาศัยของผู้อื่น (ปรัชฌายะ) หมายความว่า เมื่อทรงเล็งเห็นด้วยพระญาณว่าบุคคลใดเป็นผู้มีความพร้อมที่จะบรรลุธรรม หรือเป็นผู้ที่ควรได้รับการโปรดจากพระองค์ พระองค์ก็จะทรงแสดงธรรมไปตามความเหมาะสมแก่อัธยาศัยของบุคคลนั้นๆ เพื่อบุคคลนั้นๆ จักได้รับประโยชน์จากการฟังธรรมของพระองค์อย่างเต็มที่หรือได้รับผลเต็มตามเป้าหมายของการแสดงธรรมดังเช่น ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแก่พระเบญจวัคคีย์ ก็เพราะทรงเล็งเห็นว่า การแสดงเรื่องมัชฌิมาปฏิปทาและเรื่องอริสัจสี่นั้น เหมาะแก่อัธยาศัยของพระเบญจวัคคีย์ ซึ่งเป็นผู้ที่พยายามแสวงหาทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น และเมื่อพระเบญจวัคคีย์ได้ฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ได้บรรลุธรรม หรือได้บรรลุผลตามที่ตนมุ่งหวัง เป็นต้น

๓. ทรงแสดงธรรมไปตามลักษณะของปัญหาที่มีผู้ทูลถาม (ปุจฉาวลีกะ) หมายความว่า การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในบางครั้งนั้น ทรงแสดงธรรมไปตามลักษณะของปัญหาที่มีผู้ทูลถาม

^{๑๐๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๐/๑๔๙.

^{๑๐๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๑-๔๓๔.

ดังเช่น ทรงแสดงสามัญญผลสูตร ซึ่งว่าด้วยเรื่องผลของการบวช หรือผลของการเป็นสมณะ ก็เพราะ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลถามว่า คนทั้งหลายล้วนต้องอาศัยศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่งทำมาหาเลี้ยง ชีวิตเลี้ยงครอบครัวด้วยกันทั้งนั้น พระองค์พอจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนได้หรือไม่ว่า การบวชนั้น ให้ผลอะไรในปัจจุบันบ้าง พระพุทธองค์จึงทรงแสดงผลของการบวช หรือผลของการเป็นสมณะที่ เรียกว่า สามัญญผลแก่พระเจ้าอชาตศัตรูอย่างพิสดารถึง ๔๐ ประการ ตั้งแต่ผลชั้นหยาบๆ คือการ ได้รับการกราบไหว้จากคนทั่วไป จนถึงผลชั้นสูงสุดคือพระนิพพาน การทรงแสดงธรรมในลักษณะนี้ เป็นการทรงตอบปัญหาที่มีผู้ทูลถามโดยตรง

แต่การทรงแสดงธรรมของพระองค์ในบางครั้งก็มีใช่เป็นการทรงตอบปัญหาที่มีผู้ถามนั้น โดยตรงแต่ทรงแนะนำวิธีการหรือการวางท่าทีที่ถูกต้องต่อเรื่องที่ทูลถามนั้นว่าควรทำอย่างไร ดังเช่น ทรงแสดงกาลามสูตรหรือเกสปุตตสูตร แก่ชาวบ้านกาลามะในเกสปุตตนิคม เป็นต้น

๔. ทรงแสดงธรรมไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น (อัตถูปัตติกะ) หมายความว่า การแสดงธรรม ของพระพุทธองค์ในบางครั้งก็ทรงยกเอาเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า หรือเรื่องราวที่ภิกษุ สนทนากันเป็นต้นมาเป็นหัวข้อ ในการแสดงธรรมหรือสอนธรรมแก่ภิกษุ ดังเช่นทรงแสดงอัคคิขันธ ปรามสูตร (สูตรที่ทรงยกเอาเรื่องกองไฟมาเป็นข้อเปรียบเทียบในการสอนธรรมแก่ภิกษุ

การแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในลักษณะที่ ๔ นี้ก็นับได้ว่าเป็นวิธีการสอนอีกแบบหนึ่ง โดยใช้สถานการณ์ที่เป็นจริงเป็นอุปกรณ์หรือเป็นสื่อในการสอนนั่นเอง นับเป็นเรื่องที่น่าศึกษาอีกเรื่อง หนึ่ง

กล่าวโดยสรุป หลักการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ทั้ง ๔ ลักษณะดังกล่าวนี้ อันที่จริงก็เป็น วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าแบบกว้างๆ หรือในภาพรวมนั่นเอง ซึ่งในแต่ละหลักการ หากศึกษาอย่าง ละเอียดแล้วก็มีรายละเอียดหรือหลักปลีกย่อยอีกมาก ซึ่งเป็นเรื่องที่หากมีการศึกษาอย่างเป็นระบบ แล้ว ก็น่าจะเป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษามากจึงใคร่ขอฝากนักวิจัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ในที่นี้จะขอแนะนำการบำเพ็ญพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ที่นับว่าเป็นงานแสดงธรรมหรือการเทศน์ โปรดประชาชนในวิธีการสอนแบบปาฏิหาริย์ของพระพุทธองค์ ซึ่งทรงมีหลักการในการแสดงธรรม ให้เห็นรูปลักษณะอีกรูปแบบหนึ่ง

๒.๓.๒ รูปแบบองค์แห่งธรรมกถึก

นอกจากนี้แล้วพระพุทธองค์ยังได้ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาตอีกว่า “อานนท์ การแสดง ธรรมให้คนอื่นฟัง มิใช่สิ่งที่กระทำได้ง่าย ผู้แสดงธรรมแก่คนอื่น ฟังตั้งหลักการ(องค์แห่งธรรมกถึก) ๕ อย่างไว้ในใจ คือ :-

๑. เราจักกล่าวชี้แจงไปตามลำดับ
๒. เราจักกล่าวชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ
๓. เราจักแสดงด้วยอาศัยเมตตา
๔. เราจะไม่แสดงด้วยเห็นแก่อำมิส

๕. เราจะแสดงไปโดยไม่กระทบตนและผู้อื่น^{๑๐๓}

ผู้สอนธรรม คือผู้ทำหน้าที่เหมือนราชทูตอ่านราชสาส์นของพระราชา ผู้กล่าวธรรม ผู้เทศน์ ปาฐกถา บรรยายธรรมะนั้น จะต้องตระหนักในประเด็นนี้ ที่เป็นหน้าที่ของพระธรรมกถึก ซึ่งต้องมีคุณสมบัติสามารถแสดงออกถึงพระคุณ ๓ ประการของพระพุทธเจ้า คือ ปัญญาคุณ บริสุทธิคุณ และมหากรุณาคุณ^{๑๐๔} เป็นการโดยเสด็จตามรอยยุคลบาทของพระพุทธเจ้า คือ

๑. แสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดคัตให้ขาดความ

การแสดงธรรมะนั้น ลำดับความเป็นอย่างไร ก็แสดงไปตามนั้น เป็นการชี้แจง อรรถาธิบายจากง่ายไปหายาก จากใกล้ไปหาไกล จากต้นไปหาหลัก จากหยาบไปหาละเอียด จากรูปธรรม ไปหานามธรรม จากสิ่งที่เขารู้แล้วไปหาสิ่งที่เขาไม่รู้โดยพูดให้จบถ้วนกระบวนการความที่ยกขึ้นมาในแต่ละเรื่อง

๒. อ้างเหตุผล ชี้แจง แนะนำ ให้ผู้ฟังเกิดความเข้าใจ

มีเรื่องอันมากที่จะต้องยกตัวอย่าง อุปมาอุปไมย เทียบเคียง มีนิทานเปรียบเทียบ เพื่อให้เกิดความเข้าใจแก่บุคคลเหล่านั้น ผู้กล่าวธรรมจะต้องตั้งปัญหาว่าจะแสดงอะไร จะแสดงแก่ใคร แสดงอย่างไร เมื่อแสดงไปแล้วเขาจะรับประโยชน์อะไร ฉะนั้นอุปกรณ์ที่ใช้เป็นสื่อในการสั่งสอนจึงต้องมีความหลากหลาย ให้สอดคล้องกับพื้นฐานของผู้ฟัง การอาศัยสิ่งที่เขาค้นเคยเป็นตัวอย่าง มาเป็นอุปมา มาเป็นเครื่องมือในการเทียบเคียงจึงมีความจำเป็น^{๑๐๕}

๓. ตั้งจิตเมตตาปรารถนาที่จะให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง

นี่คือ การทำงานตามโครงสร้างหลักที่กล่าวไว้แล้ว คือ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อเป็นการอนุเคราะห์ต่อชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย การแสดงธรรมจะต้องงามทั้งตอนต้น ตอนกลาง และกึ่งตอนปลาย ผู้ฟังมีพื้นฐานที่จะรับรู้ได้โดยวิธีใด ก็ใช้วิธีการเหล่านั้นอธิบายเหมือนการสอนหนังสือเด็กที่มีพื้นฐานวุฒิภาวะแตกต่างกัน ครูก็ต้องยกย้ายเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ แม้จะพูดเรื่องเดียวกัน แต่วิธีการใช้สื่อในการพูดให้เกิดความเข้าใจนั้น จะใช้แตกต่างกันตามพื้นฐานที่เธอสามารถจะรับรู้ได้โดยมุ่งประโยชน์ต่อผู้ฟังเป็นที่ตั้ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้รับยกย่องว่า ทรงแสดงธรรมะเหมือนหยางของที่คว่ำเปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด เพื่อให้คนมืดได้เห็นแสงสว่าง เพราะทรงแสดงธรรม ด้วยการตรวจสอบพื้นเพจริงอัธยาศัยของผู้ฟังมาก่อน คว้าเขามีภูมิหลังอย่างไร มีอะไรเป็นพื้นฐาน วาสนาบารมี และแสดงธรรมอะไร แสดงอย่างไร แสดงไปแล้วเขาจะได้รับผลอะไร มีการศึกษาข้อมูล ประเมินผล และสรุปผลไว้เสร็จก่อนที่จะทรงแสดงธรรม ปราบกฎการณ์มหัศจรรย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนั้น ที่จริงแล้วสำหรับพระองค์ไม่ใช่เป็นเรื่องอัศจรรย์ เป็นปกติธรรมดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่จะต้องเป็นเช่นนั้น

^{๑๐๓} อก. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

^{๑๐๔} อก. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๘/๒๘๔-๒๘๕, อก. ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗.

^{๑๐๕} พระราชวรมณี(ป.อ. ปยุตโต), **พุทธวิธีในการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕.

๔. ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ

เพราะเป็นการทำงานเพื่อบุคคลอื่น ผู้แสดงธรรมะนั้น หรือพระสงฆ์ เป็นการอนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม ด้วยพื้นฐานของเมตตา กรุณา ในฐานะของผู้ให้ ในฐานะของผู้อนุเคราะห์ต่อชาวโลก เพราะฉะนั้นใครแสดงธรรมโดยมุ่งลาภ มุ่งสักการะ ถือว่าเป็นการขโมยธรรมะของพระพุทธเจ้าไปขาย ซึ่งธรรมะก็ที่ดีไม่ควรจะประพาศิกระทำ การที่ชาวบ้านเขาสักการบูชาธรรมะนั้น เป็นเรื่องของเขา มีหรือไม่มี การทำงานของผู้สอนธรรมะก็ต้องมีจิตใจสม่ำเสมอ

๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและคนอื่น

ตามปกติแล้ว การแสดงธรรมเป็นการสะท้อนกุศลและอกุศล ซึ่งแต่ละข้อมีอยู่ภายในพฤติกรรมของคน เช่น พูดถึงโทษของสุรา ก็พูดถึงตัวโทษของสุรา ไม่ต้องไปพูดถึงผู้ดื่มสุราหรือคนดื่มสุราซึ่งนั่งอยู่那儿 แต่ว่าโทษของสุรานั้น

พึงสังเกตว่า คุณสมบัติของผู้สอนธรรมหรือพระธรรมกถึก ๕ ประการ เป็นการสะท้อนปัญญา ความบริสุทธิ์ และความเมตตา กรุณา ให้ปรากฏเด่นชัดมากยิ่งขึ้น เพราะท่านเหล่านั้นต้องทำงานไปตามรอยพระบาทของพระพุทธเจ้า^{๑๐๖}

๒.๓.๓ ทำที่ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์

พระพุทธเจ้าทรงโปรดรูปแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์มากที่สุด พระองค์ทรงพิจารณารู้จักจริต ภูมิปัญญาและภูมิหลังของผู้ฟัง และเกิดผลที่ยั่งยืนมากกว่าเพราะว่า

๑. ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังได้รู้เห็นสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น (อภิปัญญา)
๒. ทรงแสดงธรรมมีเหตุผลที่อาจตรงตามให้เห็นจริงได้ (สนิทานิ)
๓. ทรงแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ คือ ผู้ปฏิบัติตามย่อมได้รับประโยชน์ควรแก่การปฏิบัติ (สปปาฏิหาริย์)^{๑๐๗}

พระศาสดาทรงแสดงหัวข้อนี้ที่โคตมกเจดีย์ แขวงเมืองเวสาลี ในมโนรณปุรณิ ภาค ๒ หน้า ๓๑๑ อธิบายว่า “คำว่า โคตมกะ นั้นเป็นที่อยู่ของยักข์ ชื่อโคตมกะ แล้วท่านขยายความว่า ตลอดเวลาปฐมโพธิกาล ๒๐ ปีนั้น ส่วนมากพระศาสดา บางคราวประทับ ณ ปาวาลเจดีย์ บางคราวสารันทเจดีย์ บางคราวพุกุตตเจดีย์ บางคราวสัตตัมพเจดีย์”

^{๑๐๖} พระโสภณคณาภรณ์(ระแบบ จิตตญาณ, ธรรมปริทรรศน์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๖๘.

^{๑๐๗} อ. ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓๕๖/๕๖๕, ม.ม. ๑๓/๓๓๐/๓๒๒.

คำว่าเจดียจึงหมายถึงเทวาลัย อันเป็นที่เคารพนับถือของประชาชน บางทีเป็นต้นไม้หรืออาราม เช่นคำว่า อารามรุกขเจตยานิ = อารามหรือต้นไม้อันเป็นเจดียคือเป็นที่เคารพบูชาของปวงชน ไม่ใช่เจดียอย่างในเมืองไทย ซึ่งสร้างขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของวัด หรือเพื่อบรรจุพระธาตุต่าง ๆ^{๑๐๘}

อรรถกถาเล่าต่อไปว่า พระศาสดาตรัสเรื่องนี้เพราะเหตุบรรพชิตที่เคยเป็นพราหมณ์มาก่อนจำนวนมากได้อาศัยพระพุทธรูปที่ตนศึกษาแล้ว เกิดความเมาในความรู้ขึ้น ไม่ยอมไปสู่โรงธรรมเพื่อฟังธรรมด้วยทนะงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเทศนาสิ่งที่พวกเขารู้แล้วทั้งสิ้น ภิกษุทั้งหลายอื่นกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์จึงตรัสเรียกบรรพชิตที่เคยเป็นพราหมณ์พวกนั้นมาตรัสถาม เมื่อบรรพชิตเหล่านั้นรับแล้ว (มุขปฏิญญา) จึงทรงแสดงมูลปริยาย

ภิกษุเหล่านั้นไม่เห็นที่มาที่ไปของเทศนา เมื่อไม่เห็นจึงคิดว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงดำริว่า ‘กถาของเพวกราเป็นสิ่งที่นำบุคคลออกจากทุกข์ได้’ พระศาสดาตรัสแต่เรื่องที่พวกเขารู้แล้วทั้งนั้น

พระศาสดาทรงทราบใจของบรรพชิตเหล่านั้นจึงตรัสสุดต้นตะนี้ คือ โคตมกสูตร ซึ่งในการทรงแสดงธรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีหลักอาการหรือหลักการ วิธีการเผยแผ่ธรรม ๓ ประการ คือ

๑. **ทรงแสดงธรรมเพื่อความรู้เห็นสิ่งอันควรรู้ควรเห็นนั้น** คือทรงแสดงเท่าที่จำเป็นแก่การระงับดับทุกข์ แม้จะทรงรู้ธรรมทั้งปวง (สัพพัญญู) ทรงเห็นสิ่งทั้งปวง (สัพพทิสสาวิ) แต่สิ่งใดไม่จำเป็นเพื่อกำจัดทุกข์ก็ไม่ทรงแสดง ดังที่ทรงเปรียบว่า ธรรมที่ทรงแสดงแล้วแก่ภิกษุทั้งหลายเหมือนใบไม้ในกำพระหัตถ์ ส่วนที่ทรงรู้แล้วแต่ยังมิได้ทรงแสดงเหมือนใบไม้ในป่าที่ไม่ทรงแสดงเพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น

ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้ยิ่ง เห็นจริง ในธรรมที่เขาควรรู้ ควรเห็น และในขณะเดียวกัน คนเหล่านั้นต้องมีพื้นฐานทางสติปัญญาบารมี ที่ช่วยให้เขาสามารถรู้สามารถเห็นความจริง ตามที่ทรงแสดงไว้ด้วย ทำให้การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า อาจจำแนกได้ ๓ ลักษณะคือ

๑) **อาณาเทศนา** เป็นบทบัญญัติทรงแต่งตั้งขึ้น บัญญัติขึ้น เพื่อเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสม แก่สถานภาพของความเป็นพุทธบริษัทในหมู่นั้นๆ มีบทกำหนดเป็นโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดข้อที่ทรงห้ามและไม่ทำตามข้อที่ทรงประทานพุทธานุญาตไว้

๒) **อนุโลมเทศนา หรือ โวหารเทศนา** เป็นพระธรรมเทศนาที่ทรงหลากหลาย คล้อยตามพื้นเพจริต อธิษาศัย วาสนา บารมีของคนฟัง คนฟังในขณะนั้นสามารถได้รับผลด้วยธรรมเทศนาระดับใด ก็ะทรงแสดงในระดับนั้น

๓) **ปรมัตถเทศนา** เป็นการแสดงความจริงที่แท้จริงขององค์ธรรม ๔ ประเภท คือ จิต เจตสิก คือ กุศล อกุศล และอัปยากฤต ที่เกิดขึ้นปรุงแต่งจิตของคน ให้เปลี่ยนแปลงตามอำนาจของ

^{๑๐๘} วคิน อินทสระ, พระสูตรต้นตปิฎกอังคตตรนิกาย, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,

ธรรมเหล่านั้น รูป คือ สิ่งที่คนสามารถสัมผัสได้ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ทั้งหยาบ กลาง ละเอียด เลว ประณีต ไกล ใกล้ นิพพาน คือผลสูงสุดในทางพระพุทธศาสนาที่พัฒนาจิตเข้าถึงความดับเพลิงกิเลส และเพลิงทุกข์ได้อย่างแท้จริง^{๑๐๙}

๒. ทรงแสดงธรรมมีเหตุที่ผู้ฟัง ศึกษา พิจารณา ปฏิบัติ และจะเห็นจริงตามที่ทรง แสดงไว้ แม้จะมีการยกย้ายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรก็ตาม นั่นคือการแสดงเหตุเพื่อให้เกิดผลเป็น ปัญหา ความบริสุทธิ์และความเมตตากรุณาขึ้นภายในจิตใจของผู้ฟังเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจได้ อย่างถ่องแท้ในการแสดง จึงได้รับการยกย่องจากผู้ฟังในสมัยนั้นๆ ว่า “พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม เหมือน หางของที่คว้าไว้ เปิดของที่ปิดไว้ บอกทางแก่คนที่หลงทาง และส่องประทีปในที่มืด เพื่อให้คนที่ตาไม่บอดได้เห็นแสงสว่างในสถานที่นั้นๆ”^{๑๑๐} ทรงแสดงธรรมมีเหตุผลนั้น ไม่ใช่เมฆหาย เลือนลอยและธรรมที่ทรงแสดงแล้วผู้ฟังย่อมตรองตามให้เห็นจริงได้ เหมาะสมกับภูมิปัญญาของผู้ฟัง แต่ละท่าน แต่ละกลุ่มด้วย(ปัจจุตต เวทิตัพโพ วิญญูหิ)

พระธรรมของพระตถาคตเจ้านั้นไม่ยากเกินไปจนตรองแล้วก็ไม่เห็นเหตุผล และไม่ยากเกินไปจนไม่ต้องตรองก็มองเห็น(โยนิโสมนสิการ)

เทียบให้เห็น เช่น ข้อสอบยากเกินไป เด็กคิดเท่าไรก็ตอบไม่ได้ ข้อสอบง่ายเกินไป เด็กไม่ต้องคิดก็ทำได้ แต่ข้อสอบที่พอดี ไม่ยากไม่่ง่ายนั้น ต้องคิดจึงเห็นทำได้ ไม่คิดไม่เห็น ทำไม่ได้

พระธรรมของพระพุทธเจ้าก็เหมือนกัน ไม่ยากไม่่ง่าย พอดี ๆ สำหรับมนุษย์ทั่วไปหมด ตรึกหมั่นตรองก็จะเห็นเหตุผลที่พระองค์ตรัสไว้ (ยถา ภูต ปชานาติ)^{๑๑๑}

๓. ทรงมีคำสอนเป็นอัครธรรม คือผู้ประพฤติปฏิบัติตามจะได้รับผลตามสมควรแก่การ ประพฤติปฏิบัติ ไม่ใช่ปาฏิหาริย์อย่างอื่น แสดงให้เห็นว่าเป็นคุณ เป็นโทษอย่างไรเมื่อใครปฏิบัติตามที่ ทรงสอน ล่วงละเมิดในข้อที่ทรงสั่งห้ามไว้ เขาจะประสบคุณแห่งกุศลธรรม และโทษจากอกุศล ธรรม ตรงตามที่ทรงแสดงไว้เสมอ ใครปฏิบัติชอบมากย่อมได้รับผลมาก ปฏิบัติน้อย ได้รับผลน้อย (ธมมานุธมมปฏิบัติ)^{๑๑๒}

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนหรือแสดงธรรมอย่างไร ในฐานะที่ได้รับยกย่องจาก บัณฑิตทั้งหลายว่า พระองค์ทรงเป็นสารถิผู้ฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยม ไม่มีสารถิอื่นจะยิ่งไปกว่า พระองค์ จึงทรงมีวิธีฝึกคนด้วยหลักการที่เรียกว่า

๑. นิคมมุขเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมกำหราบให้เกิดความสำนึกก่อนสำหรับคนที่ยังมี ลักษณะกระด้าง คือด้าน ทำนองการนำเอาไม้ซุงมาทำเครื่องเรือนจะต้องจัดการให้มันนั้นผ่านขั้นตอน มาโดยลำดับ จากนั้นจึงตามด้วยวิธีที่ละเอียด

^{๑๐๙} ม.ม (ไทย) ๑๓/๓๓๐/๓๒๒, อัง. ตัก. ๒๐/๕๖๕/๓๕๖.

^{๑๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๔/๒๑๘, ที.ปา.อ.๒๗๓/๑๕๐.

^{๑๑๑} อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๗๖.

^{๑๑๒} พระเทพดิลก(ระแบบ วิฑูยาโณ), อธิบายหลักธรรมตามหมวดจากนวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๓๔.

๒. อนุคมขเทศนา เป็นการแสดงในลักษณะโอบอุ้มด้วยความกรุณาต่อบุคคลเหล่านั้น ในกรณีที่มีผู้ฟังมีความพร้อม หรือมีปัญหาที่จะต้องปลูกปลูกให้เกิดขวัญกำลังใจ จนมีความพร้อมที่จะศึกษา พิจารณา ปฏิบัติ^{๑๑๓}

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าจึงออกมาในลักษณะ ๔ คือ

๑. **สันทสนา** ทรงแสดงเรื่องนั้นให้เห็นแจ้งประจักษ์ตามสถานะของธรรมนั้นๆ ไม่ว่าจะเป็นกุศล อกุศล หรือกลางๆก็ตาม จนผู้ฟังเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงไปตามเรื่องที่ทรงแสดงมา

๒. **สมาทปนา** ทรงเชิญชวน ชักชวนให้เกิดศรัทธา ความเชื่อมั่นในธรรม ในพระองค์ และในตัวของผู้ฟัง จนเกิดฉันทะ อุตสาหะ ที่จะประพฤติ ปฏิบัติ เพื่อสัมผัสผลตามที่ทรงแสดงไว้

๓. **สมุตเตชนา** ทรงกระตุ้น เร่งเร้า ให้คนที่ขาดความเชื่อมั่น มีปัญหาตกค้างอยู่ภายในใจ หรือดูหมิ่นตนเองว่า เราไม่รู้ ไม่สามารถ แม้จะต้องหกล้มหลุกไปบ้าง ก็ต้องปลูกให้เกิดความเชื่อมั่นขึ้นมา จนผู้ฟังมีความอาหาญ พร้อมทั้งจะศึกษาปฏิบัติด้วยความกระตือรือร้นไม่ขาดสาย

๔. **สัมปหังสนา** ให้ความเพลิดเพลิน หรือธรรมปิติ แก่ผู้ฟังจนไม่รู้จักอ้อม ไม่รู้จักเบื่อในการฟัง เมื่อฟังอยู่ก็เพลิดเพลินในธรรม ดังนั้นตอนท้ายของพระสูตรแต่ละสูตร มักจะจบลงด้วยคำว่า **“เมื่อพระสูตรนี้อันพระผู้มีพระภาคตรัสจบลง ภิกษุทั้งหลายเพลิดเพลิน ชื่นชม ในภาสิตของพระผู้มีพระภาค”**^{๑๑๔}

การแสดงธรรมนั้นคือ การพูด การแสดง การกล่าว การสนทนา แม้แต่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเรื่องธรรมะทางศาสนา เรียกว่า ธรรมสากัจฉา เกิดขึ้นจากกุศลเจตนาของบุคคลที่มุ่งจะให้ผู้อื่นรู้หลักธรรมคำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา แสดงว่าจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณาต่อบุคคลผู้นั้น แต่ในขณะที่แสดงตนเองก็ต้องรอบรู้ในเรื่องที่แสดง ซึ่งก็ได้ขจัดโมหะคือความหลงในเรื่องนั้นๆ ออกไปในขณะนั้นๆ

การให้ธรรมะเป็นทาน คือการแสดงธรรม จึงทรงยกย่องว่า ชนะการให้ทั้งปวงตามนัยแล้วทางพุทธดำรัสที่มี **สพพทานํ ธมมทานํ ชินาติ** การให้ธรรมะชนะการให้ทั้งปวง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ธัมมเทศนามัย** บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม

เท่าที่กล่าวมาแล้วนั้นเพื่อจะเข้าใจได้ถูกต้องว่าพระพุทธเจ้าทรงโปรดรูปแบบอนุสาสนีปาฏิหาริย์มากที่สุดเพราะพระองค์ทรงพิจารณารู้จักจจริต ภูมิปัญญา ภูมิหลังของผู้ฟัง และปฏิบัติได้ง่ายแต่เกิดผลที่ยั่งยืนมากกว่า

การสอนตามลักษณะรูปแบบแห่งอนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าโดยสรุป ๓ รูปแบบ (ประเภท) แบบธรรมสากัจฉา แบบบรรยาย และแบบตอบปัญหา^{๑๑๕}

^{๑๑๓} แสง จันทรงาม, **วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑๒.

^{๑๑๔} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๙๗//๓๐๐-๓๐๓.

^{๑๑๕} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๔.

เพราะฉะนั้นการสอนตามรูปแบบแห่งอนุสาสนีปาฏิหาริย์และหลัก การ ๓ ประการของ พระพุทธเจ้านั้นก็สรุปเป็นหัวข้อได้ดังนี้

๑. ทรงสอนด้วยเนื้อหาที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟัง

พระพุทธองค์ทรงนำเอาเนื้อหาต่างๆ มาสอนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ฟัง พระองค์ ทรงสอนผู้ฟัง (สาวก) โดยการเริ่มต้นจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก หรือสอนจากระดับธรรมดา ไปหาธรรม ^{๑๑๖} สอนลุ่มลึกไปตามลำดับ สอนให้ผู้ฟังรู้จริงเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น สอนตรงตาม เนื้อหาต่างๆ สอนมีเหตุผล สอนเฉพาะในสิ่งที่จำเป็นและเหมาะสมต่อผู้ฟัง สอนในสิ่งที่ เป็นประโยชน์, สอนอย่างรับรองผล และทรงสอนครบตามหลักคำสอนของพระศาสดา ๙ ประการ (นวัคคัตถุ ศาสน์)^{๑๑๗}

๒. ทรงมีวิธีสอนที่เหมาะสมแก่แต่ละบุคคล

พระพุทธเจ้าทรงมีบทบาทในฐานะที่พระองค์เป็นผู้สั่งสอนและเป็นผู้ชี้แนวทางแก้ปัญหาชีวิต คือ ความทุกข์ต่างๆ มีความแก่ วามเจ็บ ความตาย เป็นต้น แก่สาวกของพระองค์ พระองค์จึงทรง คำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทรงปรับรูปแบบการสอนอยู่เสมอ คำนึงถึงความพร้อม (วุฒิภาวะ) ของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ เปิดโอกาสให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรีพร้อมกับแนะนำ ให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติธรรมด้วยตัวของเขาเอง ให้ความสนใจต่อผู้ฟังเป็นรายๆ ไป และทรงเปิดโอกาสให้แก่ ผู้ฟังที่ด้อยโอกาสและทุพพลภาพ เช่น ในกรณีของบุรุษโรคเรื้อรังชื่อว่า สุปพุทธกฤษฏี และกรณีของพระ ปุติคัตตติสส เถระ เป็นต้น ให้ได้รับรสแห่งพระธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้แล้ว

๓. ทรงมีลีลาการสอนที่เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม

พุทธวิธีสอนของพระพุทธเจ้านับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสั่งสอนของพระองค์อย่างยิ่ง เพราะพุทธวิธีสอนของพระองค์นี้ พระองค์จะต้องนำมาใช้ทุกครั้งที่มีการสอน ดังนั้น วิธีการสอนของ พระองค์จึงมีมากมาย เป็นต้นว่า ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอน การสร้างบรรยากาศในการสอน สอนมุ่งไปสู่หลักเนื้อหา สอนโดยเคารพ สอนโดยอาการอันสุภาพ สอนด้วยความละมุนละไม สอนด้วยวิธีการที่รุนแรง และทรงสอนอย่างประนีประนอม ขอร้อง^{๑๑๘} เป็นต้น

๔. ทรงปรับรูปแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และผู้ฟัง

พระพุทธองค์ทรงจัดรูปแบบการสอนตามจริตของผู้ฟัง คือทรงสอนแบบสนทนา หรือแบบอัม สากัจฉา แบบบรรยาย แบบการตอบปัญหาแบบวางกฎข้อบังคับแบบยืนยันไปข้างเดียวแบบแยกแยะ ประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจน แบบปฏิปจฉา คือ ย้อนถามยกอุปมาอุปไมยขึ้นมาเปรียบเทียบ^{๑๑๙}

๕. ทรงใช้กลุโลบายที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด

^{๑๑๖} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๐๕.

^{๑๑๗} อก. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๐๖.

^{๑๑๘} อก. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๒๐๖.

^{๑๑๙} พระโสภณคณาภรณ์(ระแบบ วิฑูยาโณ), ธรรมปริทรรศน์, หน้า ๕๖.

๑) การเล่าอาหารและการเล่านิทานประกอบคำอธิบาย ซึ่งเป็นวิธีที่ช่วยให้เข้าใจความหมายได้ชัดเจน กระตุ้นความจำและยังทำให้เกิดความเพลิดเพลิน เช่น บุรพกรรมของพรานกุกุมิตรและของเปรตเป็นต้น

๓) การใช้อุปกรณ์ในการสอน ยกตัวอย่างสิ่งที่พบเห็นได้ง่ายมาเป็นอุปกรณ์ช่วยในการสอน หรือบางทีก็ยกเอาสิ่งที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า มาสอนให้เห็นภาพธรรมชัดแจ้ง อันเป็นวิธีการดึงดูดผู้ฟังให้สนใจและเข้าใจธรรมได้ในขณะนั้น เช่น อุปมาหญาาคาที่จับไม่ติย้อมบาดมือเหมือนคุณเครื่องความเป็นสมณะที่บุคคลลบลบล่าไม่ติย้อมคร่ำส่นรกเช่นกัน

สรุปความว่า วิธีสอนของพระพุทธเจ้า ต้องพิจารณาคุณเกณฑ์ต่อไปนี้ประกอบด้วยคุณสมบัติของครู ต้องดูคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าเป็นแบบอย่าง มีพระกรุณาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ พระปัญญาคุณเป็นพื้นฐานของจิต : สอนแบบแบมือ ไม่ถือตัว ไม่หยิ่งยโส : ไม่มีวรรณะ มีความอดทน ใจเย็น : อุกโกสวตถุ มีความยุติธรรม ไม่มีอคติเห็นแก่หน้าใคร : การให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉนณะ มีความสุขุมรอบคอบลุ่มลึก มีความประพฤติน่าเคารพบูชา รู้จักภูมิปัญญาของผู้ฟัง ตามที่กล่าวสรุปมา ผู้วิจัยเข้าใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระกำลังปัญญามากกว่าใครๆ ไม่มีใครเหมือน ไม่มีใครเทียบพระองค์ได้ เมื่อถึงเวลาที่จะทรงตรวสุตว์โลกผู้ควรจะบรรลุลหรรณ และตรวจดูอุปนิสัยของผู้ฟังว่ามีอดีตเหตุอย่างไร อยู่ในวรรณะไหน และทรงใช้รูปแบบให้เหมาะสมกับผู้ฟังโดยไม่กระทบคนฟัง เราอาจจะสงสัยว่า ทำไมจึงใช้รูปแบบสอนไม่เหมือนกัน อันนี้ก็จำเป็นไปตามคนฟังเสียมากกว่า เพราะคนเรามีจิตใจต่างกัน มาจากด้านครอบครัว ด้านอาชีพ ด้านสังคม ด้านกรรมเก่า อันเป็นตัวกลไกให้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้อนาสสนิปาฏิหาริย์แตกต่างกัน แต่ถึงกระนั้นผู้วิจัยจับประเด็นได้

๓๒๑
วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๗/๒๑๕.

ว่า พระองค์ทรงมีเมตตาต่อผู้ฟังเหมือนกันทุกคนจึงแสดงอริยสัจ ๔ ให้บรรลุเหมือนกันทุกคน นี่รูปแบบการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า

๒.๓.๔ รูปแบบการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์แก่พระสาวก

สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม กรรมเท่านั้นย่อมจำแนกสัตว์ให้ทราบและประณีต การใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลายจึงมีรูปแบบต่างๆ กัน ตามจริต ตามกรรม รูปแบบคำสอนในทางพระพุทธศาสนามีปรากฏเป็นข้อมูลบริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ ในคัมภีร์พระบาลีไตรปิฎกและอรรถกถาฎีกา ซึ่งเป็นคัมภีร์ภาษาบาลีอันถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา โดยพระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียนจนแตกฉาน แล้วทรงจำนำมาประยุกต์ประดิษฐ์ถ้อยคำไทยร่วมสมัยเหมาะกับสถานการณ์เพื่อประกาศเผยแผ่อบรมสั่งสอนให้ประชาชนได้รับรู้ เข้าใจโดยง่าย และพิจารณาเลือกสรรน้อมนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตประจำวัน ด้วยเหตุนี้ ในบทนี้ผู้วิจัยจึงศึกษารูปแบบการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์แก่พระสาวกเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ในด้านเผยแผ่ดังนี้

พระพุทธศาสนาสอนให้พยายามพึ่งตนเอง ไม่ให้มัวคิดแต่จะพึ่งผู้อื่น สอนให้มีความอดทนต่อสภาวะความยากลำบากและอุปสรรคทั้งหลาย ไม่เป็นคนอ่อนแอ พอพบอุปสรรคก็วางมือทิ้ง ถือว่าความอดทนจะนำประโยชน์ และความสุขมาให้ สอนให้มีความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้าน ยิ่งสำหรับคฤหัสถ์ การตั้งเนื้อตั้งตัวได้ต้องมีความขยันหมั่นเพียร

สอนให้มิเมตตาภรรณาต่อผู้อื่น^{๑๒๒} ให้เอาใจเขามาใส่ใจเรา ให้รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่น สอนให้เอาชนะความชั่วด้วยความดี ให้ระงับเวรด้วยการไม่จองเวร และในขณะเดียวกัน ก็ให้พยายามทำตนอย่าให้มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับผู้อื่น ให้รู้จักผูกไมตรีเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน จึงเท่ากับสอนให้แก้ความชั่วด้วยความดี ให้ระงับเวรด้วยการไม่จองเวร ให้ระงับความโกรธด้วยความไม่โกรธ ใหม่ๆ อาจทำได้ยาก แต่ถ้าลองฝึกหัดทำดูบ้าง จะได้รับความเย็นใจ สงบร้อน หมดเวรหมดภัย

สอนว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว หว่านพืชเช่นใดก็ได้ผลเช่นนั้น สอนให้ทำทาน นิตยทาน เชื่อว่าเป็นยัญใช้ทุนทรัพย์น้อยแต่มีอานิสงส์มาก^{๑๒๓} จึงเท่ากับสอนให้หว่านแต่พืชที่ดี คือพยายามทำแต่กรรมดี พยายามละเว้นความชั่วทั้งปวง

สอนให้ประกอบเหตุ คือลงมือทำเพื่อให้เกิดผลที่มุ่งหมาย ไม่ใช่ให้คิดได้ตัวอย่างลอยๆ โดยคอยฟังโชคชะตาหรืออำนาจลึกลับใดๆ จึงเท่ากับสอนให้ลงมือปฏิบัติ เพื่อจะได้รู้แจ้งผลดีด้วยตนเอง ไม่ต้องเดาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ トラバドที่ยังเดาอยู่ トラบนันยังไม่เชื่อว่ารู้ความจริง

^{๑๒๒} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๒๑.

^{๑๒๓} ที.ส. (ไทย) ๙/๓๔๙/๑๔๖.

สอนมิให้เชื่ออะไรอย่างมงายไร้เหตุผล ให้ใช้ปัญญากำกับความเชื่ออยู่เสมอ สอนให้รู้จักพิสูจน์ความจริงด้วยการทดลอง การปฏิบัติ และการพิจารณาอย่างถี่ถ้วน

สอนยิ่งกว่าเทศบาลและรัฐบาล คือ เทศบาลปกครองเฉพาะท้องถิ่น ส่วนรัฐบาลก็ปกครองเฉพาะประเทศ แต่พระพุทธศาสนาสอนให้มีโลกบาลธรรม คือธรรมอันปกครองโลก ได้แก่ หิริ ความละอายแก่ใจ ต่อการทำความชั่ว ประพฤติทุจริตทุกชนิดทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง และโอตตปเป ความเกรงกลัวหวั่นต่อผลของบาปทุจริตที่จะกระทำลงไปนั้น

สอนให้มีสติกับปัญญาคู่กัน คือ^{๑๒๔} ให้มีความเฉลียวคู่กับความฉลาด ไม่ใช่เฉลียวอย่างเดียวหรือฉลาดอย่างเดียว จึงสอนให้มีสติกับสัมปชัญญะ อันเป็นตัวปัญญาคู่กันและถือว่าเป็นธรรมมีอุปการะมากต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน

สอนให้บุคคลมีความเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ เช่น สอนให้เคารพในการศึกษา ให้มีการสดับตรับฟังมาก ให้คบหาผู้รู้หรือคนดีและสนใจฟังคำแนะนำของท่าน โดยเฉพาะได้สอนว่าไม่สรรเสริญความหูดอยู่ในคุณความดี สรรเสริญแต่ความเจริญก้าวหน้าในคุณความดี

สอนให้รู้จักเสียสละเป็นชั้นๆ ให้สละสุขเล็กน้อยเพื่อสุขอันสมบูรณ์ ให้สละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ ให้สละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต และให้สละชีวิตเพื่อรักษาธรรม เป็นการสอนให้ยกจิตใจให้สูงขึ้น ในที่สุด จึงเท่ากับสอนให้ยอมเสียสละน้อย เพื่อไม่ให้เสียมาก

สอนให้รับฟังความคิดเห็นของคนอื่นบ้าง ไม่ให้เป็นคนดื้อว่ายากสอนยาก คนที่ฟังความคิดเห็นของผู้อื่นย่อมมีโอกาสแก้ไขความผิดพลาดบกพร่องของตนเองอยู่เสมอ

สอนมิให้ใช้วิธีอันวอนบวงสรวงเพื่อให้สำเร็จผล แต่สอนให้ลงมือทำเพื่อให้เกิดผลที่มุ่งหมายนั้นให้ถูกต้อง

สอนให้รักษากายวาจาให้เรียบร้อยด้วยศีล ให้รักษาจิตให้สงบไม่ฟุ้งซ่านด้วยสมาธิ และให้รักษาทิวัจฉีคือความคิดมิให้ผิด แต่ให้ไปตรงทางด้วยปัญญา^{๑๒๕} ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงเป็นข้อปฏิบัติตามลำดับต่ำสูงทางพระพุทธศาสนา จึงเท่ากับสอนว่า เมื่อมีศีล คือรักษากาย วาจาให้เรียบร้อยได้ ย่อมเป็นอุปการะให้สมาธิเกิดได้เร็ว สมาธิคือการที่ใจตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน เมื่อมีสมาธิก็ช่วยให้เกิดปัญญาได้สะดวกขึ้น

สอนให้ถือธรรม คือความถูกต้องตรงเป็นใหญ่ ไม่ให้ถือตนเป็นใหญ่ หรือถือโลกเป็นใหญ่ พุดต่างๆ ก็คือ ไม่ถือบุคคลเป็นสำคัญสอนให้ถือธรรมคือให้มีศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา^{๑๒๖} แต่ถือธรรมหรือความถูกต้องเป็นสำคัญ

สอนปรมัตถ์คือประโยชน์อย่างยิ่ง คือให้รู้จักความจริงที่เป็นแก่น ไม่หลงติดอยู่ในความสมมติต่างๆ ไม่ว่าธรรมที่เป็นกุศล อกุศล อพยากตธรรมก็ตาม^{๑๒๗} เช่น ลากยศเป็นต้น แต่ในการเกี่ยวข้อง

^{๑๒๔} อ.ส.ต.ต.ก.อ. (บาลี) ๓/๒๐/๑๖๕, อ.ส.ต.ต.ก.ฎีกา (บาลี) ๓/๒๐/๑๕๓.

^{๑๒๕} อ.ป.ญ.จ.ก.อ. (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๙, อ.ป.ญ.จ.ก.ฎีกา (บาลี) ๓/๑๗๙/๖๖.

^{๑๒๖} อ.ป.ญ.จ.ก. (ไทย) ๒๒/๔๗/๗๖.

^{๑๒๗} อ.ภ.ย. (ไทย) ๓๘/๑-๓๖/๑-๗.

กับสังคม ก็สอนให้รู้จักรับรองสมมติทางกายและวาจาตามสมควร เช่น เมื่อเข้าประชุมชน ก็ให้ทำตนให้เข้าได้กับประชุมชนนั้นๆ ให้ใช้ถ้อยคำให้ถูกตามสมมติบัญญัติไม่ใช่เมื่อถือว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแล้วก็เลยเข้ากับใครไม่ได้การที่พระพุทธศาสนายั่งยืนมาได้ ก็เพราะถึงคราวรับรองสมมติบัญญัติ ก็รับรองตามสมควร ถึงคราวสอนใจให้รู้เท่าสมมติบัญญัติ ก็สอนใจมิให้ติดมิให้หลงจนเป็นเหตุมัวเมาจนมลาย

สอนให้ดับทุกข์ โดยรู้จักว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นต้นเหตุ และการดับทุกข์ ได้แก่ ดับเหตุของทุกข์ รวมทั้งให้รู้จักข้อปฏิบัติที่จะให้ถึงความดับทุกข์ด้วย จึงถือว่าสอนเรื่องดับทุกข์ได้อย่างมีเหตุมีผล ซึ่งควรจะได้ศึกษาและปฏิบัติตาม

สอนรวบยอดให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท^{๑๒๘} คือ สอนไม่ให้ลืมนั่นทนงตน หรือ ขาดความระมัดระวัง ถือว่าความประมาทเป็นทางแห่งความตาย และความไม่ประมาท เป็นทางแห่งความไม่ตาย จึงควรตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

สรุปความว่า จากการศึกษารูปแบบการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า แก่พระสาวกและอุบาสกอุบาสิกาสามารถมองเห็นความเป็นไปของพระสัพพัญญูได้อย่างลึกซึ้ง สมกับพระนามว่าเป็นศาสดาของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พระองค์ได้เสนอรูปแบบการใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ทั้งในด้านความเป็นครู เพราะครูต้องประพฤติเป็นแบบอย่างของลูกศิษย์ ทรงเป็นแบบของเทวดาและพรหมทั้งหลายเพราะเป็นผู้มีปัญญาอันเลิศกว่าเทวและพรหมทั้งหลาย ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกเพราะทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย ทรงเป็นแบบของมนุษย์เพราะไม่มีความรังเกียจต่อวรรณะต่างๆ ไม่มีอคติในใจ ทรงประทานโลกียสมบัติและโลกุตระสมบัติแก่ผู้ควรจะได้ทุกคน ทรงเป็นแบบในการเผยแผ่โดยตั้งพระองค์อยู่เหนืออารมณ์ทั้งปวง นับว่า เป็นนักวิชาการ นักเผยแผ่ที่รู้จักวิธีการใช้ธรรมชาติให้เกิดผลเป็นที่ยศจรรยไฉอย่างยิ่ง

๒.๔ วิธีใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์

ปัจจุบันการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะวิธีการเผยแผ่ หรือวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า ความสามารถของพระพุทธเจ้าซึ่งมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาจิตให้บริสุทธิ์อันเป็นแนวทางที่จะช่วยให้วิธีการดำเนินชีวิตไปสู่อุดมการณ์ที่ดีที่คาดหวังไว้ในที่สุด โดยทั่วไป วิธีการสอนของพระพุทธเจ้านับว่าเป็นวิธีการสอนที่พระองค์คิดค้นขึ้นมา และได้ทดลองใช้ให้เห็นผลมาแล้วตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแต่ปัจจุบันกระบวนการสอนด้านพระพุทธศาสนา ดูเหมือนว่าจะเป็นปัญหาใหญ่เมื่อมองจากสายตาของผู้ให้การศึกษาและผู้เรียนทั้งนี้ก็เพราะหลักการสอนมีลักษณะที่เป็นนามธรรมทั้งมีนัยลึกซึ้ง จึงจำเป็นต้องมีการตีความหรืออธิบายขยายความถึงวิธีการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์ วิธีใช้หลักอนุสาสนีปาฏิหาริย์โดยภาพรวม ความสามารถใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้าให้เป็นที่ยอมรับกันยิ่งขึ้นดังนี้

๒.๔.๑ วิธีใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์

หลักการสอนทั่วไปของพระพุทธเจ้าเมื่อกล่าวโดยภาพรวมแล้วย่อมมีเนื้อความมุ่งให้ผู้ฟังเกิดมรรคผล แต่วิธีการใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์นั้นย่อมจะแตกต่างกันไป บางคนก็ถูกขับไล่ออกให้พ้น แล้วปลอบโยนในภายหลัง เช่นพระวัคคิ บางคนขยันมากก็จะสอนให้ทำความเพียรพอประมาณ บางคนรักสวยรักงามก็ใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์สลับกับฤทธิ์เช่นทรงใช้กับนางชนบทกัลยาณี ด้วยเหตุผลดังกล่าวในงานวิจัยเล่มนี้จึงต้องศึกษาเรื่องวิธีการใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์ด้วยเพื่อเพิ่มความรู้ด้านหลักนุสาศนีปาฏิหาริย์ พุทธลีลาและรูปแบบการใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นดังนี้

๑. การสอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม

พระพุทธเจ้าทรงสอนจริยธรรมแก่สาวกโดยมุ่งหวังให้เกิดประโยชน์และความสุขต่อผู้ฟังอย่างแท้จริงในฐานะที่พระองค์เป็นครูสอนจึงพร้อมไปด้วยเนื้อหาการสอนหลายวิธีเช่นพระวัคคิ ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความรู้ความเข้าใจ สามารถนำไปใช้ในชีวิตของตนและสังคมได้ เนื้อหาที่ทรงนำมาสอนประการหนึ่ง คือสอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม หรือสอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก

๒. การสอนลุ่มลึกไปตามลำดับพระพุทเจ้า

ทรงสอนลุ่มลึกลงไปตามลำดับขั้นของเนื้อหาแห่งธรรมะ โดยยึดหลักค่อยเป็นค่อยไป ไม่ทรงเร่งรัดจนเกินไป สอนไปตามลำดับขั้นตอน เช่นคนรักสวยรักงามก็ใช้นุสาศนีปาฏิหาริย์สลับกับฤทธิ์เช่นทรงใช้กับนางชนบทกัลยาณีตามลำดับ พระองค์ทรงถือเอาเรื่องการแสดงธรรมไปตามลำดับขั้นว่าเป็นเรื่องสำคัญอยู่ ดังที่ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ดูก่อนอานนท์ การแสดงธรรมะแก่ผู้อื่นไม่ใช่ทำได้ง่ายภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่นพึงตั้งธรรม ๕ ประการ คือ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักแสดงธรรมไปโดยลำดับ เราจักแสดงธรรมอ้างเหตุผล เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม และเราจักไม่แสดงให้กระทบตนเองและคนอื่น”^{๑๒๙}

๓. การสอนให้ผู้ฟังรู้ถึงเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้

ควรเห็น พระพุทธเจ้าทรงตระหนักเสมอว่า หากสิ่งใดที่ผู้ฟังรู้และเข้าใจดีอยู่แล้ว พระองค์จะไม่เสียเวลาหยิบยกมาแสดง หรือสอนอีก เพราะทรงเห็นว่าไม่มีความจำเป็นอะไร แต่จะทรงสอนเฉพาะเนื้อหาที่สำคัญต่อผู้ฟังนั้นๆ เนื่องจากทรงทราบว่าผู้ฟังบางคนมีอุปนิสัยดีพร้อมไปด้วยปัญญามิเกื้อหนุน ได้ยินได้ฟังธรรมะเพียงเล็กน้อยจากผู้สอนที่เป็นบัณฑิตก็สามารถเข้าสู่คลองแห่งกุศลธรรมได้เอง บางคนเป็นผู้หนาไปด้วยอกุศลธรรม แม้ได้คบหากับบัณฑิตก็มิได้รับประโยชน์อันใดเลย ยังคงไม่รู้จะไร้อยู่อย่างเคย หรือบางครั้งอาจเป็นปฏิกิริยากับครูผู้สอนก็มี พระองค์ทรงเปรียบพวกเขาเป็นเช่นทพพิ ไม่อาจรู้รสแกงได้ ด้วยอาการที่พระองค์ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้ถึงเห็นจริง พระองค์จึงทรงตั้งอยู่ในฐานะของกัลยาณมิตรทั้ง ๗ ประการ คือ เป็นผู้น่ารัก น่าเคารพ น่ายกย่อง เป็นที่ปรึกษาที่ดีอดทนต่อถ้อยคำ พุดถ้อยคำลึกซึ้ง และไม่ชักนำใน

^{๑๒๙} พระมหาแหวนทอง ปญญาโคโม, พระวินัยปิฎก จุลวรรค , (กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๗-๒๘.

ทางไม่ดี

๔. การสอนตรงตามหลักเนื้อหาต่างๆ

พระพุทธเจ้าทรงทราบความพอเหมาะพอดีในตัวผู้ฟังและสิ่งแวดล้อมของเขาเป็นอย่างดี เนื้อหาที่ทรงสอนมีมากมาย แต่สามารถสรุปได้เป็นไตรสิกขา ๓ ประการ ได้แก่ ทรงเริ่มต้นแต่การสอน

เรื่องอริสัจสี่สิกขา หมายถึง การบริบูรณ์ด้วยกายวาจา และใจของผู้ฟัง จากนั้นทรงสอนให้เขาได้หักกลับ เข้าไปศึกษาเรื่องของจิตใจ คือ อริจิตตสิกขาซึ่งเป็นขั้นสูง และละเอียดซับซ้อนกว่าข้อแรก และท้ายสุดทรงสอนอริปัญญาสิกขา หมายถึง การศึกษาเรื่องของปัญญา เป็นหลักการขั้นสูงสุดแห่ง การศึกษาของพระองค์ เพราะตัวปัญญาเป็นสิ่งที่แก้ปัญหามากมาย อันเกิดจากราคะ โทสะ และโมหะ เสียได้ ดังนั้น หลักการนี้เป็นระบบปฏิบัติธรรมที่สมบูรณ์สามารถครอบคลุมเนื้อหาของมรรคแปดได้ ทุกข้อ

๕. การสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังทรงตามเห็นได้

จริง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมไม่ยากและไม่ง่ายจนเกินไป จนถึงขนาดว่าผู้ฟังไม่จำเป็นต้อง เสียเวลาตรึกตรองก็อาจทราบได้ พุทธวิธีสอนซึ่งยึดหลักการสอนระหว่างความยากเกินไป กับความ ง่ายเกินไปทรงยึดหลักทางสายกลาง โดยคำสอนส่วนมากมักเน้นให้ผู้ฟังใช้ปัญญาพิจารณาด้วยตนเอง

๖. การสอนอย่างรับรองผล พระพุทธเจ้า

ทรงสอนอย่างรับรองผลต่อผู้ฟังทุกครั้งที่ยังทรงสอนเพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้ฟังให้เกิด ศรัทธาปสาทะในตัวผู้สอนผู้เป็นครู ทั้งยังเป็นการเตือนให้ผู้ฟังได้เตรียมพร้อมที่จะฟังคำสอนของ พระองค์ หลักการสอนแบบนี้ที่ว่า เป็นพุทธานุยม พระองค์ทรงใช้ตั้งแต่เมื่อครั้งแรกที่เสด็จไปโปรด เหล่าปัญจวัคคีย์โดยพระองค์ทรงรับรองผลแห่งการสอนเสียก่อนก่อนที่จะทรงแสดงธรรม และทรง รับรองผลการสอนหลังจากที่ทรงแสดงธรรมแล้ว เพื่อที่จะย้าให้ผู้ฟังหมดความสงสัยในสิ่งที่ได้ยินได้ฟัง มาแล้ว

๗. การสอนในสิ่งที่มีความหมาย พระพุทธเจ้า

ทรงสอนในสิ่งที่มีความหมายต่อผู้ฟังทุกระดับขั้นไม่ทรงสอนในสิ่งที่ไร้ความหมายต่อผู้ฟัง เพราะประโยชน์จากความหมายแห่งธรรมที่ทรงสอนย่อมอำนวยผลต่อผู้ฟังได้อย่างเต็มที่ เนื่องจาก พระองค์ทรงทราบว่า มนุษย์ทุกคนจะพูดจะคิดหรือจะทำอะไร ก็ล้วนแต่จะแฝงไปด้วยความหมาย ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นการเป็นอยู่ การทำมาหาเลี้ยงชีพ การศึกษา เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ เพราะทรงมีลักษณะเป็นกาลวาที (พูดถูกกาลเวลา) สัจวาที (พูดเรื่องที่เป็นจริง) ภูตวาที (พูดในเรื่องที่มีอยู่จริง) อัตถวาที (พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์) ธรรมวาที (พูดในสิ่งที่เป็นธรรมะ) และวินยวาที (พูดในเรื่องที่เป็นวินัย)

๘. การสอนที่จำเป็นและเหมาะสมกับผู้ฟัง

พระพุทธเจ้าทรงนำเอาหลักธรรมต่างๆ มาสอนสาวก เฉพาะส่วนที่มีความจำเป็นและพอเหมาะพอดีกับฐานะของผู้ฟัง เพื่อจะให้เกิดผลดีต่อการสอนอย่างแท้จริง พระองค์ไม่ได้สอนผู้ฟังด้วยภูมิปัญญาที่พระองค์ได้ตรัสรู้มาทั้งหมด แต่ทรงหยิบยกเอาเฉพาะปัญญาส่วนที่ทรงเห็นว่าพอเหมาะพอดีต่อผู้ฟังมาสอน ซึ่งเป็นความสมดุลกันระหว่างสิ่งที่ให้กับผู้รับ จึงทำให้การสอนประสบผลดี โดยพระองค์ไม่ถือเอาความถูกต้องถูกใจของใครมาเป็นบรรทัดฐานในการแสดงธรรม ทรงถือเอาความเหมาะสมเป็นหลัก

หลักพื้นฐานในการสอนของพระพุทธเจ้า

๑. การคำนึงถึงความแตกต่างของผู้ฟัง

ก่อนที่จะลงมือสอนใครๆ พระพุทธเจ้ามักจะทรงทราบประวัติของเขามาก่อน แล้วจึงลงมือสอนเขาไปตามลำดับขั้นตอน เหมือนกับที่ได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีบุคคล ๔ จำพวกปรากฏอยู่ในโลก คือ อุคฆฏิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมแต่พอท่านยกหัวข้อธรรมขึ้นแสดง วิปจิตัญญู ผู้อาจรู้ธรรมต่อเมื่อท่านอธิบายความแห่งหัวข้อธรรมนั้นเนยยะ ผู้พอแนะนำได้ และปทปรมะ ผู้แนะนำได้ยากเหลือเกิน”^{๑๓๐} จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงทราบถึงความแตกต่างของผู้ฟัง จึงถือได้ว่าพระองค์สอนผู้ฟังโดยไม่ยากเย็น เพราะพระองค์ทรงทราบถึงความต้องการของผู้ฟังว่า ต้องสอนธรรมประเภทใดแล้วทรงแสดงธรรมประเภทนั้นต่อผู้ฟัง ให้เกิดผลแห่งการสอนไปในทางดี เปรียบดั่งนายแพทย์ผู้มีความสามารถชำนาญในการรักษาโรคต่างๆ ตรวจพบสมมติฐานของโรคนั้นๆ แล้วย่อมรักษาโรคนั้นๆ ให้หายได้ฉับไฉน พระพุทธเจ้าก็ฉับไฉน

๒. การปรับแนวการสอนให้เหมาะสมกับ

ผู้ฟัง พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธกิจข้อหนึ่งซึ่งมีความสำคัญยิ่ง นั่นคือ พระองค์จะใคร่ครวญดูผู้ฟังที่พระองค์จะเสด็จไปโปรดในเวลาใกล้รุ่งของทุกวันเมื่อทรงทราบชัดแล้ว พระองค์จึงจะดำเนินการสอนผู้นั้นต่อไป แต่ก่อนที่จะสอนทุกครั้ง พระองค์จะต้องทราบภูมิหลังแห่งความรู้ของผู้ฟังทั้งในด้านศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม ว่าเป็นอย่างไร และพระองค์ทรงปรับแนวการสอนให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เพราะผู้ฟังแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน พระองค์จึงต้องปรับแนวการสอนรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เข้ากับบุคคลและสถานการณ์ ซึ่งก็แล้วแต่กรณีไป ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงปรับแผนการสอนอยู่เสมอ จึงมีส่วนสำคัญในความสำเร็จในการสอนของพระองค์

๓. การคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟัง

พระพุทธเจ้าทรงถือเอาเรื่องความพร้อมของผู้ฟังเป็นเรื่องสำคัญ พระองค์ถือเอาความสุกอมหรือความแกรบแห่งญาณของผู้ฟังแต่ละบุคคล ก่อนที่จะลงมือสอนทุกครั้งว่า ในช่วงขณะนั้นจิตใจของเขาน้อมมาสู่การฟังหรือไม่ ธรรมะเรื่องอะไรจึงจะเหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้ฟังนั้นๆ

^{๑๓๐} แสง จันทรงาม, วิธีสอนของพระพุทธเจ้า, หน้า ๒๗.

จะเห็นได้ว่า การสอนจะได้ผลดีหรือไม่ ประการหนึ่งอยู่ที่ความพร้อมของผู้ฟัง พระองค์ทรงถือเอาความพร้อมของผู้ฟังเป็นส่วนประกอบสำคัญ ดังนั้นลักษณะที่ดีประการหนึ่งของครูผู้สอน ก็คือการคำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังทั้งทางร่างกาย และจิตใจ

๔. การให้ผู้ฟังได้มีโอกาสร่วมกิจกรรมการ

สอน พระพุทธเจ้าทรงสอนโดยการเปิดโอกาสให้ผู้ฟังได้ร่วมกิจกรรมการสอนด้วย โดยจะเห็นได้จากรูปแบบการสอบถามและตอบปัญหาต่างๆ ซึ่งพระองค์จะเป็นผู้ถามปัญหาในหัวข้อที่จะสอนนั้น แล้วเปิดโอกาสให้ผู้ฟังตอบปัญหานั้นตามลำดับ ซึ่งการสอนแบบนี้ดำเนินไปในรูปแบบที่ผู้ฟังกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง โดยให้มีการแสดงความคิดเห็นตอบโต้โดยเสรี

๕. การให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง

พระพุทธเจ้าทรงสอนผู้ฟังซึ่งมีการเรียนรู้ได้เชิงซ้ำกว่าคนทั่วไป ส่วนมากแล้วพระองค์มักสอนโดยการให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติในขณะนั้น เพื่อให้ผู้ฟังได้เกิดการเรียนรู้ เข้าใจจำได้แม่นยำ และได้ผลดียิ่งขึ้น

๖. การเอาใจใส่ต่อผู้ฟังเป็นรายบุคคล

พระพุทธเจ้าเป็นครูของโลก พระองค์สอนมนุษย์ทั้งหลายเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขอย่างไพบูรณ์ ทรงมุ่งสอนผู้ฟังเป็นรายๆ ไป แม้บางครั้งอาจมีผู้ฟังธรรมมากมาย แต่ก็ทรงแสดง หรือสอนในหัวข้อที่เหมาะสมกับผู้ฟังรายใดรายหนึ่งที่พระองค์มุ่งสอนอยู่เท่านั้น ส่วนผู้ฟังที่อยู่ในกลุ่มนั้นก็ย่อมได้ฟังเรื่องนั้นๆ ไปด้วย ซึ่งเขาอาจได้บรรลุธรรมด้วยก็ได้การสอนลักษณะนี้ พระองค์ทรงถือเป็นพุทธกิจที่สำคัญประการหนึ่ง ถ้าผู้ฟังรายใดที่พระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า เขาคือรายต่อไปที่พระองค์จะสอน แม้ว่าจะยากลำบากหรือไกลเพียงใด พระองค์ก็จะเสด็จไปสอนเขาให้ได้ การที่พระองค์ทรงเอาใจใส่ผู้ฟังเป็นรายๆ ไป ถือได้ว่าพระองค์สอนอย่างมีเป้าหมาย คือ มีขอบเขตจำกัดพอเหมาะพอดี ซึ่งน่าจะได้ผลดีกว่าการสอนที่ขาดจุดมุ่งหมายอย่างแน่นอน

๗. การให้โอกาสแก่ผู้ฟังผู้ด้อยโอกาสกว่า

คนอื่นๆ พระพุทธเจ้าไม่ทรงคำนึงถึงความเหนื่อยยากลำบากของพระองค์ในการที่จะเสด็จไปสอนผู้ฟังให้ละชั่ว ประพฤติดี ทรงให้โอกาสแก่ผู้ฟังคนเสมอกัน ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นคนดี ไม่สมประกอบ บุรุษผู้เป็นโรคสังคมรังเกียจ ภิกษุผู้เป็นไข้ใกล้มรณภาพ และแม้แต่จอมโจรผู้นำหาวดกลัวย่างองคุลีมาล แสดงให้เห็นว่าพระองค์ให้โอกาสแก่ผู้ฟังเพื่อจะได้รับการสอนจากพระองค์เสมอกัน บุคคลเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นผู้อาภัพที่อาจหาครูอาจารย์ผู้เป็นกัลยาณมิตรมาสอนไม่มากนัก เพราะครูสอนอาจไม่รู้อุปบายการสอนที่ผู้ฟังเหล่านั้นต้องการได้

วิธีสอนจริยธรรม

๑. การเริ่มต้นที่เหมาะสม

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการเริ่มต้นที่เหมาะสมแก่กรณี ทั้งนี้เพื่อเตรียมผู้ฟังให้พร้อมที่จะรับฟังการสอนของพระองค์ก่อนเสมอ การสอนที่ดีจะต้องมีการเริ่มต้นที่ดีด้วยเพราะการเริ่มต้นเป็น

จุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงความสนใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ พระพุทธเจ้ามีวิธีการเริ่มต้นที่น่าสนใจมาก โดยปกติพระองค์จะไม่ทรงเริ่มสอนด้วยการเข้าสู่เนื้อหาธรรมที่เลยเดียว แต่จะทรงเริ่มสนทนากับผู้ทรงพบหรือผู้มาเฝ้าด้วยเรื่องที่เขาเข้าใจดีหรือสนใจอยู่ จึงถือได้ว่าสาเหตุที่พระองค์ประสบความสำเร็จในการสอนก็เพราะไม่ทรงมองข้ามความแตกต่างของผู้ฟังแล้วทรงเลืกหาวิธีเริ่มต้นสอนในเรื่องที่ผู้ฟังรู้เป็นอย่างดีอยู่ก่อนแล้วพระองค์จึงค่อยชักนำเข้าสู่หลักธรรมในภายหลัง

๒. การสร้างบรรยากาศในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสร้างบรรยากาศในการสอนให้ปลอดโปร่ง ให้เกิดความเพลิดเพลิน ไม่ให้เกิดความตึงเครียด ไม่สร้างสถานการณ์ให้อึดอัด และทรงให้เกียรติแก่ผู้ฟังทุกคนเสมอกัน

๓. การสอนโดยมุ่งเนื้อหาแก่ผู้ฟัง

พระพุทธเจ้าประสงค์ทุกครั้งที่จะทรงสอนก็เพื่อที่จะให้ผู้ฟังให้เข้าใจถึงหลักเนื้อหาต่างๆ กล่าวคือ ตัวคำสอนซึ่งก็หมายถึงปัญญาเครื่องตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั่นเอง แม้บางครั้งจะมีผู้ฟังเข้ามาทูลถามถึงลัทธิต่างๆ ว่าผิดหรือถูก พระองค์จะไม่ทรงตัดสินเลยในขณะนั้น แต่จะถือโอกาสแสดงธรรมของพระองค์ให้เขาฟัง แล้วให้ผู้ฟังนั้นๆ กลับไปตัดสินใจเอาว่า ลัทธิต่างๆ อันไหนผิดอันไหนถูกพระองค์ทรงสอนโดยมุ่งเอาเนื้อหาเป็นหลักและมุ่งให้เกิดประโยชน์ต่อตัวผู้ฟัง เป็นที่ตั้ง แม้จะมีผู้ถามปัญหาต่างๆ ซึ่งเป็นปัญหาที่พระองค์เห็นว่ามีความสาระหรือไม่ แต่พระองค์จะทรงขอร้องให้พักปัญหานั้นๆ ไว้ก่อน แล้วตรัสให้ผู้ฟังหันเหความสนใจมาสู่การสอนของพระองค์เสียก่อน แล้วค่อยให้ผู้ฟังประมวลเอาความรู้ที่ได้จากการสอนของพระองค์ไปตัดสินปัญหานั้นว่าผิดหรือถูกต่อไป

๔. การสอนโดยเคารพ

พระพุทธเจ้าทรงสอนสาวกด้วยความเคารพ^{๑๓๑} คือ พระองค์ทรงสอนด้วยการเอาพระทัยใส่ในการสอนทุกครั้ง ด้วยทรงระลึกอยู่เสมอว่า สิ่งที่พระองค์กำลังสอนอยู่นั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อผู้ฟัง ไม่ทรงมองว่าผู้ฟังเป็นผู้ต่ำต้อย หรือโง่เขลา และทรงถือว่างานคือ การสอนเป็นงานสำคัญ หาใช่ว่าสอนสักแต่ว่าสอนเท่านั้น ด้วยเหตุที่พระองค์ซึ่งผู้เป็นครูสอนทรงมีความเคารพในธรรมอยู่ก่อนแล้ว ย่อมอำนวยความสะดวกต่อผู้ฟังเป็นอย่างมาก เพราะผู้ฟังย่อมได้ฟังสิ่งอันเป็นแก่นสารจากพระองค์ผู้เคารพในธรรมโดยตรง

๕. การสอนด้วยอาการสุภาพ พระพุทธเจ้า

ทรงสอนด้วยอาการอันสุภาพ นุ่มนวล สละสลวยต่อผู้ฟังเสมอกันหมด เพราะพระองค์มีพระทัยอันไม่ระคนกับกิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งทางพระวรกายพระวาจา และพระทัย โดยพระองค์ทรงมีพระดำรัสนุ่มนวลชวนให้ผู้ฟังอยากติดตามอยู่เสมอ ไม่หยาบคายหรือกระด้างต่อผู้ฟัง ด้วยเหตุที่

^{๑๓๑} วติน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬารามราชวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๕๖.

พระองค์ทรงมีพระอาการสุภาพนี้เอง จึงทำให้บรรดาผู้ฟังยอมรับฟังโอวาทที่ตรัสสอนอย่างไม่รู้สึกรู้สึกเบื่อหน่าย

๖. การสอนอย่างละมุนละม่อม พระพุทธเจ้า

ทรงสอนอย่างละมุนละม่อมต่อผู้ฟัง ส่วนมากแล้วพระองค์จะใช้วิธีนี้กับผู้ฟังที่มีความหวาดกลัว หรือเกิดความสังเวชสลดหดหู่ใจเป็นอย่างมาก รวมทั้งผู้ฟังผู้มีจิตใจไม่สงบ ผู้มีใจกำลังเร่าร้อนหรือทุกข์หนักเพื่อให้เขาเกิดความสบายใจหรือจิตใจสงบลงมาเสียก่อนแล้วค่อยถืโอกาสแสดงธรรมต่อผู้ฟังนั้นถ้าพระองค์ทรงสอนเขาในขณะที่ใจเขากำลังหุนหันพลันแล่นแล้วไซ้ ผลอันเลิศอันเกิดจากการฟังก็คงไม่เกิดขึ้น แต่อาศัยการสอนอย่างละมุนละม่อมนี้เองเข้าช่วยจึงทำให้เกิดผลดีทุกครั้งไป

๗. การสอนด้วยวิธีรุนแรง พระพุทธเจ้าทรง

สอนด้วยวิธีรุนแรง^{๑๓๒} ที่พระองค์ทรงเลือกสอนวิธีนี้ก็เพื่อให้เข้ากับอุปนิสัยความต้องการของผู้ฟังผู้ชอบความรุนแรงเป็นที่ตั้ง ดุจนายช่างเหล็กมักจะตีเหล็กในขณะที่เหล็กกำลังร้อน พระองค์ทรงใช้วิธีสอนด้วยพระวาจาที่รุนแรง เพื่อกระตุ้นให้ผู้ฟังเกิดความสำนึกในสิ่งที่พระองค์กำลังสอนอยู่นั้น โดยเฉพาะผู้ฟังประเภทที่มีอุปนิสัยไม่สงบเสถียร

๘. การสอนอย่างขอร้องวิงวอน พระพุทธเจ้า

ทรงสอนอย่างขอร้องวิงวอนต่อผู้ฟัง ด้วยทรงมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจกับตัวของผู้ฟังนั่นเอง ซึ่งส่วนมากแล้วพระองค์จะสอนสำหรับผู้ฟังผู้มีจิตใจสูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง อย่างผู้ฟังที่เป็นพระภิกษุผู้ซึ่งมีความประพฤติปฏิบัติดีกว่าคนทั่วไปอยู่แล้วพระองค์ทรงสอนโดยการวิงวอนขอร้อง เราจะได้สังเกตได้จากพระพุทธรูปที่ตรัสสอน ซึ่งมักจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “ขอจง”...และคำลงท้ายมักมีคำว่า “เถิด” เสมอไป

การสอนของพระพุทธเจ้า

๑. การสอนแบบธรรมสากัจฉา พระพุทธเจ้าทรงสอนแบบธรรมสากัจฉา หรือแบบสนทนาบ่อยครั้งมากพอๆ กับการสอนวิธีอื่นๆ โดยอาศัยการสนทนากันในเรื่องราวที่ผู้ฟังกำลังอยู่ในขณะนั้นแล้วค่อยทรงชักนำเข้าสู่การสนทนาธรรมขั้นลึกซึ้งไปตามลำดับ

๒. การสอนแบบบรรยาย ส่วนมากพระพุทธเจ้า

ทรงสอนแบบบรรยายในที่มีการประชุมใหญ่ๆ หรือเป็นการแสดงธรรมอบรมประจำวัน เพื่อเป็นการปูพื้นฐานความรู้ความเข้าใจให้แก่ผู้ฟัง ซึ่งอาจเป็นผู้มีการศึกษาอบรมมาดีแล้ว หรือมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว เพื่อให้เกิดความชำนาญในเนื้อหานั้นๆ ให้อย่างขึ้น นับได้ว่าเป็นคนประเภทเดียวกันและระดับใกล้เคียงกันพอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้ ลักษณะพิเศษของพุทธ

^{๑๓๒} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ), พระธรรมวินัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๔๐.

วิธีการสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์ว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุมนั้น แต่ละคนรู้สึกว่ พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของ พระพุทธเจ้า

๓. การสอนแบบตอบปัญหา พระพุทธเจ้า

ทรงใช้วิธีสอนแบบตอบปัญหาบ่อยครั้งที่สุด และน่าจะได้ผลดีที่สุด วิธีตอบปัญหาของ พระพุทธเจ้านั้นมีหลายแบบ คือ ตอบปัญหาที่ควรตอบในทันที ตอบปัญหาที่ฟังตอบอย่างมีเงื่อนไข ตอบปัญหาที่ทรงย้อนถามก่อนตอบ ไม่ทรงตอบปัญหาเลย ตอบเท่าที่เห็นสมควรจะตอบ ไม่ทรงตอบ ปัญหาที่ให้ร้ายส่วนบุคคล และตอบปัญหาแบบยืนยันไปข้างเดียว

๔. การสอนแบบวางกฎข้อบังคับ พระพุทธเจ้า

ทรงสอนแบบวางกฎข้อบังคับนี้ก็ต่อเมื่อพระภิกษุกระทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นปฐมเหตุ แล้วก่อให้เกิดการเล้าถ้อยกันขึ้นในระหว่างพวกภิกษุด้วยกันหรือพวกฆราวาส พร้อมกันนั้นก็มีการ กราบทูลให้พระองค์ทราบ หลังจากนั้นพระองค์จะตรัสเรียกประชุมสงฆ์สอบถามภิกษุผู้กระทำความผิดแล้ว

ภิกษุยอมรับว่าได้กระทำความผิดจริง พระองค์ทรงติเตียนพร้อมกับทรงสอนให้ภิกษุรูปนั้นพึงระวังสำรวม อย่าได้ทำผิดอีกเพราะมันอาจนำความเสียหายมาสู่หมู่คณะได้ ทรงแสดงธรรมกถาที่ทรงเห็นว่า เหมาะสมกับเรื่องนั้นๆ แล้วทรงประกาศในท่ามกลางสงฆ์ให้ทราบโดยทั่วกัน โดยทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อเป็นข้อบังคับให้ภิกษุยึดเอาเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติระยะยาว เพื่อความไพบุลย์แห่ง การประพฤติปฏิบัติพรหมจรรย์ต่อไป

๕. การสอนโดยการใช้อุปกรณ์ประกอบการ

สอน พระพุทธเจ้าทรงใช้อุปกรณ์ต่างๆ ในการสอนโดยอุปกรณ์ที่พระองค์ใช้ในครั้งพุทธกาล นั้น ย่อมมีความแตกต่างกันออกไป ซึ่งก็คงแล้วแต่เหตุการณ์จะเหมาะสม จะเห็นได้ว่า อุปกรณ์ที่ทรง ใช้เป็นวัตถุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือ เครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ อย่างทรงใช้อุปกรณ์จากเรื่องจริงประกอบการสอน ทรงเอากองไฟใหญ่เป็นอุปกรณ์ ทรงใช้วัสดุที่มีอยู่ในพื้นที่มาเป็นอุปกรณ์

๖. การสอนแบบถามปัญหากับผู้ฟัง

พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยการถามปัญหากับผู้ฟังโดยตรง ซึ่งมี 2 ลักษณะ คือ ทรงถามด้วย มุ่งให้ผู้ฟังตอบปัญหาเอง และทรงถามปัญหาโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะตอบเอง

เทคนิคการสอน

๑. การยกเอานิทานต่างๆ มาเป็นอุทาหรณ์

พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยการยกเอานิทานหรือเรื่องราวต่างๆ มาเป็นส่วนประกอบ ซึ่ง เรื่องราวเหล่านั้นอาจไม่ได้เกี่ยวข้องกับพระองค์หรือผู้ฟังก็ได้ทั้งยังอาจเป็นนิทานหรือเรื่องราวที่ผู้ฟังรู้ กันดีอยู่ก่อนแล้วก็ได้ ดังนั้น การยกเอานิทาน เพื่อให้ผู้ฟังเห็นภาพต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. การใช้อุปมาอุปมัยในการสอน พระพุทธเจ้า

ทรงสอนด้วยการใช้อุปมาอุปมัยก็ต่อเมื่อพระองค์ได้ทรงสอนถึงอรรถธรรมต่างๆ แก่ผู้ฟัง เพื่อจะได้ให้ผู้ฟังรู้และเข้าใจในสิ่งที่ทรงสอนนั้นๆ ให้ยิ่งขึ้นไปถึงที่พระองค์ได้ยกมาเป็นข้ออุปมาอุปมัยนั้น ส่วนมากแล้วมักจะเป็นสิ่งที่ผู้ฟังรู้ดีอยู่แล้ว กล่าวคือเป็นการยกสิ่งที่เป็นนามธรรมทำให้คนสามารถเข้าใจได้ในรูปธรรม หรือแม้เปรียบเทียบเรื่องที่เป็นรูปธรรมด้วยข้ออุปมาแบบรูปธรรม ก็ช่วยให้เนื้อหา

หนักแน่นขึ้นซึ่งมักมีคำว่า ฉันไดฉนนัน เสมอ

๓. การลงมือทำเป็นตัวอย่าง พระพุทธเจ้า

ทรงสอนด้วยการลงมือปฏิบัติให้เห็น ซึ่งเป็นวิธีสอนที่ดีที่สุดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะในทางจริยธรรม คือการทำให้เป็นตัวอย่างเป็นการสอนแบบไม่ต้องกล่าวสอน เป็นทำนองการสาธิตให้ดู แต่ที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำนั้น เป็นไปในรูปแบบที่ทรงเป็นผู้นำที่ดีการสอนโดยทำให้เป็นตัวอย่าง ก็คือพระจริยวัตรอันดีงามที่เป็นอยู่โดยปกตินั่นเอง

๔. การใช้ภาษาเล่นคำต่างๆ พระพุทธเจ้า

ทรงใช้อุสสาสนีปาฏิหาริย์สอนบ่อยครั้งและอาจถือได้ว่าเป็นวิธีที่ดีที่พระองค์ใช้สอนมากที่สุด อีกวิธีหนึ่งซึ่งพระองค์จะต้องใช้ความสามารถทางด้านภาษาและปฏิภาณเป็นอย่างมาก โดยการเล่นภาษาและเล่นคำเป็นเรื่องของความสามารถในการใช้ภาษาผสมกับปฏิภาณ จะเห็นได้จาก เมื่อมีผู้ใดทูลถามปัญหาเป็นคำร้อยกรอง พระองค์ก็ทรงตอบเป็นร้อยกรองไปทันทีทำนองกลอนสด บางทีเขาทูลหรือกล่าวข้อความโดยใช้คำที่มีความหมายไปในทางไม่ดีไม่งาม พระองค์ก็ตรัสตอบไปด้วยคำพูดเดียวกันนั่นเอง แต่เป็นคำพูดในความหมายที่ต่างออกไป คือเป็นฝ่ายดีงาม คำสนทนาโต้ตอบแบบนี้มีอยู่เสมอแต่ในภาษาเดิมแปลออกสู่ภาษาอื่นย่อมเสียรสเสียความหมาย และทรงเล่นภาษาต่างๆ คือ ทรงกลับภาษาร้ายกลายเป็นดี ทรงใช้ภาษาเพื่อมนุษย์-สัมพันธที่ดี ทรงใช้ภาษาที่เข้าใจได้ง่าย ทรงใช้ภาษาและความหมายของผู้ฟังเป็นหลัก ทรงผสมผสานเนื้อหาที่พระองค์ทรงสอนเข้ากับเรื่องราวของผู้ฟังและทรงสอนโดยวิธีให้ความหมายใหม่แก่ถ้อยคำที่ผู้ฟังคุ้นเคยอยู่แล้ว

๕. การเลือกสรรผู้ที่จะสอน พระพุทธเจ้า

ทรงเลือกบุคคลที่จะสอนตามแต่ความเหมาะสม ซึ่งแต่ละคนนั้นมีวิธีสอนไม่เหมือนกัน บางทีพระองค์ทรงใช้ญาณพิเศษพิจารณาตรวจดูพื้นฐานจิตใจของผู้ฟังก่อนลงมือสอน กล่าวคือ ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ หมายความว่า ผู้ที่พระองค์จะเสด็จไปแสดงธรรมโปรดเกือบจะกล่าวได้ว่าแทบทุกครั้งที่พระองค์ทรงกระทำเช่นนี้ อาจเป็นเพราะว่าพระองค์ทรงมุ่งสอนให้เกิดผลดีอย่างแท้จริง และทำให้พระองค์วางแผนการสอนได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ อีกทั้งทรงเลือกสอนตามจริตของผู้ฟัง หรือความเคยชินของแต่ละบุคคลโดยเฉพาะความชอบใจความถูกใจของแต่ละบุคคลเป็นที่ตั้ง กล่าวคือ ราคจริต โทสจริต โมหะจริต วิทกจริต สัทธาจริตและพุทธจริต และทรงสอนตามภูมิปัญญาและภูมิหลังของผู้ฟัง ในกรณีที่ผู้ฟังเป็นคนมีสติปัญญาดีซึ่งเป็นผู้สามารถจะรับรู้ธรรมขั้นสูงๆ ได้แล้วพระองค์จะ

ทรงแสดงธรรมชั้นสูงเลย และมักจะได้ผลดีเสมอ แต่หากผู้ฟังเป็นผู้มีปัญหาบ่อย พระองค์ก็ทรงสอนแบบค่อยเป็นค่อยไปเพื่อให้ผู้ฟังได้ปรับตัวในการเรียนรู้

๖. การใช้ความยืดหยุ่นในการสอน

พระพุทธเจ้าทรงสอนผู้ฟังโดยไม่คำนึงถึงเรื่องการยึดติดในเกียรติยศชื่อเสียงเลย ทรงตัดความมีเกียรติยศชื่อเสียงและลดละทิฐิลงให้มากที่สุดทรงมุ่งหวังความสำเร็จแห่งการสอนเพียงอย่างเดียว โดยไม่กลัวเสียพระเกียรติยศ ไม่ทรงกลัวที่จะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้พ่ายแพ้ ทรงให้การยอมรับและยกย่องเมื่อผู้ฟังมีความสามารถดี บางคราวสมควรชมก็ทรงชม และผ่อนผันตามบ้าง

๗. การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า พระพุทธเจ้า^{๑๓๓}

ในฐานะที่เป็นครูสอนย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องประสบปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า แต่พระองค์ก็ทรงแก้ปัญหาเหล่านั้นด้วยปฏิภาณไหวพริบที่ประกอบด้วยหลักการและวิธีการ รวมทั้งอุบายวิธีต่างๆ ตามความเหมาะสมมาใช้เป็นครั้งคราวไป

๘. การให้รางวัลและการลงโทษ พระพุทธเจ้า

ทรงเป็นผู้สอนทั้งเทวดาและมวลมนุษย์ด้วยอาศัยพระกรุณาคุณเป็นที่ตั้ง เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ในการสอนแต่ละครั้ง การให้รางวัลและการลงโทษต่อผู้ที่ทำดีและทำไม่ดี ก็เป็นวิธีสอนอย่างหนึ่งที่พระองค์นำมาใช้^{๑๓๔} การที่ทรงประทานรางวัลให้แก่ผู้ฟังที่สมควรได้รับรางวัลเพื่อเป็นการชี้ให้เห็นว่า เขาทำได้ดีควรที่ผู้อื่นจะยึดถือเป็นแบบอย่าง และอีกอย่างหนึ่งก็เพื่อที่จะส่งเสริมผู้ทำความดีอยู่แล้วให้ทำดียิ่งๆ ขึ้นไป จะเห็นได้จากทรงมอบตำแหน่งเอตทัคคะ คือ ตำแหน่งที่เป็นเลิศในแต่ละทางให้แก่เหล่าสาวก อีกอย่างทรงลงโทษผู้ฟังในรูปแบบต่างๆ โดยใช้หลักวินัยบัญญัติ เมื่อผู้ใดล่วงละเมิดก็เป็นอันกระทำความผิด ต้องไถ่ถอนความผิดของตน ซึ่งเรียกว่า ปรับอาบัติ^{๑๓๕}

สรุปความว่า วิธีใช้นุสสนิปาฎิหาริย์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ ๔ ประเด็นคือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงสอนด้วยเนื้อหาที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ฟัง โดยทรงนำเอาเนื้อหาต่างๆ มาสอน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจแก่ผู้ฟังทรงมีการเริ่มต้นจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปสู่สิ่งที่เห็นได้ยาก หรือสอนจากรูปธรรมไปหานามธรรม สอนลุ่มลึกไปตามลำดับ สอนให้ผู้ฟังรู้ยิ่งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น สอนตรงตามเนื้อหาต่างๆ สอนมีเหตุมีผล สอนเฉพาะในสิ่งที่จำเป็นและเหมาะสมกับผู้ฟัง

^{๑๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๑๓๔} พระมหาแหวนทอง ปุณฺณาคโม, วิธีการสอนของพระพุทธเจ้าตามที่ปรากฏในพระสูตรและพระวินัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๗๖.

^{๑๓๕} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อัมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า ๑๒๓.

สอนในสิ่งที่เป็นประโยชน์ สอนอย่างรับรองผลและสอนครบตามหลักคำสอนของศาสนา ๙ ประการ ๒. พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนที่เหมาะสมกับแต่ละคน โดยทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ทรงปรับรูปแบบการสอนอยู่เสมอ คำนึงถึงความพร้อมของผู้ฟังเป็นเกณฑ์ เปิดโอกาสให้ผู้ฟังแสดงความคิดเห็นได้อย่างเสรี พร้อมกับแนะนำให้ผู้ฟังลงมือปฏิบัติธรรมด้วยตัวของเขาเอง ให้ความสนใจต่อผู้ฟังเป็นรายๆ ไปและทรงเปิดโอกาสให้แก่ผู้ฟังที่ด้อยโอกาสและทุพพลภาพ ๓. พระพุทธเจ้าทรงมีลีลาการสอนที่เหมาะสมกับสถานการณ์และสภาพแวดล้อม โดยพระองค์ทรงรู้จักการเริ่มต้นในการสอน การสร้างบรรยากาศในการสอน สอนมุ่งไปสู่หลักเนื้อหา สอนโดยเคารพสอนโดยอาการอันสุภาพ สอนด้วยความละมุนละม่อม สอนด้วยวิธีการที่รุนแรง และสอนอย่างประนีประนอมข้อร้อง ๔. พระพุทธเจ้าทรงใช้กุศโลบายที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการสอนแต่ละครั้ง

๒.๔.๒ วิธีใช้หลักอนุศาสน์ปาฏิหาริย์

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในยุคสมัยพุทธกาลมุ่งประโยชน์ มุ่งอนุเคราะห์ มุ่งความสงบแก่ชาวโลก ผู้วิจัยสังเกตได้จากการใช้หลักปฏิบัติเป็นไปเพื่อนิพพานและการประกาศพระพุทธศาสนาเป็นไปแบบเชิงรุกส่วนวิธีการของพระพุทธเจ้าได้เริ่มขึ้นที่หลักสัมมาทิฐิ ด้วยเหตุ ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาถึงรูปแบบวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า โดยสรุปเป็นภาพรวมได้ ๑๐ วิธีคือ

๑. วิธีการเข้าหาผู้นำทางศาสนา การเมืองและทางเศรษฐกิจ ภายหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ออกประกาศพระพุทธศาสนาโดยเริ่มต้นที่ผู้นำ ศาสนาด้วยการเสด็จไปโปรดพราหมณ์ปัญจวัคคีย์ ผู้คงแก่เรียนมีจิตใจที่มุ่งมั่น เติบโตด้วยความปรารถนาว่าจักได้บรรลุธรรมตามพระพุทธองค์ จนกระทั่งประสบ ผลสำเร็จ หลังจากนั้นเสด็จไปโปรดชฎิล ๓^{๑๓๖} ฟีน้องซึ่งมีบริวาร ๑,๐๐๐ คน โดยชฎิล ๓ ฟีน้องนี้เป็นเจ้าลัทธิใหญ่ที่นิยมการบูชาไฟและเป็นที่เคารพนับถือของพระ เจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวแคว้นมคธเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอาทิตตปริยาสูตรและแสดง ปาฏิหาริย์เพื่อให้ชฎิล กลุ่มนี้เข้ามานับถือพระพุทธศาสนาจนประสบความสำเร็จได้บรรลุธรรมและอุปสมบท เป็นภิกษุทั้งหมดต่อจากนั้นพระองค์เสด็จไปหาผู้นำทางการเมือง คือพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็น พระราชาแห่งแคว้นมคธและข้าทาสบริวารพระเจ้าพิมพิ สารและข้าราชการบริวารพอเห็นว่าชฎิลสามฟีน้องที่ตนนับถือได้ประกาศตนเป็นสาวก ของพระองค์แล้วก็คลายทิฐิมานะและน้อมใจฟังพระ ธรรมเทศนาด้วยความเคารพ ในที่สุดก็ได้ดวงตาเห็นธรรมและหันมานับถือพระพุทธศาสนา ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายวัดเวฬุวันแด่พระสงฆ์โดยมีพระพุทธองค์ทรงเป็น ประมุขนอกจากนี้พระองค์ยัง ทรงแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนเหล่าผู้นำทางเศรษฐกิจซึ่งเป็น บุคคลที่มีอิทธิพลต่อสังคมและประเทศชาติด้วยพระองค์เอง ผู้นำทางเศรษฐกิจที่พระองค์เสด็จไปโปรดคือ ยสกุลบุตรพร้อมบิดา มารดา ภรรยาและมิตรสหายรวม ๕๔ คน^{๑๓๗} วิธีการเผยแผ่ธรรมะโดยการเข้าหาหัวหน้าผู้เป็นผู้นำ

^{๑๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓/๔๔-๔๕.

^{๑๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๑/๒๗.

ทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจเช่นนี้นับเป็นวิธีการที่มีความชาญฉลาดและแยบยลใน ตัวอย่างมาก เหมือนกับยิงปืนนัดเดียวได้นกทั้งฝูง เพราะคนเหล่านี้ต่างมีบทบาทและอิทธิพลต่อสังคมอย่างยิ่งทั้ง เป็นผู้ที่มิพวก พ้องและบริวารมาก เมื่อคนเหล่านี้นับถือศาสนาใด ผู้คนในสังคมนั้นก็มักจะหันมานับ ถูตามไปด้วย จะเห็นได้ว่าในช่วงแรกของการเผยแพร่ธรรมะนั้นพระองค์ทรงใช้วิธีการนี้มาโดย ตลอด ทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักมีประชาชนให้ความเลื่อมใสศรัทธาเข้ามานับถือ อย่างมากมายนับได้ ว่าเป็นพระปรีชาสามารถของพระพุทธองค์และพระสาวกทั้งหลาย ด้วย ผู้นำศาสนานั้นบางทีอาจจะมี ความสำคัญหรือทรงอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชน มากกว่านักปกครอง เพราะนักปกครองมัก ควบคุมประชาชนด้วยอาวุธหรือด้วยอำนาจ ส่วนผู้นำทางศาสนานั้นควบคุมประชาชนด้วยธรรมะ

๒. วิธีการปฏิบัติหลักคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของลัทธิศาสนาดั้งเดิม พระพุทธเจ้าทรงปฏิวัติทางสังคมชนชั้นที่ชาวชมพูทวีปยึดถือมานาน เช่น ศาสนาพราหมณ์มี ข้อบัญญัติทางสังคมหลายด้าน เช่น เรื่องวรรณะ ที่กำหนดให้แต่ละวรรณะมีความแตกต่างกันอย่าง เด่นชัด มีการกำหนดให้แต่ละวรรณะยึดถือและปฏิบัติอยู่ในวรรณะของตนเองมิให้สมาคมกับ วรรณะ อื่นๆ โดยเฉพาะวรรณะศูทรที่ไม่สามารถมีสิทธิ์ในสังคม กำหนดให้วรรณะพราหมณ์เป็นวรรณะ ประเสริฐสูงสุด อันถือได้ว่าเป็นการลิดรอนสิทธิ์ของวรรณะอื่นๆ พระองค์ตรัสปฏิเสธแนวคิดดังกล่าว อย่างสิ้นเชิง และทรงสอนว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติตระกูลก็หาไม่หรือไม่เป็นพราหมณ์ เพราะ ชาติตระกูลก็หาไม่บุคคลเป็นพราหมณ์ก็เพราะกรรมหรือไม่เป็นพราหมณ์ก็ เพราะกรรมหมายความว่า คนดี หรือชั่วมิใช่ชาติตระกูล แต่ขึ้นอยู่กับกรกระทำของผู้นั้น หากทำดีก็เป็นคนดี และหากทำชั่วก็ เป็นคนชั่วนอกจากนั้นพระองค์ยังทรงปฏิเสธทางสุดโต่ง ๒ ทาง^{๑๓๘} คือ กามสุขัลลิกานุโยค คือการ หมกมุ่นในกามสุข กับอัตตกิลมณานุโยค คือการทรมานตนเอง พระองค์ทรงเคยปฏิบัติเช่นนั้นมาก่อน แล้วทรงยืนยันว่าเป็นหนทางที่ผิดไม่ใช่ หนทางที่จะนำสัตว์โลกไปสู่ทางบรรลุดรรรมได้ ทรงแนะนำให้ ดำเนินในทางสายกลางอันได้แก่มัรรคมีองค์ ๘ หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นทางปฏิบัติที่ไม่เข้มงวดและ ไม่หละหลวมเกินไปทรงถือว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด

๓. วิธีการปฏิรูปพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาท่ามกลางกระแสวัฒนธรรมและลัทธิต่างๆ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์จึงทำให้พระพุทธเจ้าต้องมีความเกี่ยวข้องกับถ้อยคำทาง ศาสนา ด้วยมี ความมุ่งมั่นที่จะประกาศพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคงอย่างรวดเร็ว จึงไม่ทรงหักล้างคำสอนหรือ ถ้อยคำของศาสนาอื่นอย่างทันที แต่พยายามให้กลมกลืนกันไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นการเปลี่ยนแปลง ไปอย่างไม่รู้ตัวหรือบางทีก็ใช้วิธีการโอนอ่อนผ่อนตาม คำสอนใดถูกต้องดั่งามพระองค์ก็ทรงรับรองว่า ถูกต้องดั่งามเป็นของสากลโดย ธรรมชาติ คำสอนของศาสนาพราหมณ์มีอยู่อย่างไร พระองค์ไม่ทรง หักล้าง แต่จะทรงปฏิรูปใหม่นำมาใช้ในทางพระพุทธศาสนาเช่น คำว่า พรหม ทางศาสนาพราหมณ์ หมายถึง ผู้สร้างโลก แต่พระองค์ทรงเอามาใช้ในความหมายใหม่ หมายถึงมารดาบิดา^{๑๓๙} คำสอนใดที่ มีความขัดแย้งกับพุทธศาสนาทรงชี้แจงแถลงให้เห็นว่าการปฏิบัติเช่น นั้นไม่ใช่แก่นสารพร้อมทั้งแนะ

^{๑๓๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒/๒.

^{๑๓๙} มงคล (บาลี) ๑/๒๖๙.

นาแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องให้ เช่น การบูชาโย ในคำสอนเดิม หมายถึงการฆ่าสัตว์บูชาโยแต่ พระองค์ทรงสอนในความหมายใหม่ หมายถึงการบูชามารดาบิดา สมณพราหมณ์ เป็นต้น

๔. วิธีการเสนอหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

วิธีการนี้เป็นวิธีที่สืบเนื่องมาจากวิธีการดังกล่าวแล้วข้างต้นนั้น กล่าวคือ เมื่อทรงอธิบาย ชี้แจงถึงส่วนดีส่วนบกพร่องของศาสนาพราหมณ์แล้ว ได้เสนอหลักการใหม่ที่เป็นหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาแล้วนั้น ขึ้นแทนที่และเผยแผ่หลักคำ สอนที่เป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแก่ ประชาชนเพื่อให้เข้าใจถึงธรรมชาติแท้ จริยของมนุษย์และสรรพสิ่ง หลักธรรมที่เป็นแก่นแท้ของ พระพุทธศาสนา ได้แก่ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์^{๑๔๐} คือความเป็นของไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความเป็นของไม่ใช่ตัวตน ความไม่คงที่แน่นอนของสรรพสิ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปตามเหตุปัจจัย ที่ อาศัยกันเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาที่ผ่านไป และหลักอริยสัจ ๔ ถือได้ว่าเป็นหลักหัวใจ สำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สำคัญครอบคลุมคำสอนทั้งหมดในพระพุทธศาสนา กุศล ธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนารวมอยู่ในอริยสัจทั้งสิ้น พระพุทธองค์ทรงบรรจุธรรมที่ด้วยหลักธรรม ข้อนี้ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้น และดับไปอย่างมีเหตุปัจจัย เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงนำมา แสดงเพื่อโปรดสัตว์มากที่สุด

๕. วิธีการปฏิบัติเชิงรุก หรือเยี่ยมเยียนตามบ้าน เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ตลอดการเผยแผ่ธรรมะ ทรงแผ่ข่ายคือพระญาณของพระองค์เพื่อสำรวจดูเวไนยสัตว์ที่มีอุปนิสัยแก่กล้า พอที่จะ บรรลุธรรมแล้วเสด็จไปเทศนาโปรดถึงบ้าน อันเป็นพระกรณียกิจประจำวันของพระองค์อีกประการ หนึ่งด้วยเช่นกัน ผู้ที่ได้รับการเทศนาโปรดเช่นนี้มักจะได้บรรลุธรรมอยู่เสมอ เรียกว่าพุทธกิจ ๕^{๑๔๑} ประการของพระพุทธเจ้า ได้แก่เวลาเช้าเสด็จบิณฑบาต เวลาสายทรงแสดงธรรม เวลาบ่ายประทาน โอวาท กลางคืนตอบปัญหาเทวดา และเวลาจนสว่างตรวดดูสรรพสัตว์ผู้ที่สมควรและยังไม่สมควร ตรัสรู้

๖. วิธีการบริการชุมชน วิธีการนี้เป็นการเผยแผ่เชิงรุกซึ่งได้ผลมากที่สุดอีกวิธีหนึ่ง พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายจะเข้าไปมีส่วนร่วมในสังคมอยู่เนืองๆ เพื่อให้เกิดความคุ้นเคย และความเข้าใจอันดีระหว่างชาวบ้านและพระสงฆ์ เช่นการเข้าไปสงเคราะห์ประชาชนในกฎทันต สสูตร^{๑๔๒} พระองค์ได้ทรงเข้าไปช่วยเหลือ ชาวบ้านโดยวิธีแก้ปัญหามาตรับโดยการจัดระบบเศรษฐกิจให้ ประชาชนอยู่ดีกินดีมีความสุข ในสังคม

๗. วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่างๆ เป็นวิธีการเผยแผ่ที่ใช้ความสามารถพิเศษเข้ามาช่วยโดยมี จุดประสงค์เพื่อปราบ ปราบคนที่แสดงอาการกระด้างกระเดื่องไม่ยอมรับนับถือหรือยากดองดีให้สิ้น พยศ การแสดงปาฏิหาริย์นี้ไม่นิยมใช้นักเพราะทรงเล็งเห็นว่าการแสดงฤทธิ์นั้นมี ทั้งแง่ดีและไม่ดีใน

^{๑๔๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) , พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัยหน้า, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๔.

^{๑๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘-๒๙.

^{๑๔๒} ที.สี. (ไทย) ๙ / ๓๒๓-๓๕๘ / ๑๒๕.

ตัวเอง คือผู้ที่มีศรัทธาเลื่อมใสก็ยิ่งยกย่องส่งเสริมมากขึ้น ส่วนผู้ที่ไม่เลื่อมใสอาจจะดูหมิ่นว่าการแสดง ปาฏิหาริย์แบบนี้ไม่เห็นแปลกอะไรเพราะคนที่เรียนวิชา “คัมภีร์”^{๑๔๓} ก็ สามารถทำได้เช่นเดียวกัน และตรัสว่า “เราเล็งเห็นโทษในอิทธิปาฏิหาริย์อย่างนี้” จึงอิตอัฏฐะอาเกลียดการแสดง อิทธิปาฏิหาริย์”^{๑๔๔} แต่วิธีการที่ทรงโปรดและใช้อยู่เสมอคือ อนุสาสนีปาฏิหาริย์คือการสอนอย่าง ธรรมดา อธิบาย ชี้แจงโต้ตอบกันไปมาโดยไม่ต้องมีการใช้ฤทธิ์เดชเข้ามาช่วย เป็นวิธีที่ทำให้คนเข้าถึง สัจธรรมได้ตามพุทธประสงค์และมีความมั่นคงยืนยาวมา ถึงปัจจุบัน

๘. วิธีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่น

เป็นวิธี การปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมท้องถิ่นเพื่อเป็นการเผยแผ่ให้ง่ายมากขึ้นทา ให้ผู้ฟัง เกิดความรู้สึกว่าผู้เผยแผ่เป็นเสมือนญาติของตนเองจึงเกิดความเต็ม ใจที่จะรับฟังพระธรรมเทศนาแต่ พระพุทธเจ้าทรงห้ามยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษา สันสกฤต และทรงปรับอาบัติทุกกฎแก่พระภิกษุผู้ แสดงพุทธพจน์เป็นภาษาสันสกฤตทรงอนุญาตในการแสดงธรรมด้วยภาษาของตนเอง^{๑๔๕} เพราะเป็น ภาษาสามัญที่ประชาชนจำนวนมากสามารถเข้าใจได้ เป็นการเปิดโอกาสให้มวลชนทุกระดับชั้นได้มี โอกาสเข้ามาเลื่อมใสศรัทธา พระพุทธศาสนาจึงแพร่หลายไปสู่มวลชนอย่างรวดเร็วทั้งเป็นการเปิด โอกาสให้ ประชาชนทุกระดับชั้นได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงกัน ตรงกันข้ามกับศาสนาพราหมณ์ที่จำกัดสิทธิการศึกษาทั้งยังใช้ภาษาสันสกฤตซึ่งถือได้ว่าเป็นภาษาต้องห้ามสำหรับคนบางวรรณะ เช่น วรรณะศุทรในการสั่งสอนอีกด้วย

๙. วิธีการเผยแผ่ด้วยบุคลิกภาพ บุคลิกภาพที่ด้นับได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการ หนึ่งของนักเผยแผ่ นอกเหนือจากคุณสมบัติด้านคุณธรรม เพราะ วิธีการเผยแผ่ด้วยบุคลิกภาพที่ด้นับ ได้ ว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งของนักเผยแผ่ นอกเหนือจากคุณสมบัติด้านคุณธรรม เพราะบุคลิกภาพที่สง่างาม น่ามองน่าเลื่อมใสย่อมเป็นเหตุมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็นได้ พระ พุทธองค์ทรงมีพระวรกายที่สง่างามประกอบด้วยลักษณะมหาบุรุษ ดังมีจึงก็พราหมณ์ชมว่า “พระ สมณโคดมมีพระรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส มีพระฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนักดุจพรม มีพระวรกายดุจพรม โอกาสที่จะพบเห็นยากนัก” การเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากมีความรู้ความสามารถในการเผยแผ่ แล้ว คุณสมบัติของนักเผยแผ่ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่สร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ เพราะนักเผยแผ่ที่ด้นับ แม้ จะไม่ออกปากพูดก็สามารถเผยแผ่พุทธธรรมได้ บุคลิกลักษณะที่ด้นับก็ยิ่งความผ่องใสแห่งจิตใจให้ เกิดศรัทธาแก่ผู้พบเห็น

^{๑๔๓} ดูรายละเอียด วิชาคัมภีร์ หมายถึง วิชาที่ฤาษีคัมภีระเป็นผู้ทำ อีกหนึ่ง หมายถึง วิชาที่เกิดขึ้นในแคว้นคัมภีระซึ่งฤาษีท่านอยู่มาาก ที.สี.

อ. ๔๘๔/๓๒๓.

^{๑๔๔} ที.สี. (ไทย) ๙ / ๔๘๔/๒๑๕.

^{๑๔๕} ชัยอนันต์ สมุทวณิช, รัฐ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕). หน้า ๔๓.

๑๐. วิธีการสนทนา การบรรยายและตอบปัญหา พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ยกวิธีสอนของพระพุทธเจ้าไว้ มีหลายแบบหลายอย่างซึ่งผู้วิจัยจะยกมาเพียง ๓ หัวข้อ^{๑๔๖} ที่น่าสังเกตหรือพบบ่อย คงจะได้แก่วิธีต่อไปนี้

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มา เฝ้าหรือทรงพบนั่น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจหลักธรรม ในการสนทนาพระพุทธเจ้ามักจะทรงเป็นฝ่ายถามนาคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรม และความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด แม้ในหมู่พระสาวก พระองค์ก็ทรงใช้วิธีนี้ไม่น้อย และทรงส่งเสริมให้สาวกสนทนาธรรมกัน อย่างในมงคลสูตรว่า “กาเลน ธมมสากัจฉา เอตมมมงคลมุตตม การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอันอุดม”^{๑๔๗} ดังนี้

๒. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวันซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติม และหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกันพอที่จะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบ กว้างๆ ได้ลักษณะพิเศษของพุทธวิธีสอนแบบนี้ที่พบในคัมภีร์บอกว่า ทุกคนที่ฟังพระองค์แสดงธรรมอยู่ในที่ประชุม นั้น แต่ละคนจะรู้สึกว่พระพุทธเจ้าตรัสอยู่กับตัวเองโดยเฉพาะ ซึ่งนับว่าเป็นความสามารถอัศจรรย์อีกอย่างหนึ่งของพระพุทธเจ้า

๓. แบบตอบปัญหา ผู้ที่มาถามปัญหานั้น นอกจากผู้ที่มีความสงสัยข้องใจในข้อธรรมต่างๆ แล้ว โดยมากเป็นผู้มีนิสัยถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็มาถามเพื่อต้องการรู้ศาสนาของฝ่ายพระพุทธศาสนา หรือเทียบเคียงกับศาสนาของตน บ้างก็มาถามเพื่อลองภูมิ บ้างก็เตรียมมา ถามเพื่อข่มปราบให้จน หรือให้ได้รับความอับอาย ในการตอบพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบให้เหมาะสม กัน ในสังคิสิสูตร ท่านแยกประเภทปัญหาไว้ตาม ลักษณะวิธีตอบเป็น ๔ อย่าง^{๑๔๘} คือ

๑) เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังตอบตรงไปตรงมาตายตัว พระอรรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น ถามว่า “จักขุเป็นอนิจจังหรือ” ฟังตอบตรงไปได้ทีเดียวว่า “ถูกแล้ว”

๒) ปฏิปุจฉาพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ พระอรรรถกถาจารย์ยกตัวอย่างเช่น เขาถามว่า “โสตะก็เหมือนจักขุหรือ” ฟังย้อนถามก่อนว่า “ที่ถามนั้นหมายถึงแง่ใด” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นเครื่องมองเห็น” ฟังตอบว่า “ไม่เหมือน” ถ้าเขาว่า “ในแง่เป็นอนิจจัง” จึงควรตอบรับว่า “เหมือน”

๓) วิวัชชพยากรณีปัญหา ปัญหาที่จะต้องแยกความตอบ เช่น เมื่อเขาถามว่า “สิ่งที่เป็นอนิจจัง ได้แก่ จักขุใช่ไหม?” ฟังแยกความออกตอบว่า “ไม่เฉพาะจักขุเท่านั้น ถึงโสตะ ฆานะ ฯลฯ ก็

^{๑๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๖.

^{๑๔๗} มงคล (บาลี) ๑/๑๔.

^{๑๔๘} เรียงเดียวกัน, หน้า ๔๗-๔๘.

เป็นอนิจจัง” หรือปัญหาว่า “พระตถาคตตรัสวาทาซึ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของคนอื่นไหม? ” ก็ต้องแยก ตอบตามหลักการตรัสวาทาหรือปัญหาว่าพระพุทธเจ้าทรงติเตียนตบะทั้งหมดจริงหรือ” ก็ต้องแยกตอบว่าชนิดใดติเตียน ชนิดใดไม่ติเตียน ดังนี้เป็นต้น

๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งเสีย ได้แก่ ปัญหาที่ถามนอกเรื่อง ไร้ประโยชน์อันจักเป็นเหตุให้เขว ยึดเยื้อ สิ้นเปลืองเวลาเปล่า พึงยับยั้งเสีย แล้วชักนำผู้ถามกลับเข้าสู่แนวเรื่องที่ประสงค์ต่อไป ท่านยกตัวอย่าง เมื่อถามว่า “ชีวะอันใด สรรพก็อันนั้นหรือ?” อย่างนี้เป็นคำถามประเภทเกินความจริง ซึ่งถึงอธิบายอย่างไรผู้ถามก็ไม่อาจเข้าใจ เพราะไม่อยู่ในฐานะที่เขาจะเข้าใจได้ พิสูจน์ไม่ได้ ทั้งไม่เกิดประโยชน์อะไรแก่เขาด้วย^{๑๔๙}

สรุปความว่า ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาการใช้หลักอนุสาสนีปาฏิหาริย์โดยภาพรวมของพระพุทธเจ้า เริ่มต้นด้วยสัมมาทิฐิ วางจิตให้ถูกต้องเพราะการจะประพฤติดี ทางกาย ทางวาจา ย่อมมีจิตเป็นกุศล เป็นกิริยาเป็นสมุฏฐานให้เกิด เมื่อจิตสะอาดปราศจากอัสติเต็มเปี่ยมด้วย พระปัญญาธิคุณ พระวิสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ ย่อมจะเป็นสาเหตุให้การแสดงออกทางกาย และวาจาของพระองค์ชวนให้เกิดศรัทธา คำพูดที่แสดงออกจากพระปรีชาญาณย่อมมุ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้ฟังไม่มีความลำเอียง ตามที่กล่าวมาสามารถเห็นถึงการแสดงออกของพระพุทธเจ้าว่า พร้อมทั้งจะรักษาโรคทางใจของหมู่สัตว์ ไม่ว่าวาระไหน ยากจนมั่งมีล้วนได้ชื่อว่าเป็นคนไข้ผู้กำลังรอการรักษา ฉะนั้นบทนี้ ผู้วิจัยจึงอธิบายให้เห็นถึงวิธีรักษาวิธีใช้หลัก อนุพุทธานุสาสนีปาฏิหาริย์ อริยสัจ ๔ เป็นเหล่านี้มาโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหลายให้ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นไปในลักษณะวิธีการสนทนา แบบสากัจฉา แบบตอบปัญหา แต่อย่างไรเสีย มีข้อที่พึงสังเกตว่าพระพุทธเจ้าไม่มีใครเปรียบเหมือน การแสดงธรรมของพระองค์ย่อมมีหลักการอันเกิดจากบารมีที่สะสมมาเรียกว่า กำลังความสามารถทางญาณ ๑๐ ประการ เหตุนี้เองจึงทำให้การใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระองค์ตรงประเด็น แสดงตรงใจผู้ฟัง ถ้าผู้ฟังสร้างบารมีมาดีเมื่อมีโอกาสพบและได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเฉพาะหน้าย่อมมีโอกาสบรรลุผลทันที ดัวยเหตุผู้วิจัยจึงต้องศึกษาความสาสตรของพระพุทธเจ้าเพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ต่อไป

๒.๔.๓ ความอัครรยใจในการใช้อุสาสนีปาฏิหาริย์

ตามที่มาแล้ว ทำให้เข้าใจถึงความสามารถของพระพุทธเจ้าที่มีความฉลาดในด้านแสดงออกทางกาย การแสดงออกทางวาจา และการกำหนดรู้ใจของผู้ฟังจึงทำให้การใช้อนุสาสนีปาฏิหาริย์ของพระองค์เป็นไปอย่างมั่นคงไม่มีศาสนาใดเทียบ การปฏิบัติตรงแม่นยำประเภทนี้จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดข้อคิดว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในปัจจุบัน ถ้าขาดความหยั่งรู้ความจริงทางใจ ก็ไม่สามารถนำพาให้ผู้ฟังพ้นจากทุกข์ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในทางวิชาการในบทนี้ ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาความสามารถของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ทศพลญาณ บาลีเรียก ตถาคตพลญาณ ๑๐^{๑๕๐} คือ พระญาณอันเป็นกำลัง

^{๑๔๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๙/๑๕๘-๑๖๐.

^{๑๕๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๙/๔๕๔.

ของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์สามารถบั่นลือสีหนาทประกาศพระศาสนาได้มั่นคง ดังนี้

๑. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ คือ รู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดขั้นของสิ่งทั้งหลายว่า อะไรเป็นไปได้ อะไรเป็นไปไม่ได้ และแค่ไหนเพียงไร โดยเฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผล และกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับสมรรถวิสัยของบุคคล ซึ่งจะได้รับผลกรรมที่ดีและชั่วต่างๆ กัน จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับฐานาฐานญาณ ของผู้ฟัง

๒. กรรมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม คือสามารถกำหนดแยกการให้ผลอย่างสลับซับซ้อน ระหว่างกรรมดีกับกรรมชั่ว ที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อมต่างๆ มองเห็นรายละเอียดและความสัมพันธ์ภายในกระบวนการก่อผลของกรรมอย่างชัดเจน จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับกรรมของผู้ฟัง

๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่คติทั้งปวง คือ สุขคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ หรือปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวง กล่าวคือ ทิฏฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ หรือ ปรมัตถะ คือรู้ว่าเมื่อปรารถนาจะเข้าถึงคติหรือประโยชน์ใด จะต้องทำอะไรบ้าง มีรายละเอียดวิธีปฏิบัติ จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่อรรถประโยชน์ทั้งปวงของผู้ฟัง

๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่างๆ เป็นเอนก คือ รู้สภาวะของธรรมชาติ ทั้งฝ่ายอุปาทินนกกสังขารและฝ่ายอนุปาทินนกกสังขาร เช่น รู้จักส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิต สภาวะของส่วนประกอบเหล่านั้น พร้อมทั้งลักษณะและหน้าที่ของมันแต่ละอย่าง อาทิจากการปฏิบัติหน้าที่ของขั้นชั้น อายุตนะ และธาตุต่างๆ ในกระบวนการรับรู้ เป็นต้น และรู้เหตุแห่งความแตกต่างกันของสิ่งทั้งหลายเหล่านั้น จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับส่วนประกอบต่างๆ ของชีวิตของผู้ฟัง

๕. นานาธัมมุตตักญาณ ปรีชาหยั่งรู้ธัมมุตติ คือ รู้ธัมมัตถะ ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจ เป็นต้น ของสัตว์ทั้งหลายที่เป็นไปต่างๆ กัน จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับธัมมัตถะ ความโน้มเอียง ความเชื่อถือ แนวความสนใจของผู้ฟัง

๖. อินทริยโปรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย คือ รู้ว่าสัตว์นั้นๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก กิเลสน้อย มีอินทริยอ่อนหรือแก่กล้า สอนง่ายหรือสอนยาก มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่ จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับความยิ่งและหย่อนแห่งอินทริยของผู้ฟัง

๗. ฌานาภิสังกิลเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว การออกแห่งฌาน วิโมกข์ สมาธิและสมาบัติทั้งหลาย จึงใช้อนุศาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วของผู้ฟัง

๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้อันทำให้ระลึกภพที่เคยอยู่ในหนหลัง เห็นการสืบทอดของขันธว่า เป็นทุกข์ จึงใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับภพที่เคยอยู่ในหนหลังของผู้ฟัง

๙. จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นไปตามกรรม ซึ่งหมายถึงความเปลี่ยนแปลงของขันธไม่เที่ยง จึงใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับจติและอุบัติของผู้ฟัง^{๑๕๑}

๑๐. อาสวกขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย คือเมื่อกิเลสสิ้นแล้ว ญาณรู้ว่ากิเลสสิ้นแล้ว กิเลสใหม่ย่อมไม่เกิดขึ้นอีกทั้งพระองค์เองและหมู่สาวกผู้บรรลुพระอรหันต์ ย่อมเป็นไปทำนองเดียวกัน จึงใช้อุทสาสนีปาฏิหาริย์อย่างเหมาะสมกับความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายของผู้ฟัง^{๑๕๒}

สรุปความว่า อุทสาสนีปาฏิหาริย์ คือคำสอนที่เป็นจริง สอนให้เห็นจริง และนำไปปฏิบัติได้ผลสมจริงหากต้องใช้อิทธิปาฏิหาริย์หรืออาเทศนาปาฏิหาริย์บ้างในเมื่อมีเหตุอันควร แต่ต้องจบลงด้วยอุทสาสนีปาฏิหาริย์ แต่ถ้าแสดงอิทธิปาฏิหาริย์เป็นไปเพื่อผลอย่างอื่น มีอาโมสเป็นของแลกเปลี่ยน ผู้ฟังมัวเมาหลงใหลไม่เป็นไปเพื่อปัญญาเพื่อความพ้นทุกข์อันนั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติสิกขาห้ามไว้ว่าพระพุทธเจ้าจะไม่เคยใช้อิทธิปาฏิหาริย์ทรงเคยใช้กับผู้มีฤทธิ์ ถือตัวเป็นผู้วิเศษ ให้เลิกหลงมัวเมาในฤทธิ์ได้ หรือใช้ฤทธิ์ปราบฤทธิ์ และพระสาวกองค์อื่นๆ สอนลูกศิษย์โดยใช้อาเทศนาปาฏิหาริย์ควบกับอุทสาสนีปาฏิหาริย์ จากที่กล่าวมาทั้งหมด เราย่อมต้องดูจุดมุ่งหมายในการห้ามของพระพุทธเจ้าด้วย เพราะพระพุทธเจ้าตั้งใจสอนให้ผู้คนพ้นทุกข์ ทำสิ่งใดแล้วผู้คนจะพ้นทุกข์ ได้ด้วยตัวเอง พระองค์คงไม่ห้ามไว้หรอก เพราะสิ่งนั้นผิดกับความตั้งใจอยู่แล้ว ผู้ใช้ปาฏิหาริย์ต้องเป็นผู้พิจารณาใช้ให้เหมาะสม ให้ตรงกับความต้องการเผยแผ่คำสอนเพื่อให้เดินออกจากทุกข์ได้ พระพุทธเจ้าทรงปรับปรุงแบบการสอนให้เหมาะสมกับสถานการณ์และผู้ฟัง โดยทรงจัดรูปแบบการสอนตามจริตของผู้ฟัง คือ ทรงสอนแบบสนทนา หรือแบบธรรมสากัจฉา แบบบรรยายแบบตอบปัญหา แบบวางกฎข้อบังคับ แบบยืนยันไปข้างเดียว แบบแยกแยะประเด็นต่างๆ ให้ชัดเจนแบบปฏิปจฉา คือ ย้อนถามคำถามต่อผู้ฟังอีกครั้งหนึ่งก่อน แล้วค่อยตอบแบบหยุดพักปัญหาไว้ และสอนแบบยกอุปมาอุปไมยขึ้นมาเปรียบเทียบให้ผู้ฟังเกิดมรรคผลในขณะที่ฟังได้ที่เป็นเช่นนี้เพราะพระองค์มีความสามารถ ปรีชาหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายนั่นเอง

^{๑๕๑} อก.ทสก. (ไทย) ๒๔/๒๑/๓๕.

^{๑๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๖/๑๔๐.